

САВОЛ. Муҳтарам Президент, аввало нафақат журналхонларимиз, балки кенг жамоатчилигимизни ўйлантириб турган саволларга ўз муносабатингизни билдиришга розилик берганингиз учун Сизга ташаккур изҳор этамиз.

Маълумки, бундан бир юзу ўттиз йил муқаддам халқимиз миллий мустақиллиги ва тарихий давлатчилигини йўқотиб, мустамлака асоратига тушиб қолган эди. Шу давр мобайнида аجدодларимиз, миллатимиз машаққатли синов ва кураш йўлларини босиб ўтди. Боболаримиз чор Россиясининг зулмини беадад тортган бўлса, оталаримиз Октябрь тўнтаришини, Гражданлар урушини, қулоқлаштириш кампанияси, Сталин қатагонларини, Иккинчи жаҳон муҳорабасининг азобу уқубатларини, таҳликали элигинчи ва ниҳоят «десантчилар зулми»

номини олган саксонинчи йиллар воқеаларини бевосита бошидан кечирди. Биз - нисбатан ёш авлод эса «ривожланган социализм» деб аталган даврни ҳам кўрдик, коммунистик мафкуранинг ҳукмрон тазйиқи остида ҳам яшадик. Бу мафкура зулм ва зўравонликка, гирромлик ва сохтакорликка асосланганини яхши биламиз. Шу сабабли ҳам у ҳалокатга учради.

Гарчи кейинги йилларда миллий

мафкура яратилиш борасида муайян ишлар қилинган бўлса-да, мафкура тушунчасига ҳанузгача ҳолис илмий таъриф берилган эмас.

Сиз мафкура деганда нимани тушунасан? Жамият фаолиятида, хусусан, Ўзбекистоннинг бугунги ҳаётида мафкура қандай ўрин тутади?

ЖАВОБ. Мафкура ҳар қандай жамият ҳаётида зарур. Мафкура бўлмаса одам, жамият, давлат ўз йўлини йўқотиши муқаррар. Иккинчидан, қаердаки мафкуравий бўшлиқ вужудга келса, ўша ерда бегона мафкура ҳукмронлик қилиши ҳам тайин. Бунинг исботи учун хоҳ тарихдан, хоҳ замонамиздан кўплаб мисоллар келтириш қийин эмас.

Келинг, бир лаҳза атрофга теранроқ назар ташлайлик. Кўп синовлар, азобу уқубатлар, хатолар, фожиалар, урушлар, қатагонларни бошидан кечирган асримиз поёнига етаётган, инсоният янги аср бўсағасида турган бугунги кунда турли хил эски ва янги мафкураларнинг ўзаро кураши ҳар қачонгидан ҳам кўра шиддатли тус олмоқда. Ранг-баранг, баъзан бир-бирига мутлақо зид дунёқарашлар, сиёсий, миллий, диний оқимлар, мазҳаб ва секталар ўртасидаги фикр талашувлари гоҳо баҳс-мунозара доирасидан чиқиб қонли тўқнашувлар, оммавий қирғинларга сабаб бўлмоқда, одамлар бошига беҳисоб қайғу-кулфатлар солмоқда.

Бошқача айтганда,

*Миллий мафкура -
миллатни бирлаштирувчи
байроқдир*

Кунни кеча «Тафаккур» журналининг 2-сони нашрдан чиқди. Унда мамлакатимиз Президенти Ислам Каримовнинг журнал бош муҳаррирининг саволларига жавоблари эълон қилинган. Суҳбатда жамиятимизнинг маънавий тараққиёти, тарихимиз ва келажагимиз билан боғлиқ долзарб масалалар, бугунги кунда замон ўртага қўяётган янги-янги муаммолар ҳақида давлатимиз раҳбарининг фикр-мулоҳазалари ўз аксини топган.

Муҳтарам Президентимиз томонидан олга сурилган янгича гоё ва назарий қарашларнинг муҳим аҳамиятга эгаллигини назарда тутиб, мазкур суҳбатни эътиборингизга ҳавола қилмоқдамиз.

ҳозирги вақтда дунёда икки қарама-қарши кутб барҳам топган бўлса-да, турли хил мақсад-манфаатларни ифода этувчи мафкуралар тортишуви тўхтагани йўқ. Очiq айтиш керакки, бу тортишувлардан кўзланган асосий мақсад - инсон, авваламбор ёшлар қалбини эгаллаш, муайян мамлакат ёки минтақадаги бирор миллат ёки халқнинг онгига, унинг сезги-туйғуларига таъсир ўтказиш, уни ўз дунёқарашига бўйсундириш, маънавий жиҳатдан заиф ва тобе қилиш. Фикр қарамлиги, тафаккур қуллиги эса ҳар қандай иқтисодий ёки сиёсий қарамликдан ҳам кўра даҳшатлидир.

Узоқ тарихимиздан маълумки, ҳар қандай зўравон босқинчилар ва юртимизда ҳукмронлик қилмоқчи бўлган кучлар ёвуз ниятларига эришиш учун аввало миллий маданият ва анъаналаримизни йўқ қилиш, шу йўл билан бизни маънавий жиҳатдан заифлаштиришга, куч-қудратимизни йўқотишга ҳаракат қилганлар. Бу ҳақиқатни ҳеч қачон ёдимиздан чиқармаслигимиз керак.

Бугунги кунда одамзод маълум бир давлатлар ва сиёсий кучларнинг манфаат-

ларигагина хизмат қиладиган, олис-яқин манбалардан тарқаладиган, турли маъно-мазмундаги мафкуравий кучларнинг таъсирини доимий равишда сезиб яшайди. Ахборот асри, электроника асри деб аталган ХХ асрнинг ниҳоясида - бугунги давримизда бу таъсирлардан холи бўлиш деярли имконсиздир. Таъбир жоиз бўлса, айтиш мумкинки,

Эни даҳшатлиси - фикр қарамлиги, тафаккур қуллиги

бугунги замонда мафкура полигонлари ядро полигонларига нисбатан ҳам кўпроқ кучга эга. Энг қизиғи, шу билан бирга, кишини доимо огоҳ бўлишга ундовчи томони шундаки, агар ҳарбий, иқтисодий, сиёсий тазйик бўлса, буни сезиш, кўриш, олдини олиш мумкин, аммо мафкуравий тазйик, унинг таъсири ва оқибатларини тезда илғаб етиш ниҳоятда қийин.

Мана шундай бир вазиятда одам ўз мустақил фикрига, собит эътиқодига, ўзи таяниб яшайдиган ҳаётий-миллий қадриятларга, шаклланган дунёқараш ва мустаҳкам иродага эга бўлмаса, ҳар турли мафкураларнинг босимига, уларнинг гоҳ ошқора, гоҳ пинҳона кўринишдаги тазйикларига бардош бериши амримаҳол. Буни кундалик ҳаёда учраб турадиган кўплаб воқеалар мисолида ҳам кузатиш мумкин. Масалан, Япониядан тарқалган «АУМ Сенрикё» деган диний оқим вакилларининг фаолиятини эслайлик. Улар дунёнинг турли мамлакатларидаги юзлаб ёш йигит-қизларни иродасидан,

онг-шууридан маҳрум қилиб, зомби - яъни манкуртга айлантириб қўйгани яхши маълум-ку. Ёки дин ниқоби остида Мар-

казий Осиё, жумладан, Ўзбекистонга ҳам кириб келишга уринаётган ваҳдобиёлик оқими намояндаларининг зарарли кирдикорларини олайлик. Бу каби ҳолатларнинг қандай мудҳиш оқибатларга олиб келишини, менимча, узоқ тушунтириб ўтиришнинг ҳожати йўқ.

Кўриниб турибдики, табиатда ҳам, жамиятда ҳам вакуум - бўшлиқ бўлиши мумкин бўлмаганидек, мафкура соҳасида ҳам бўшлиқ вужудга келишига асло йўл қўйиб бўлмайди. Айниқса, бутун дунёда, жумладан, информация оламида глобаллашув жараёни кечаётган ҳозирги пайтда, яъни лўнда қилиб айтганда, жаҳоннинг бир чеккасида содир бўлаётган воқеалар

ва ҳаракатларнинг тез тарқалиб кетаётганини ҳисобга олганда, бу масаланинг аҳамияти ва долзарблиги янада ортиб бормоқда.

Фикримни соддароқ қилиб тушунтиришга уриниб кўраман.

Агар аср бошидаги ҳаёт ва тафаккур тарзи билан бугунги кунни қиёсласак, ер билан осмонча фарқни яққол кўрамыз. Техник тараққиёт ҳозиргидек юксак босқичга кўтарилмаган бир даврда дунёнинг тартиботи ҳам, одамлар ўртасидаги муносабатлар ҳам, бинобарин, маънавий-мафкуравий тушунчалар ҳам шунга мос равишда содда ва аниқ-равшан эди.

Яқинда Абдулла Қодирийнинг «Фирвонлик Маллавой» деган кичик бир асарини ўқиб қолдим. Унда асримиз бошида Туркистонга поезд кириб келиши билан боғлиқ бир ҳангома кулиги ша-

қлда акс эттирилади. Наманганга темир йўл тортилиб, синов паровози келадиган бўлади. Паровозни умрида кўрмаган одамлар уни буғ қуввати билан юрадиган «жонивор» деб тасаввур қилишади. «Ўзи қоп-қора бўлса, юрганда дам-бадам пишқирса, чанқаганда қичқирса, минг челақлаб сув ичиб, очикқанда бўқирса, бу - албатта, зўр бир ҳайвон бўлса керак», деб ўйлашади. Кимдир унга «қора айғир» деб ном ҳам қўяди. Синов паровози келишидан бирор кун илгари уни кутиб олишга тайёргарлик кўрилади. Станция ёнига «қора айғир»га атаб ўн арава кўк беда, эллик пудча арпа тайёрлаб қўядилар...

Албатта, бу асарда жиндак муболаға, ҳазил-мутоиба ҳам йўқ эмас. Лекин у ўша пайтдаги одамларнинг тасаввурларини дунёқарашлари нақадар одми, содда, самимий бўлганини ҳам кўрсатади. Шу билан бирга, бу фақат ўзбек халқига хос хусусият эмас, бошқа халқларнинг ҳам ўша даврдаги турмушини кўздан кечирсангиз, шунга

яқин жиҳатларни учратиш мумкин.

Энди шундай ҳолатни ҳозирги кунда тасаввур қилиш мумкинми? Айтайлик, компьютер, факс, «уяли» телефон, параболик антенна, электрон почта каби мўъжизалар ҳаётимизга нисбатан яқинда кириб келди. Лекин ҳозир шу мўъжизалар билан юртимизнинг энг олис ва чекка қишлоғида яшаётган мактаб ўқувчисини ё бўлмаса бирор отахонни ҳайратга солиш мумкинми? Эҳтимол, улар бу нарсаларга бирпас ҳайрон бўлиб турар, аммо кейин худди бу асбобларни умр бўйи биладигандек тезда кўникиб, ўзлаштириб кетади.

Айтайлик, ҳозир жаҳоннинг олис бир бурчагида қандайдир воқеа содир бўлса, зум ўтмай бутун дунёга маълум бўлади. Ва бу воқеа ер юзининг бошқа бир четида дарҳол акс садо беради. Биздан

узоқ-узоқ минтақалар ва худудларда рўй бераётган яхши ва ёмон ишлар, уларнинг таъсирлари ҳам ҳаётимизга яшин тезлигида, биздан сўраб-нетиб ўтирмасдан кириб келаверади. Замонавий ахборот майдонидаги ҳаракат шунчалар тифиз, шунчалар тезкорки, энди илгаригидек, ҳа, бу воқеа биздан жуда олисда юз берибди, унинг бизга алоқаси йўқ, деб бепарво ўтириб бўлмайди.

Мана шу шарт-шароитларнинг барчаси ҳам маънавият, миллий мафкуранинг аҳамиятини янада кучайтиради. Чунки, сир эмас, баъзан беозоргина бўлиб туюлган мусиқа, оддийгина мультфильм ёки реклама лавҳаси орқали ҳам маълум бир мафкуравий мақсадлар ва

Мафкуфрасиз одам, жамият, давлат ўз йўлини йўқотмади

интилишлар ифодаланади.

Демак, бугунги кунда ғояни, фикрни тақиқ билан, маъмурий чоралар билан енгиб бўлмайди. **Ғояга қарши фақат ғоя, фикрга қарши фақат фикр, жаҳолатга қарши фақат маърифат билан баҳсга киришиш, олишиш мумкин.**

Ҳар бир инсон, ҳар бир фуқаро буни яхшилаб тушуниб, мағиз-мағзига етиб олиши керак. Чунки жамиятнинг, жамият аҳлининг мустаҳкам ва равшан мафкураси бўлмаса, ўз олдига қўйган аниқ бир мақсад-муддаоси бўлмаса, у муқаррар равишда инқирозга юз тутади.

Модомики, мақсад, ғоя ҳақида мулоҳаза юритаётган эканмиз, илгари айтган бир фикримни такрорлаб ўтсам, ўринли бўлар, деб ўйлайман.

Мақсад дегани - халқни, миллатни бирлаштирувчи, йўлга бошловчи бамисоли бир байроқ. **Бу байроқ бутун Ўзбекистон халқининг руҳини, ғурур-ифтихорини, керак бўлса, қудратини, орзу-интилишларини мужассамлаштирадиган улуғ кучдир. Давлатимизнинг, халқимизнинг, эл-юртимизнинг мақсади ўзининг улуғворлиги, ҳаётийлиги ва ҳаққонийлиги билан ҳаммамизни жалб этадиган бўлмоғи лозим. Токи бу мақсад халқни - халқ, миллатни - миллат қила билсин, қўлимизда енгилмас бир кучга айлансин.**

Одамларнинг минг йиллар давомида шаклланган дунёқараши ва менталитетига асосланган, айна вақтда шу халқ, шу миллатнинг келажагини кўзлаган ва уни

нг дунёдаги ўрнини аниқравашан белгилаб беришга хизмат қиладиган, кечаги ва эртанги кун ўртасида ўзига хос кўприк бўлишга қодир ғояни

мен жамият мафкураси деб биланман.

Шўро даврининг мафкураси, коммунистик дунёқараш, агарки аслини суриштирсангиз, моҳият эътиборига кўра, бизнинг - турмуш тарзимизга, халқимизнинг табиатига тамоман бегона эди. Шунга қарамасдан, кишиларнинг онгига мажбуран сингдирилган бу сохта таълимотнинг салбий таъсири ҳануз сезилиб туради. Афсуски, биз бу сарқитлардан ҳали буткул халос бўла олганимиз йўқ.

Шунинг учун ҳам истиқлолга эришган кунимиздан бошлаб миллий мафкура, Ўзбекистон жамиятининг миллий ғоясини яратиш ма-

саласи долзарб бўлиб келмоқда.

Албатта, мафкурани бир кун ёки бир йилда яратиб бўлмайди. Чунки мафкура шаклла-

нади, шакллантириб борилади. Унинг асосий тамойилларини ишлаб чиқиш мумкин. Аммо бу тамойиллар реал ҳаётда ўз ўрнини топмаса, бундай мафкура фақат қоғозда бўлади, холос. **Шунинг учун ҳам, менинг фикримча, мафкурани шакллантириш жараёнида, авваламбор, мамлакатнинг бугунги ҳаёти, ўтмиши, келажаги, бутун тақдири учун қайғурадиган, Ватан қисматини ўз қисмати деб биладиган кенг жамоатчиликнинг илғор дунёқараш ва тафаккурига асосланиш лозим.**

Иккинчи шарт шундан иборатки, миллий тарихимиз ва умумбашарий тараққиёт ривожига унутилмас ҳисса қўшган олиму фузалоларнинг мафкура ва унинг жамият ҳаётидаги аҳамияти ҳақида қолдирган илмий мероси, фалсафий қарашларини ҳар томонлама ўрганиш даркор. Мен бу

ўринда Абу Наср Форобий, Беруний, Ибн Сино, Аҳмад Яссавий, Алишер Навоий, Баҳоуддин Нақшбанд, Нажмиддин Кубро каби улуғ аждодларимизнинг шу мавзуга дахлдор асарларини назарда тутяпман.

Масалан, Форобийнинг ўша машхур «Фозил одамлар шаҳри» асарини эсга олайлик. Бундан минг йилча муқаддам яратилганига қарамасдан, бугунги ўқувчи ҳам бу асардан ҳозирги ҳаётнинг мураккаб муаммоларини ҳал қилишда асқатадиган муҳим фикр ва йўл-йўриқларни топа олади.

Мен миллий мафкура хусусида бош қотираётган олимларимиз, маънавият ва маърифат соҳаси ходимларига ер юзида инсоният ва давлатчилик пайдо бўлганидан буён шаклланган жамиятнинг ривожланиш қонуниятларини теран ўрганиш, кишилик тарихининг юксалиш ва таназзул даврларини, тараққиётни ана шу инкирозлардан омон сақлаб қолувчи ижтимоий-маънавий омилларни ҳар томонлама тадқиқ этган ҳолда бирон хулосага келишни тавсия этган бўлур эдим.

Шу муносабат билан бу мафкуранинг шаклланишида кимнинг манфаатлари ва қарашлари юзага чиқиши керак, деган савол туғилади.

Бордию бу саволга мендан жавоб сўралса, даставвал Ўзбекистонда яшаётган, ўз тақдири тимсолида минг-минглаб кишиларнинг тақдирини мужассамлаштирган ватандошимизнинг ҳаётини, унинг орзу-интилишларини, бугун ва эртанги кунга бўлган умидворлигини ўзимча тасаввур қилишга уриниб кўрардим. Ўзимни шу одамнинг ўрнига қўйиб, унинг кўзи, идроки, тафаккури, ёндашуви билан келажакка қарардим.

Содда қилиб айтганда, жамиятимизнинг мафкураси шу жамиятнинг таянчи бўлмиш оддий инсон ва уни

нг манфаатларини ифода этиши, халқимизнинг бехатар, тинч-омон, фаровон, бадавлат турмушга эришиши учун куч-ғайрат манбаи бўлиши лозим.

Ўзбекистоннинг миллий мафкураси мамлакатимизнинг мана шу минтақада, ён-атрофдаги давлатлар орасида ва жаҳон миқёсида ўзига муносиб ўринни, яна ҳам аниқроқ айтадиган бўлсак, ўзининг ихтисосини тўғри ва ҳолисона англаб, шу асосда изчил ҳаракат қилишимиз учун хизмат этиши зарур.

Хўш, миллий ғоя, миллий мафкура нималарни ўзида мужассамлантириши ва қандай талабларга жавоб бериши керак?

Миллий мафкура, **ав-валамбор**, ўзлигимизни, муқаддас анъаналаримизни англаш туйғуларини, халқимизнинг кўп асрлар давомида шаклланган эзгу орзуларини,

жамиятимиз олдига бугун қўйилган олий мақсад ва вазифаларни қамраб олиши шарт.

Иккинчидан, жамиятимизда бугун мавжуд бўлган хилма-хил фикрлар ва ғоялар, эркин қарашлардан, ҳар қандай тоифалар ва гуруҳларнинг интилишлари ва умидларидан, ҳар қандай инсоннинг эътиқоди ва дунёқарашидан қатъи назар, уларнинг барчасини ягона миллий байроқ атрофида бирлаштирадиган, халқимиз ва давлатимизнинг дахлсизлигини асрайдиган, эл-юртимизни энг буюк мақсадлар сари чорлайдиган ягона ғоя - мафкура бўлиши керак.

Учинчидан, миллий мафкурамиз ҳар қандай миллатчилик

*Мафкура полигонлари
ядро полигонларидан
куйлидир*

Жамиятнинг мафкураси халқни - халқ, миллатни - миллат қилишга хизмат этсин

ва шунга ўхшаган унсурлардан, бошқа элат ва халқларни меъсимаслик, уларни камситиш кайфияти ва қарашларидан мутлақо холи бўлиб, кўшни давлат ва халқлар, умуман жаҳон ҳамжамиятида, халқаро майдонда ўзимизга муносиб ҳурмат ва иззат қозонишда пойдевор ва раҳнамо бўлиши даркор.

Тўртинчидан, миллий ғоя биринчи навбатда ёш авлодимизни ватанпарварлик, эл-юртга садоқат руҳида тарбиялаш, уларнинг қалбига инсонпарварлик ва одамийлик фазилатларини пайванд қилишдек олижаноб ишларимизда мададкор бўлиши зарур.

Бешинчидан, у Ватанимизнинг шонли ўтмиши ва буюк келажагини узвий боғлаб туришга, ўзимизни улуғ аждодларимиз боқий меросининг муносиб ворислари деб ҳис қилиш, шу билан бирга, жаҳон ва замоннинг умумбашарий ютуқларига эришмоққа йўл очиб берадиган ва шу мақсадларга муттасил даъват қиладиган ғоя бўлиши керак.

Миллий ғоя, миллий ифтихор кундалик машаққатли ишларимизда ва бунёдкорлик фаолиятимизда кучимизга куч, ғайратимизга ғайрат кўшиб, ҳақиқатан ҳам келажаги буюк давлат кураётганимизга мустаҳкам ишонч бағишлаб, руҳимизни баланд, белимизни бақувват қилишига ишонаман.

Миллий мафкура воситасида элу юрт бирлашади, ўз олдига буюк мақсадлар кўяди ва уларни адо этишга қодир бўлади.

Мафкура - ўтмиш ва келажак ўртасидаги кўприкдир

нинг етакчиси сифатида фаолиятингизнинг дастлабки кунидан бошлаб мамлакатимизда таълим-тарбия тизимини тубдан ислоҳ қилишдек гоят муҳим ва мураккаб ишга бевосита раҳбарлик қилиб келмоқдасиз. Сизнинг ташаббусингиз билан бу борада амалга оширилган улкан ишларнинг баъзиларини эслаб ўтсак: вилоятларимиз марказларида ўнга яқин университетлар ташкил этилди, истиқлолга қадар бизда умуман бўлмаган бир қанча олий ўқув юртлари, жумладан, Жаҳон иқтисодий ва дипломатия, Жаҳон тиллари дорилфунунлари, Давлат ва жамият қурилиши, Банк-молия, Ички ишлар,

Қуролли Кучлар академиялари, Кончилик институти, Фуқаро авиацияси институти каби янги таълим даргоҳлари

очилди, замонавий лицей ва коллежлар таъсис қилинди, «Улуғбек», «Умид», «Устоз» каби жамғармалар тузилиб, ривожланган хорижий мамлакатлардаги энг нуфузли олий ўқув юртларига юзлаб ёшлар ўқишга юборилди, муаллим-мураббийларнинг билим ва савиясини юксалтириш борасида жиддий ишлар амалга оширилмоқда.

Ўтган йили Олий Мажлис сессиясида қабул қилинган Кадрлар тайёрлашнинг Миллий дастури гоясининг бош ташаббускори ва ташкилотчиси ҳам мамлакат Президенти бўлганини кенг жамоатчилик яхши билади. Яқинда матбуотда Сиз имзо чеккан яна иккита муҳим ҳужжат эълон қилинди. Уларнинг биринчиси «Ўзбекистон Республикасида умумий ўрта таълимни ташкил этиш тўғрисида», иккинчиси эса «Ўзбекистон Республикасида ўрта махсус, касб-ҳунар таълимини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида» деб аталади. Сизнинг сиёсатингизда таълим-тарбия масаласига бу қадар катта эътибор берилишининг сабаб-

Миллатнинг, халқнинг ҳамжиҳатлиги эса ҳар қандай тараққиётнинг гаровидир.

САВОЛ. Сиз мустақил давлат-

лари нимада?

ЖАВОБ. Мен Абдулла Авлонийнинг «Тарбия биз учун ё ҳаёт - ё мамот, ё нажот - ё ҳалокат, ё саодат - ё фалокат масаласидир» деган фикрини кўп мушоҳада қиламан.

Буюк маърифатпарварнинг бу сўзлари асримиз бошида миллатимиз учун қанчалар муҳим ва долзарб бўлган бўлса, ҳозирги кунда биз учун ҳам шунчалик, балки ундан ҳам кўра муҳим ва долзарбдир.

Чунки таълим-тарбия - онг маҳсули, лекин айни вақтда онг даражаси ва унинг ривожини ҳам белгилайдиган омилдир.

Бинобарин, таълим-тарбия тизимини ўзгартирмасдан туриб онгни ўзгартириб бўлмайди. Онгни, тафаккурни ўзгартирмасдан туриб эса биз кўзлаган олий мақсад - озод ва обод жамиятни барпо этиб бўлмайди.

Кўриб турганимиздек, буларнинг барчаси бир-бири билан занжир каби чамбарчас боғлиқ масалалардир.

Мен кўп йиллар давлат режалаштириш идораларида ишлаганман. Хизмат тақозосига кўра фан ва таълим масалалари билан ҳам шуғулланганман. Шу сабабли, совет таълим тизимининг барча жиҳатларини яхши биламан, деб айта оламан.

Бизга мерос бўлиб қолган таълим-тарбия тизимининг маълум бир маъқул жиҳатлари билан бир қаторда унинг энг номақбул томони шундан иборат эдики, ўқув жараёнида ўқувчи ва талабаларни мустақил ва эркин фикрлашга йўл қўймаслик, ҳар қайси ўқув юртини битирувчиларнинг билимига қараб эмас, аввало, уларнинг собиқ совет тузумига ва сохта ғояларга садоқатини ҳисобга олиб баҳолаш ва ҳаётга йўллаш тамойили асосий ўринни эгаллар эди. Кўп жойларда сифат ўрнига сон кетидан қувиш услуқлиқ қиларди. Кўпчилик ҳақиқий

билим ёки малака орттириш мақсадида эмас, амал-тақал қилиб дипломли бўлиб олиш илинжида техникум ёки институтларга кирар эди. Бу тузумдан бизга қолган мерослар ичидаги шунга ўхшаган салбий асоратларни, афсуски, ҳозир ҳам сезиб турибмиз.

Бу тизим ватанига, халқига, миллатига фидокор, мустақил фикрлайдиган, бирон бир масалани онгли равишда, масъулият билан ҳал қиладиган, изланувчи, янгиликка интилувчи кадрларни эмас, асосан саёз савияли ходимларни, муте кишиларни минг-минглаб етиштирган эди. Жамиятимизни янгилаш, ислохотларни ҳаётга татбиқ этиш, бозор иқтисодиёти асосларини барпо қилишга ўтар эканмиз, ана шундай онги қотиб қолган, азмушижоатдан йироқ, эл-юрт манфаати учун

куйиб-ёнмайдиган кадрлар муттасил равишда ишнинг белига тепиб туришини ҳис қилдик, очигини айтсам, ҳозир ҳам сезяпмиз.

Шунинг учун ҳам мустақилликнинг дастлабки йиллариданок бутун мамлакат миқёсида таълим-тарбия, илм-фан, касб-ҳунар ўргатиш соҳаларини ислох қилишга ниҳоятда катта зарурат сезила бошлади. Бусиз жамиятимизнинг бирон бир соҳасини ўзгартиришга киришиб бўлмас эди.

Ислохотларнинг тақдири ва самараси биринчи навбатда кадрларнинг савиясига, уларнинг замон ва тараққиёт талабларига нечоғлиқ жавоб беришига тақалиб колар эди.

Юртимизнинг эртанги ҳаёти ва тақдири авваламбор шу муаммоларни узил-кесил

*Миллатнинг, халқнинг
ҳамжиҳатлиги тараққиёт
гаровидир*

Жамиятимиз мафкураси халқни - халқ, миллатни - миллат қилишга хизмат этсин

ечиш билан чамбарчас боғланганини ҳар қайси фикрловчи одам англаши қийин эмас.

Шу сабабли ҳам биз ниҳоятда мураккаб, кўп вақт ва кўп маблағ талаб этадиган ана шу вазифани адо этишга киришдик. Кадрлар тайёрлашнинг Миллий дастурини ишлаб чиқиш билан боғлиқ жараён узоқ йиллар мобайнида бу соҳада

талай муаммолар йиғилиб қолганини кўрсатди. Мен бунга ушбу дастур лойиҳаси устида саккиз ой мобайнида ишлаш жараёнида шахсан амин бўлдим. Шунинг учун ҳам бу оғир, масъулиятли, аммо ҳал қилишни асло пайсалга солиб бўлмайдиган ишни қадам-бақадам, изчиллик билан бажаришга бел боғладик.

Ишончим комил: агар бу ислохотни муваффақиятли равишда амалга ошира олсак, тез орада биз ҳаётимизда ижобий маънодаги «портлаш эффекти»га, яъни унинг самарасига эришамиз.

Бу нима дегани?

Кадрлар тайёрлаш Миллий дастуримизда, шу жумладан, ҳали сиз тилга олган икки ҳужжатда назарда тутилган вазифалар тўлиқ амалга ошган тақдирда улар, **биринчидан**, ижтимоий-сиёсий иқлимга ижобий таъсир қилади ва натижада мамлакатимиздаги мавжуд муҳит бутунлай ўзгаради.

Иккинчидан, таълимнинг янги мо-

дели ишга тушгач, инсоннинг ҳаётдан ўз ўрнини топиш жараёни тезлашади. Ҳар қандай одам ҳам ўсмирлик чоғида,

эндигина вояга етиб келаётган даврида жамиятдан муносиб ўрнини топиши керак. Акс ҳолда бу нарса ноҳуш оқибатларга, баъзан эса оғир фожиаларга, ҳатто ижтимоий ларзаларга ҳам сабаб бўлади. Ёш

йигит-қизларимизнинг ишда, турмушда, оила ва жамоа орасида ўз ўрнини тополмаслик ҳолатлари уларнинг жамиятда ўз

қадрини йўқотишига олиб келади. Ўз қадрига, ўз шаънига эга бўлмаган инсон ҳаётда кўп-кўп тўсиқларга дучор бўлади, беқарор ва салбий таъсирларга тез берилади, унинг шахс сифатидаги емирилиши ҳам тез кечади.

Биз жорий этилаётган мазкур таълим модели орқали аввало ана шу вазиятнинг олдини оламиз. Қолаверса, ёшларни муайян бир ихтисосга эга қилиб, ҳаётга йўлланма берамиз.

Дунёга умид билан қадам қўйиб келаётган навнихол инсон ҳаётдан муносиб ўрнини топса, турмушидан, тақдиридан, ватанидан

рози бўлиб яшайди, умр бўйи бунёдкорлик фаолияти билан машғул бўлади.

Бу ғоят муҳим ижтимоий-сиёсий аҳамиятга эга бўлган масаладир.

Учинчидан, таълимнинг янги модели жамиятда мустақил фикрловчи эркин Шахснинг шаклланишига олиб келади. Ўзининг кадр-қимматини англайдиган, иродаси бақувват, иймони бутун, ҳаётда аниқ мақсадга эга бўлган инсонларни тарбиялаш имконига эга бўламиз. Ана шундан кейин онгли турмуш кечириш жамият ҳаётининг бош мезонига айланади. Шунда одам оломон бўлиб, ҳар лаҳзада серкага эҳтиёж сезиб эмас, аксинча - ўз ақли, ўз тафаккури, ўз меҳнати, ўз масъулияти билан, онгли тарзда, озод ва ҳур фикрли

Онгли турмуш - жамият ҳаётининг бош мезони

Мақсадимиз - эркин шахсни тарбиялаш

инсон бўлиб яшайди. Бундай одамлар уюшган жамиятни, улар барпо этган маънавий-руҳий муҳитни сохта ақидалар, бақириқ- чақириқлар, ҳавойи шиорлар билан асло бузиб бўлмайди. Уларни ўзлари ақл-идрок ва қалб амри билан танлаб олган ҳаётий мақсадлардан чалғитиб ҳам бўлмайди.

Тўртинчидан, таълимнинг янги модели жамиятимизнинг потенциал кучларини

рўёбга чиқаришда жуда катта аҳамият касб этади. Ҳар қайси инсонда муайян даражада интеллектуал салоҳият мавжуд. Агар шу ички қувватнинг тўлиқ юзага чиқиши учун зарур бўлган барча шарт-шароит яратилса, тафаккур ҳар хил қотиб қолган эски тушунча ва ақидалардан халос бўлади. Ва ҳар қайси инсон Оллоҳ таоло ато этган ноёб қобилият ва истеъдодини аввало ўзи учун, оиласининг, миллати ва халқининг, давлатининг фаровонлиги, бахт-саодати, манфаати учун тўлиқ бахшида этса, бундай жамият шу қадар кучли тараққиётга эришадики, унинг суръат ва самарасини ҳатто тасаввур қилиш ҳам осон эмас. Олдимизда турган буюк мақсадларга эришишда жамиятимизнинг ҳар бир аъзоси кўшадиган ҳисса шу ҳисобдан бекиёс бўлиши муқаррар. Мен «портлаш эффекти» деганда айнан шундай ҳолатни назарда тутмоқдаман.

Бешинчидан, биз фуқаролик жамияти қуришни ўз олдимизга мақсад қилиб қўйганми. Бу соҳада дастлабки, аммо муҳим қадамлар қўйилди. **Ишончим комилки, вақти-соати келиб, бугунги ўтиш даври учун зарур бўлган кучли давлат функциялари ва аломатлари аста-секинлик билан тадрижий равишда кучли жамият зиммасига ўтади.** Мана шу йўл, мана шу назарий масаланинг моҳиятини атрофлича ёритиш, уни ҳаётимизда, амалиётимизда ҳал қилувчи сиёсатга айлантириш нафақат бугунги, балки

эртанги кунимизнинг ҳам энг муҳим ва долзарб вазифасидир. Тараққиётнинг умумбашарий қонуниятлари, инсониятнинг кўп йиллик ҳаётида синовлардан ўтиб, ижобий натижалар берган тажрибалар худди шу йўлни тақозо этади.

Биз бир нарсани яхши англаб олишимиз керакки, умумий ва махсус билимларга эга, онгли, тафаккури ҳар хил

«измлар»дан озод, замонавий дунёқараш, миллий ва умуминсоний қадриятларга ворис бўлган инсонларгина фуқаролик жамиятини барпо этишга ва уни янада такомиллаштиришга қодир бўлади.

Бу моделдан кўзланган яна бир мақсад бор. Унинг воситасида биз дунёдан муносиб ўрин олишга, ўзбек номини янада кенг ёйиб тараннум этишга эришамиз.

Бугун халқаро ҳаёт, кишилик тараққиёти шундай босқичга кирганки, энди унда ҳарбий қудрат эмас, балки интеллектуал салоҳият, ақл-идрок, фикр, илғор технологиялар ҳал қилувчи аҳамият касб этади. Амир Темур бобомизнинг «Куч - адолатда» деган машҳур таъбирини бугунги кунга нисбатан қўллаб айтадиган бўлсак, мен унга қўшимча қилиб **«Куч - билим ва тафаккурда»** деган бўлардим. Келгуси асрда бу тамойил янада кучаяди ва ижтимоий ҳаётнинг барча жабҳаларини қамраб олади. Бинобарин, халқаро майдонда биз бошқа мамлакатлар билан соғлом фикр мусобақасига, ижодий рақобатга киришмоғимиз

*Қули давлатдан - қули
жамият сари*

лозим бўлади. Бизнинг келажагимиз мана шу мусобақа ва рақо батга қай даражада бардош бера олишимизга боғлиқ. Ўйлайманки, бунинг учун миллатимизнинг салоҳияти ҳам, ақл-заковати ҳам етарли.

Мана, яқинда «Умид» жамғармаси орқали Европа, Осиё ва АҚШнинг энг нуфузли университетларида ўқиётган талабаларимиздан ўн беш нафари магистрлик ва бакалаврлик илмий даражаларига муддатидан олдин сазовор бўлгани ҳақида хабар олдик. Мен бу хушxabарни эшитиб худди ўзимнинг ўғил-қизларим шундай ютуққа эришгандек бениҳоя хурсанд бўлдим. Бу - ҳаётимдаги энг қувончли воқеалардан бири бўлди десам, муболаға бўлмайди. Ўзбек миллатининг, ўзбек фарзандларининг қобилият, зеҳн-заковат, тиришқоқлик борасида бошқа ҳеч бир миллат ёки халқдан қолишадиган жойи йўқ. Фақат мавжуд интеллектуал имкониятларимизни тўлиқ ишга солишимиз, улардан мукамал тарзда фойдалана билишимиз зарур. Ота-боболаримиз шуҳратининг соясига маҳлиё бўлиб юрадиган даврлар энди ўтди. Бугун жаҳон биздан ўз сўзимизни айтишимизни, ўз тафаккуримизни намоён этишимизни талаб қилмоқда. Бошқа халқлар, бошқа миллатлар бизга ётсираб-беписанд

Жаҳолат - мағрифатнинг қушандаси

Жаҳонга ўз сўзимизни айтмайлик

карамаслиги, балки бизни эътироф этиши, бизни эҳтиром этиши керак. Биз ана шу юксак муносабат ва ҳурматга лойиқ бўлишимиз

даркор.

Тўққизинчи-ўн бешинчи асрларда мағрифатли дунё бухорийлар, фарғонийлар, хоразмийлар, берунийлар, ибн синолар, улуғбекларни қанчалик иззатикром қилган бўлса, йигирма биринчи асрда биз халқимиз, миллатимизга нисбатан ана шундай эҳтиромни қайтадан қўлга киритишимиз керак. Ўша даврда улуғ аждодларимиз асос солган ва оламга донг таратган илмий мактабларни замонавий шаклда қайтадан тиклашимиз лозим.

Такрор айтаманки, бунга таълим-тарбия тизимини тубдан ислоҳ қилиш билангина эришиш мумкин. Аслида таълим-тарбия соҳасидаги ислохотнинг чегараси ва поёни йўл. Токи ҳаёт давом этар экан, таълим ҳам, тарбия ҳам замон ўртага қўяётган янги-янги талабларга кўра муттасил равишда ўзгариб-янги ланиб бораверади. Фақат, биз бу соҳадаги дастлабки қадамларни тўғри қўя олсак, пойдеворни мустаҳкам қилиб барпо этсак, мен шунга ишонаманки, бугунги авлод унинг самарасидан баҳраманд бўлажак, келгуси авлод эса бизнинг қилган шу ишларимизни эҳтиром ва миннатдорлик туйғуси билан эслайди.

САВОЛ. *Сиз шугулланадиган гоят кўламдор ва серқирра масалалар, адо этадиган вазифалар бири биридан муҳим ва зарур. Уларнинг барчаси мамлакат ва жамият, ҳар қайси фуқаронинг ҳаёти, келажаги учун ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Аммо Сизнинг фаолиятингиздаги энг устувор йўналиш, энг олий мақсад нимадан иборат?*

ЖАВОБ. Агар бу саволга бир оғиз сўз билан жавоб бериш лозим бўлса, мен «Халқимнинг омонлиги», деб айтган бўлардим. Содда қилиб айтганда, элу юртимизнинг осойишталиги, ос-

монимизнинг мусаффолиги, сарҳадларимизнинг бехатарлиги, бугунги кунимиздан розилик, эртанги ҳаётга ишонч, оналаримиз ва фарзандларимиз юзидаги табассум, бу мен ўз фаолиятимда интиладиган энг олий мақсаддир. Халқимнинг осойишталиги ва фаровонлиги мен учун ҳамма нарсадан афзал.

Бу дунёда инсон ўз меҳнати, ақл-ғайрати билан кўп нарсага эришиши мумкин. Бойликка ҳам, шон-шухратга ҳам, илмий, ижодий кашфиётларга ҳам, оила, севги бахш этадиган бахту саодатга ҳам. Фақат бунинг учун аввало инсоннинг уйида, маҳалла-кўйида, юртида, қисқача айтганда, одамнинг кўнглида тинчлик-хотиржамлик ҳукм суриши керак. Узоққа бормайлик, мана шу Миллий дастурдан кўзланган мақсадларни амалга ошириш учун ҳам энг аввало тинчлик-омонлик даркорлигини бугун ким инкор эта олади дейсиз!

Мен бу тўғрида илгарилари ҳам кўп бор айтганман. Аччиқ тажрибалар асосида туғилган ва қалбимга чуқур ўрнашган шу ҳаётий ҳақиқатни такрорлашдан толмайман: тинчлик-омонлик бўлса, ҳамма нарса бўлади - ислоҳот ҳам, бозор иқтисодиёти ҳам, жамиятимизнинг янгилиниши ҳам. Аслида ҳаётимиздаги бугунги барча ислоҳот, демократик ўзгаришлардан кўзланган мақсад - юртдошларимизнинг турмушини фаровон қилиш, уларнинг ҳақ-ҳуқуқлари, манфаатларини ҳимоя этиш.

Бизнинг сиёсатимизнинг бош йўналишини Ўзбекистон хавфсизлиги ташкил этади. Албатта, ҳозирча турмушимиз биз орзу этган даражада эмас. Ҳали етишмовчиликлар, қийинчиликлар ва йўлимизда тўсиқлар ҳам оз эмас. Аммо шундай мураккаб бир вазиятда одамлар омонлиги, мамлакатимиз тинчлигини таъминлаш-

га эришаётганимиз, ўйлайманки, бизнинг энг катта ютуғимиздир.

Чуқурроқ мулоҳаза юритиб қарайдиган бўлсак, шу ҳолни кўрамизки, Ўзбекистон дунёдаги етакчи давлатларнинг, турли-туман сиёсий кучларнинг бир-бирига зид манфаатлари ўзаро муттасил тўқнашиб турадиган бир майдонда жойлашган. Биз буни истаймизми-йўқми, тарих, тақдир тақозоси шундай. **Юртимиздаги беҳисоб табиий бойликлар, унинг геостратегик шароити жаҳонда бизга нисбатан фақат хайрихоҳлик ёки ҳавас туйғусини эмас, балки ҳасад, қора ниятларни ҳам уйғотиши сир эмас.**

Харитага диққат билан разм солсангиз, мамлакатимизни этник, демографик, иқтисодий ва бошқа муаммоларнинг оғир юки остида қолган мамлакатлар қуршаб олганини кўриш мумкин. Бунинг устига, Ўзбекистон диний экстремизм, этник жанжаллар, нарқобизнес ва ҳар хил ташқи кучларнинг таъсирида ички низолар авж олган Афғонистон каби беқарорлик ўчоғи билан чегарадош. Олти йилдирки, кўшни Тожикистонда нотинчлик ҳукм сурмоқда.

Минтақамиздаги мавжуд муаммолар камдек, яқинда кўшни давлатлардан бири - Ҳиндистон ядро синовларини ўтказиб, янги бир таҳлика манбаини вужудга келтирди. Бу нарса минтақадаги барқарорлик мувозанатига жиддий зарар етказди. Бунга жавобан шу худуддаги бошқа бир давлат, яъни Покистон ҳам ядро синовлари

*Юртимизнинг хавфсизлиги
- сиёсатимизнинг бош
йўналиши*

ўтказиш ҳаракатига тушиб қолди (Сухбат Покистон ядро синовлари ўтказишидан аввал тайёрланган - таҳр. изоҳ). Демак, минтақамизда ядро хавфи мавҳум хатардан реал хавфга айланиб бормоқда.

Табиийки, буларнинг барчаси бизни ташвишлантирмасдан қўймайди. Ўз навбатида биз ҳам давлатимизнинг мудофаа салоҳиятини мустаҳкамлаш ва

*Энг олғий мақсадим -
халқимнинг омонлиги*

ҳар қандай таҳдид балосидан сақла-ниш учун зарур ҳимоя чораларини кўришга мажбур бўламиз.

Ҳеч сир эмаски, бугунги кунда хавфсизликни таъминлаш, хатарларнинг олдини олиш қанчалар мураккаб, нозик ва қалтис бир масала. Буни, албатта, билган билади, билмаган билмайди. Хўш, ўйлаб кўрайлиқ-чи, мамлакатимиз хавфсизлигини таъминлаш биз учун қанчага тушмоқда? Ўзи, хавфсизликнинг баҳоси борми? Умуман, тинчлик-омонлик, барқарорликни пулга чақиб-ўлчаб бўладими?

Мен бу фикрларни фуқароларимиз, ватандошларимиз юртимиздаги тинчлик, барқарорликнинг қандай қийинчилик, қандай меҳнат-ма-

шаққатлар эвазига қўлга киритилаётганини озми-кўпми тасаввур қилишлари учун айтяпман.

Яратганимизга минг қатла шукроналар бўлсинки, биз ҳам сиёсий, ҳам иқтисодий соҳаларда, ҳам хавфсизликни сақлаб қолиш борасида энг оғир ва мураккаб даврни бошимиздан эсон-омонлик билан кечирдик. Халқимизнинг донолиги, бағрикенглиги, саббардоши бизни ҳар

қандай бало-қазолардан асраб, гидроки-мизни, ақл-заковатимизни чархлаб, юртимизда осойишталик ва миллатлараро, фуқаролараро тинчликни сақлаб қолишга хизмат қилди. Бугун энди ёруғ кунларга етганимиздан ғурурланиб, янги-янги марралар сари қадам кўяётганимиз учун фахрланиб ишлаш ва яшашга асосимиз бор.

Халқимизни яна бир ҳақиқатни ҳеч қачон унутмасликка даъват этмоқчиман: эл-юртимизнинг, шу юртда яшаётган ҳар қайси инсоннинг эсон-омонлиги бизнинг энг катта ютуғимиз ва бойлигимиздир. Бу бойликни кўз қорачиғидай асраб-авайлаш, қадрига етиш - барчамизнинг муқаддас инсоний бурчимиздир.

ҚАЛБ УЙҒОҚ БЎЛСА....

Дарҳақиқат, кўнгил кўзи очик кишини биров ғафлатла қолдирибмайди, шунингдек, у бировнинг, масалан, ғофилнинг уйини қуйдиришга ҳам чоғланмайди. Сабаби - бу нарсанинг оқибати қандоқ бўлишини ботинан яхши тасаввур этади.

«Замон биздан ўзиб кетди» дейди ёши элликлан ошган киши.

«Бундоқ кунлар келишини билганимизда, бошқа нарсаларни ҳам ўқирлик» дейди қирқдан ўзгани.

«Хали ҳам кеч эмас, бутунга, мустақилликка маҳкам бел боғлаб хизмат қилсак арзийди» дейди ўттизга етгани.

Йигирмалан нари-бери ёшлагилар эса мамлакатнинг кўз қароғи. Ундан ҳам ёшроқлар эса давлатимизнинг қайнар булоғи. Улардан сув ичалган келажакимиз мафкураси ҳам, маънавияти ҳам сарин экинлардек тоза ҳаво билан тўйинади. Чунки ўша укаларимиз, сингалларимиз, ўғил-қизларимиз озод ва обод ватаннинг, - тазйиғу турли зўраки мафкураларидан холи, - хурфикрли инсонлари бўлиб камолга етишадилар.

Замон чиндан ўзгарди. У ўздан-ўзи ўзгармади - биз, Президент ва бутунги маънавий, сиёсий, иқтисодий эҳтиёжлар ўзгартирди. Энди тайёрга айёрнинг эмас, кеча-кундуз белорнинг, бутунги масъул дамларга беминнат хизмат қилувчиларнинг замони келаяптир. Мустақиллик мевалари ранг бера бошлаганини ўз кўзимиз билан кўриб туриемиз. Уни исботлаш учун статистик маълумотлар рўяхатини келтирмасак-да, Сиз жонли ҳаётда кузатиб, билеб турибсиз.

Мустақилликни асраш ва мустаҳкамлаш шу неъматдан баҳраманда бўлаётган ҳар биримизнинг масъул ишимиз. Хўш, бу нима дегани?

Баъзилар ўзларича биз жанговар руҳда ҳар балога тайёр туришимиз даркор, деб тушунишди. Бизнинг тинч замонимизда огоҳ ва сергак бўлишимиз зарур фазилат. Аммо зўраки жанговарлик Дон Кихот хатти-ҳаракатларидек қулгуга қолдириши мумкин. Масалан, ўғлини ҳарбий хизматга жўнатгиси

келмай ҳар хил ёлғон-яшиқ ҳужжат тўплаб, «военком» билан келишиб олиб қолган ота-она кейинчалик ўғлига ватан филойлиги ҳақида сўзлай оладими? Хизматда ҳарбий тактикадан бохабар бўлиб чиниқиб қайтган кўшниси фарзанди олдила у уятли эмасми?

Бизнингча, мустақилликка камарбасталик тоза виждон билан ўлчанади. Кечаги тузум фирромликлари бутун ҳам баъзиларнинг онгида сақланиб турибди. «Мансаб отига миндингми, оладиганингни олиб қол», қабилида иш тутаётган раҳбарлар оёми? Улар эртанги кунга шубҳа билан қаровчилардир. Мисол учун туман хокими халқ таълими бўлими мудиридан пора олиб мансабга қўйса-ю, ундан мактаблардаги ислохотларни пухта ўтказишни, акс холда кескин чора кўришни уқтира олармикин? Шунинг учун ҳам, фикримизча Ватанга, энг аввал соф ният, ҳақиқий виждон билан ҳалол хизмат қилиш чин ватанпарварлик бўлса керак.

Турт нафар ўртоқ Президентимизнинг Қашқаларё вилояти сўнгги сессиясидаги нутқини бирга телевизорда кўрдик. Президент қоғоздан узилиб маҳаллийчилик иллати ва унинг оқибатлари ҳақида қуйиб гапираётган эди. Ичимизда нисбатан ёшроқ йигит «кул» этиб ютди. Беихтиёр унга қарадик: кўзлари филтиллаб ёшга тўлиб турибди. «Шу оламни ўзимнинг отамдан ҳам азизроқ деб билдим, - деди у ниҳоят. - Бу қалар доно инсонни ҳали умримда кўрмаганман. Агар у кишига, худо кўрсатмасин, бирор хавф туғилгудай бўлса, ўлай агар, ҳеч иккиланмай кўксимни тутган бўлардим».

Унингчалик бўлмаса ҳам биз-да мутаассир бўлиб тургандик. Дўстимизнинг раъйи таъсир қилдими, биз - қолганлар бир-бир кўзимиз филтиллади.

Президент - давлат раҳбари. Айни пайтда Ватаннинг рамзи ҳам. Мен ёнимдаги шеригим, дўстим, оддий мактаб ўқитувчисини ватанпарвар дегим келди. Чунки унинг виждони, қалби уйғоқ. Президентчалик тўғри, доно, юраги қуйиб яшайдиган инсонлар кўпроқ бўлишини, ибрат олишни хоҳлайди, холос. Агар ҳамма шундай бўлганда эли, давлат бошлиғи

хам, олдий фукаро ҳам тезроқ натижасини кутаётганимиз - асл онгий ислохотларга эришган бўлура элик.

Бу гаплар Президент эмас, халқнинг онглилиги, уйғоқлиги ҳақидадир. Бу шунчаки хангома ҳам эмас, юртбошимизнинг «Тафаккур» журнаliga берган интервьюсини ўқиғач, кўнгилда туғилган айрим тўлғоқлар десак-ла бўлади.

Биз баъзи фикрларни қолиға солиб айлантираверамиз-у, кўпинча унинг жиддий мохияти нимадан иборатлиги хусусида ўйлаб ўтирмаймиз.

Президентимиз даставвал мустақиллик мафқураси тўғрисида 1993 йилда бир гуруҳ ёзувчилар билан бўлган учрашувда гоё ташлагани эсимизда.

Қаранг, бугунга келиб у қандай мазмун касб этаёттир. Ҳозирги пайтда мафқуравий «ортишувлардан кўзланган асосий максал - инсон, авваламбор ёшлар қалбини эгаллаш, муайян мамлакат ёки минтақалаги бирор миллат ёки халқнинг онгича, унинг сезгитуйғуларига таъсир ўтказиш, уни ўз дунёқарашига бўйсундириш, маънавий жиҳатдан заиф ва тобе қилиш. Фикр қарамлиги, тафаккур қуллиги эса ҳар қандай иқтисодий ёки сиёсий қарамликдан ҳам кўра даҳшатлироқдир».

Эртаси буюк бўлишини кўмсаётганимиз - шу азиз Ватан таклири учун жони ачиётган, айни вақтда масъул инсоннинг огоҳлик ва сергақлик ила теран тушуниб, тушунтириб айтган фикрлари. Бу огоҳлик, бу масъуллик ҳар бир элдошимизда бўлсагина биз бутун халқ сингари бақувват бўламиз.

Келажак - фарзандлар кўлида. Аммо келажакнинг пойдевори ҳозирдан, яна ҳам жиддийроқ тушинилганда кечадан кўйилган бўлиши талаб этилади.

Мактаб паргаларида таҳсил олаётган келажакимизнинг қарийб ўттиз фойизи ҳозир дунё тилида сўзлай олади, олис ва яқин тарих

қабрига эркин бўйлай олади, Ленин бобо ҳақида зўр бериб ашула айтмайди, мустақилликнинг маъносини у биздан-ла хурроқ фикр қилди, эртанинг нурли эканига зарра гумон қилмайди, ҳеч ким уни паргалан пахтага ҳайламайди, ўқишни тутатиб институтга келса, домла томоғи тақиллаб пора сўрамайди...

Биз учун тўғри хулосалар чиқаришга лавр, яна ҳам тўғрироғи, одилона сиёсат имкон бермоқда. Индаллосини айтганда, ёш бир давлат учун, унинг барча одимлари изчил йўлга тушиши учун тинчликдан ҳам зарурроқ қандай қафолат бор?! Тинчлигу хотиржамлигимизга раҳна солувчи кучлар мудом тиш қайраб турганини ҳаммамиз ҳам билавермаймиз. Хавфсизликка таҳлил солувчи мафқура бўлсин, очик сиёсат бўлсин, уни баргараф этиш учун қанчалар нозик тактика, нозик сиёсат, асаб, бардош, ақл-идроқ керак!

Яқиндагина юртимизда Тожикистон кунларини ўтказиб қайтган бироларларимизнинг кўзлари ва сўзларидаги ҳайрат, ҳавас барқарорликка ташна инсонлар туйғуси эди. Буни улар ўзлари, жумлалан, Тожикистон Президенти И.Раҳмонов ҳам очик эътироф этди.

Тожики бироларларимизга хотиржамлик ҳозирга довр «бир арзанда» бўлиб қолаётганини ҳис қилсак, сабоқ чиқарсак, янала зийраклик ва ақл билан, пок виждон билан ишласак, яшасак, иншооллох, ошиғимиз олчи бўлишга шубҳа-гумон йўқ. Зеро, қалбимиз уйғоқлиги, фидойилигимиз, элим деб, юртим деб ёниб яшашимиз, шу ягона Ватан, шу улуг она халқимизнинг буюк келажакига йўлида астойдил тер тўкишимиз, маънавий комиллик сари интилишимиз - биз ёшлар зиммасига бутунги шиддатли ва бунёдкор лавримиз кўяётган масъуллик юки мана шу собит талабларда ўз аксини топмоқда. Ва бу тарихий вазифани ало этмоққа, Озод юрт фарзандларида истак ҳам, имкон ҳам мавжуд.

Бош муҳаррир.

ҚИММАТЛИ ҚўЛЛАНМА

Бугунги кунда мустақил республикамизнинг ҳар томонлама жадал ривожланиши, дунё цивилизациясида ўзига хос ва мос салмоқ-мавқега эга бўлиши аҳолининг олтмиш фоиздан кўпроғини ташкил этадиган ёшларнинг таълим-тарбияси, билими ва салоҳияти қай даражадалигига ҳам боғлиқ.

Бутунги ёшларимиз ажойиб замонда яшамокдалар. Энг асосийси - интилиш, истак-ҳаракат, қуюнчаклик бўлса бас, мустақил Ўзбекистонда мустақил Шахс бўлиб етишишлари учун ёшларимизга барча шарт-шароитлар керагидан ортиқ даражада яратилган. Демак, ҳамма гап меҳнат қилишда қолган.

Албатта, биз «меҳнат» тушунчасини кенг маънода

олашмиз. Зеро, Шўро даврида «меҳнат» деганда аввало тинмай тер тўкиб ишлайдиган, фидокор қорчагинлар тушуниларди, холос. Қолбуки, халқимизда: «Ниначининг бир ургани, темирчининг бир ургани» ёхуд «Кўп ишлаган эмас, ишнинг кўзини билган ютади» деган ажиб нақллар бор. Яъни, айтайлик, етарли билим тўпламоқ, замонга мос мафқурага, маънавиятга эга бўлмоқ, комиллик сари интиломоқ - буларнинг бари-барига қаттиқ меҳнат орқалигина эришилади, ахир.

Поёнига етиб бораётган юз йиллигимизни бемалол «ахборот асри» деб аташ мумкин. Биз истаимизми-йўқми, ахборотлар, маълумотлар, хабарлар уммони ичида яшаймиз.

Шуларнинг ичида зарурини, кераклигини ажратиб олиш ҳам ўзига хос тайёргарлик, меҳнат, тафаккур, бир сўз билан айтганда эса, мафкура талаб қилади.

Мен Республикамиз Президенти И.А.Каримовнинг «Тафаккур» журнали бош муҳаррири саволларига берган жавобларини ўқирканман, ўзимни ўйлангириб келаётган жуда кўплаб саволларга жавоб топдим.

Назаримда, мафкурасиз одам зулмат бағрида пайпасланиб кетаётган йўловчидай гап. Мафкура мана шу одам кўлидаги машғаладай гап. Аммо ҳаддан ортиқ тугангириқ кўйилган олов ўз соҳибини-да мавҳ этиши мумкин. Буни биз Шўро жамияти мисолида кўрдик. Мана шу жиҳатларни ҳисобга олган ҳолда ҳарматли Президентимиз мафкурани шакллантириш тамойилларига беҳад маънодор таъриф берган: «...мафкурани шакллантириш жараёнида, авваламбор, мамлакатнинг бутунги ҳаёти, ўтмиши, келажаги, бутун тақдир учун қайғурадиган, Ватан қисматини ўз қисмати деб биладиган кенг жамоатчиликнинг илғор дунёқараш ва тафаккурига асосланиш лозим».

Табиийки, илғор дунёқараш ва тафаккурга асосланиш замирида таълим-тарбия жараёни ҳам ётади. Касбим тақозосига кўра, кўп йиллардан бери ёшларга сабоқ бериб келаман. Аммо таълим-тарбияга давлат миқёсида ҳақиқий эътиборни фақат мустақилликка эришганимиздан кейингина кўрдим. Айниқса сўнгги йилларда бўлаётган ғамхўрликни сўз билан таърифлаш қийин. Биргина Кадрлар тайёрлаш тўғрисидаги Миллий дастурни олинг. Ахир у барча муаллимлар, устозлар учун дастуриламал вазифасини ўтайди-ку. Сухбат чоғида йўлбошчимиз таърифнинг аҳамияти борасида яна бир ибратли фикрни ўртага ташлайди: «...таълим-тарбия - онг маҳсули, лекин айни вақтда онг даражаси ва унинг ривожини ҳам белгилайдиган омилдир. Бинобарин, таълим-тарбия тизимини ўзгартирмасдан туриб онгни ўзгартириб бўлмайди. Онгни, тафаккурни ўзгартирмасдан туриб эса биз кўзлаган олий мақсад - озов ва обод жамиятни барпо этиб бўлмайди».

«Жамиятимиз мафкураси халқни - халқ, миллатни - миллат қилишга хизмат этсин» сухбати менда жуда катта таассурот қолдирди. Айниқса, Президентимизнинг Миллий дастурдан кўзда тутилган вазифалар амалга ошган тақдирда мамлакатимизда ижтимоий-сиёсий иқлим, муҳит бутунлай ижобий томонга ўзгариши, инсоннинг ҳаётдан ўз ўрнини топиши жараёни тезлашиши, жамиятда мустақил фикрловчи эркин Шахснинг шаклланиши, потенциал кучларнинг рўёбга чиқиши тезлашиши, фуқаролик жамияти тамойиллари устуворлик қила бориши сингари улкан янгиланишлар рўй бериши ҳақидаги башоратлари мени кувонтириб юборди. Ахир бундай ўзгаришлар Ўзбекистонимиз келажақда буюк давлат бўлишини исботлаб турибди-да.

Муҳтарам Президентимиз «Куч - билгим ва тафаккурда» деб таъкидлаб ўтади. Мен, албатта, бу сухбатдан олган барча таассуротларимни кичик бир мақолада ифодалаб бера олмайман. Бироқ, ўйлайманки, барча ёшларимиз бундай мағизитўқ сухбатни, қимматли қўлланмани қайта-қайта мутолаа қилиш жараёнида ўзларига лозим хулосаларни чиқариб оладилар.

Муҳиддин НАЗАРОВ,

Анджон муҳандислик-иқтисодий
институтининг проректори, фалсафа
фанлари номзоди,

Салим АШУР

МЕН

ЧУН

СЕВДИМ...

* * *

Ҳилол, тилма тилларанг дилни,
Турма онам каби бошимда.
Менга тақдир этилган йўлни
Ўтиб бўлдим ўттиз ёшимда.

Зуваламни қормоқда кулол:
Топганим - оз, йўқотганим - кўп.
Хайрлашмоқ онда, ҳилол,
Қизлар эмас, ўзинг сўнг бор ўп.

Шахло кўзлар эгдилар хароб,
Жафоларин мукофот билдим.
Финжонларда ичиб майи ноб,
Жононларни ўпиб нуқл қилдим.

Исларидан маст шамол эсса
Юрагимни синдириб отдим.
Ким ўзимни, кимлари эса
Кийимимни қучоқлаб ётти...

Менга тақдир этилган йўлни
Ўтиб бўлдим ўттиз ёшимда.
Ҳилол, тилма тилларанг дилни,
Турма онам каби бошимда.

* * *

Тун кечмоқда аста жаранглаб
Соҳилини ечаётир сув.
Қин ичида уйғоқ ханжарни
Қирғоқ каби сикади кўрқув.

Соҳилини кияётир сув
Тун кечмоқда охиста аста.
Ухламайди бахтиёр уйқу
Ой - хунига боткан шикаста.

Салим АШУР. Мен чин севадим...

Кин ичида ухлоқ пичоқни
 Қитиклайди уйғотар қирғоқ.
 Тенг иккига бўлиб бир тоғни
 Оқиб ётар бир ўрим ирмоқ.

Ой бир дона буғдой бир тор хас
 Атрофида айланар хатар.
 Бу тун мени гўзал қиз эмас
 Гўзал ўлим қучоқлаб ётар.

* * *

Аёл турмушига кирди мухтожлик,
 Пул сўраб келди у - илтимос билан.
 Билмас, ки ўзи-ку ганжинам менинг,
 Балмас,ки мен ундан мухтожроқдирман.

Аввал соғлигимни сўради, кейин
 Ўғлимни сўради ўз ўғли каби.
 Ўша мағрур аёл нахот шу бўлса,
 Наҳотки шунчалар мулойим қалби.

Нон ушоғи излаб тандир четига
 Хуркиб қўнганидек мухтож мусича,
 Омонат курсига омонат чўкди,
 Турмади хонадан чиқиб кетгунча.

О, мағрур аёлнинг илтимосида
 Қанчалар гурур бор, қанча сеҳр, шан.
 Менга қарамасди, мени кўрмасди,
 Гўё сўзлашарди дераза билан.

Менинг турмушимга кирди мухтожлик,
 Бир куни очмаёу бир куни тўқман.
 Борман сўзим етган ҳар бир сарҳадда,
 Аммо шу аёлнинг кўнглида йўқман.

* * *

Мен чин севдим! Ўттиз ёшимни
 Ўттиз шамдай тутдим кўлингга.
 Нигоҳладинг чакмоқтошимни
 Йигирма тўрт қизил гулингга.
 Чўғлар янглиғ холингга ёниб,
 Ёлғонни кўп, чинни кам кўрдим.
 Кечалари қўлларим қонаб
 Хиёнатнинг сочини ўрдим.
 Ҳар тун севгим гўристонига

Гўдақларни кўйиб кетдим мен.
 Чап кўзингнинг оқ осмонида
 Парвонадек куйиб кетдим мен.
 Кетсам ортга қайтмасман, билгил,
 Кафтларингда синар тирноқлар.
 Ёмғир эмас, баргдек дилдираб,
 Вужудингдан ёғар титроқлар.
 Қуш кўрмаган кўзаларингни
 Тошларимга тўкиб кетдинг сен.
 Сочларимнинг ораларига
 Оқ гулларни экиб кетдинг сен.
 Ҳамширам, шўр яраларимга
 Малҳам эмас, ёлғонни босдинг.
 Узук, сирга, мунчоқ ўрнига
 Тошкан, Сурхон, Кўконни осдинг.
 Мен дунёни бир китоб каби,
 Бир мактубдай ўкиб тугаттим.
 Юрагимни фақат сен билан
 Яшамоққа, ишон, ўргаттим.
 Мен чин севдим! Ўттиз ёшимни
 Ўттиз шамдай тутдим кўлингга.
 Нигоҳладинг чакмоқтошимни
 Йигирма тўрт қизил гулингга.

* * *

Сизни севмоқ ёки севмаслик
 Бўлса эди хоҳиш ё тортиқ,
 Бу норасо, бир кам дунёда
 Хўрламасдим ўзимни ортиқ.
 Ҳаётдан-ку безгандим аввал,
 Тамом, бугун кетаман сиздан,
 Гуллар каби, кўз каби ваё
 Ҳовучлардек очилган издан.
 Умид, таскин, на ранг, на оҳанг,
 На олам, на одам, на дўст-ёр...
 Бу дунёда муҳаббат йўқдир,
 Бу дунёда фақат Худо бор!
 Сизсиз менинг тириклигим ҳам
 Ўлим каби, ёлғончи бир гап.
 Ўлимга-ку минг бор рози ман,
 Нима қилай, ўлмайди бу қалб.
 Ичим тўла шароб эмас, йўқ,
 Ичим тўла сиз, ғамларингиз.
 Юрагимда сайр қилмоқда
 Мендан кетган қадамларингиз.
 Сизни севмоқ ёки севмаслик
 Бўлса эди хоҳиш ё тортиқ,
 Бу норасо, бир кам дунёда
 Хўрламасдим ўзимни ортиқ.

Нормурод НОРҚОБИЛОВ

УВЛАЁТГАН ИТ

Нормурод НОРҚОБИЛОВ. Увлаётган ит

Қисса

Коровой туғилиб ўсган чакалакзор катта кир этагида, Тошлисойнинг куйи ўзанида жойлашган. Энг яқин қишлоқ тўрт чақирим нарида - паст-баланд тепаликлардан иборат кенг дашт ажратиб туради уни. Тошлисой кўклам кезларидана тўлиб-тошиб оқади. Айрим ҳоллардагина ёз ўрталаригача сув жилдираб туришини демаса, қолган пайт қуриб-қақшаб ётади. Хойнахой, шу боис бу теваракка одамзод тугул бирор қишлоқ подаси ҳам камдан-кам қадам босади.

Коровойнинг кўз очиб, илк кўргани бир-бирига чирмашган қалин буталар бўлди. Буталар тагида чиркинтоб хас-ҳашаклар ерпачин бўлиб ётар, намқуш ҳавода шувок исига қоришиқ зах хиди анқирди. Чангалзор отлик аранг ярим соатда айланиб чиқадиган олам жаҳон майдонни эгаллаб ётарди.

Коровой чангалзорнинг қоқ ўртасидаги сайхонликда дунёга келганди. Мўъжаз бу сайхонлик аввал унга кенг олам туюлганди. Оёқлагунча ялангликнинг поёнига етиш оғирдек эди. Эсини танигач, бундай қарасаки, поёнсиз туюлган сайхонлик жуда тор - у ёғи ўн, бу ёғи ўн беш одим, ўртада чоғроққина камар. Камарга у бирор хавф сезсагина биқинади. Бошқа пайт кунини ялангликда ўтказди. Баъзан буталар оралаб дайдиб ҳам қолади. Калта ва нимжон оёқчалари илдизларга, шох-шаббаларга илиниб, «дод»лаб дунёни бузади. Ўшандай тентишларнинг бирида чуқурга тушиб қолиб роса таъзирини ҳам еган. Онаси келиб қутқармагунча ёмғир суви тўла чуқурда аянчли ангиллаб ётган.

Она ит - Олапар кундузлари қорасини кам кўрсатади. Кун узоғи қорин ғамида аллақерларда санғийди-да, уясига шом пайти қайтади. Ёлғизини ялаб-юлқиб эмизади. Тонг маҳал тўсатдан яна йўқ бўлиб қолади. Ёввойи жониворларга хос кўнимсизлик, жонсарақлик унинг қон-қонига синганди.

Аслида у ёввойи ит эмас. Бир пайтлар яккатомлик Хайдар кўсаннинг эшигини кўриқларди. Хайдар кўса Олапарнинг ўғрилигини кечира олмади. Чала ғажилган товукни унинг тумшугига нуқиб, хўб калтаклади. Орадан ўн кун ўтар-ўтмас таёқ зарблари унутилди. Дармонга киргач, тагин нафси хакалак отиб, қонли, илик гўшт истаб қолди-да, кўп ўйлаб турмай, ҳовлидаги товуклардан бирини тинчитди. Бу воқеадан сўнг Хайдар кўса уни ўзича ўлимга маҳкум этди. Аввал Нодир мерганниқига милтиқ сўраб борди. Нодир мерган примчи эди, куш отадиган яроқда ит отиб бўлмайди, овдан барака кетади, дея қуролини бермади. Шундан кейин Хайдар кўса итни осиб ўлдиришга қарор қилди. Бу ишга пухта ҳозирланиб, аччиқ данак ўрик шохига арқон ташлади. Айбдорни судраб келиб, бўйнига сиртмоқ солди-да, бор кучи билан арқоннинг учидан тортмоққа тушди. сиртмоқ томоғини сиққач, Олапар бўғилиб силкинди, тебранди. Бахтига арқон узилиб ерга гурсиллаб тушди. Ютоқиб нафас ола-ола, эгасига ёлвориб бокди. Аммо Хайдар кўсаннинг кўзлари қонга тўлган, Олапардан баттар хансирарди. Эгасининг важоҳатидан ўлим муқаррарлигини англаган ит юрагидаги кўркўв ғазаб билан алмашинди. Яғринидаги туклари хурпайиб, аввалига андишали-андишали ириллади. Сўнг, тегсанг, тишлайман, деган оҳангга ғазабкор акиллади. Эгаси, арқондан кўз узмай, ўчир овозингни дея, унинг тумшугига ўхшатиб бир тепди. Олапар, худди шуни кутиб тургандек, кескин бир забт билан унга ташланди-да, билагидан тарчча тишлаб олди. Кейин бўйнидаги арқон бўлагини судраганча дашт томон қочди. Шу қочишда чакалакзорга бориб биқинди.

Хайдар кўса уни ортиқ қидириб ўтирмади. Олапар эса ҳовлига қайтиб оёқ босмади. Насибасини гоҳ осонлик, гоҳ қийинчилик билан териб юрди.

Товукхонадаги Бўрибосар билан илиқишгандан кейин емиши хийла яхшиланди. Деярли ҳар тун фермадан товук ўмарар, пашша учса сезадиган Бўрибосар унга гинг демасди.

Ҳаводан қишнинг захри кетмай, Олапар чангалзордаги камарда болалади. Боласи иккита эди. Бир кўз очмай ўлиб кетди. У бор меҳрини ёлғиз боласига берди.

* * *

Коровой кун сайин улғая бошлади. Аваллари айланадиган тўсиқлар устидан энди осонгина сакрайдиган, чангалзорда бемалол дайидиган бўлди. Бу орада кўкламнинг тароватли кунлари бошланиб, борлиқ турли-туман хидларга тўлиб-тошди. Чангалзор одатдагидан гавжум ва сершовқин бўлиб қолди. Онаси уни эмизишдан ўзини олиб қочадиган қилиқ чиқарди. Кучукча ўткир тишлари билан унга озор бериб кўяётган эди-да. Коровой онасининг маммаларини кумсаб бошда бир оз қийналди, аммо бутазордан суяк топиб олган кунининг ўзи эмишдан буткул воз кечди. Суяк суддан тотли туюлди. Қувватга эна бошлаган ёш вужуд энди дағал емишларни талаб қиларди. Бир кун Олапар бемалол ғажийман деган умидда даштдан чоғроққина суяк кўтариб қайтди. Суякка Коровой эга чиқиб қолди. Бошда Олапарнинг қаҳри келди. Енгил бир силтов билан уни нари улоқтириб ташлади. Коровой тўрт юмалаб тушди-да, яна қайта суякка ёпишди. Ириллаб қаҳру-ғазаб билан ёпишди. Олапар боласини аяди. Суякдан четланиб, нари бориб ётди-да, сўнг емиш қидириб, тагин санқиб кетди.

Коровой бир неча соатлик оворағарчиликдан сўнг суякни сўлаги билан юмшатиб, паққос туширди. Умрида бу қадар тотли емиш емаганди. Ўша кун суяк қидириб, бутун чангалзорни тити-пити қилиб чиқди. Натижада, кўклам туфайли юзага чиққан жуда кўплаб танишлар орттирди. Улар орасида тошбақадан тортиб типратиконгача, дала сичқонидан юмронқозикқача бор эди. Бирок дарди суяк бўлгани сабабли уларга эътибор бериб ўтирмади. Хали қон таъмини тотмагани боис бу жониворларга хўрак сифатида қарамади.

Қон таъмини у тасодифан тотди.

Кунларнинг бирида бутазор оралаб юриб, ғалати бир манзаранинг устидан чиқди. Аллақандай мушукча ерга қапишганча ниманидир пойламоқда эди. Ана, у ербағирлаб олға силжий-силжий, тагин тошдек қотди. Бу ҳолат бир неча марта такрорланди. Коровой қизиқсиниб, унинг ҳаркатидаги диққат билан кузатаркан, ҳозир нимадир юз беришини идрок этди.

Коровой мушукчани чидам ва қизиқиш билан кузатаркан, бир маҳал уни гоҳ эпчиллик билан дала сичқонини тутиб олганини кўрди. Бу ҳолдан ҳангу манг қотди.

У таажжубланиб турганида, мушукча сичқонни ўйнай бошлади. Гарангсиган сичқон пайт пойлаб қочишга уринар, у эса сакраб йўлига кўндаланг бўлар, ё панжаси билан бир уриб, баттар карахтлар, сўнг ажалини кутиб жимгина ётган жониворни турткилаб, ҳаракатга ундар, қимирлаши билан яна эрмаклагша тушарди. Бу қилиқ Коровойга жуда қизиқ туюлди. Бошини бир ён қийшайтириб, кузатишда давом этди. Бу орада эрмак жонига тегиб, мушукча ўлжасини емоққа тушди. Худди шундаги очлигини сезган Коровой мушукка ташланди. Ташлангандаям шовурсиз, шовқинсиз ҳаракатланди. Тўйкус пайдо бўлган ғанимдан ўтақаси ёрилган мушукча оғзиданини ташлаб қочди. Коровой уни қувлаб югурмади, оёқлари остидаги сичқонга интилди. Аввалига искаб кўрди, сўнг ялади. Қондан вужудига ажиб бир титроқ

таралди. У титрок босилишини кутиб ўтирмай, ўлжани бир ямлашда ютди кўйди.

Шу кундан этиборан у теварагидаги жамики жонликка емиш деб қарайдиган бўлди. Ҳатто чангалзорни макон тутган ёввойи мушуклар ҳам бундан мустасно эмасди. Аммо уларни тутмоққа Қоровойга йўл бўлсин. Ўша куни у юмронқозикка ташланиб кўрди. Юмронқозик инига уриб кетгач, беозор тошбақага оғиз солди. Чоғроқ суякларни майдалашга қодир тишлари унинг метиндек косаси олдида ожиз қолди. Тошбақанинг сичқон каби юмшоқ эмаслигидан ажабланиб турганида, кўзи бир пилдираб бораётган типратиконга тушиб қолди. Бир сакраб унга оғиз урдию, тумшуги яраланиб, ангиллаб юборди. Қайтиб бу жониворга қотинмайдиган бўлди.

Эртаси ҳаётида биринчи бор чангалзордан ташқарига чикди. Ўзига қолса ҳаливери ташқи дунё юзини кўрмасди-ю, лекин сичқоннинг юмшоқ ва мазали этини тотиганидан сўнг, иштаҳаси карнай тортиб, кўринган, шитирлаган нарсага ташланавериб, кенг даштга чиққанини сезмай қолди. Бир вақт бундай қарасаки, теварагини девордай ўраган буталар орта қолиб, сарин ел юнглирини сийпамоқда. У кенг дунё қаршисида лол қотди. Дунёнинг бу қадар чексизлигини ҳаёлига келтирмагани боис, кўз ўнгида тўсатдан юз очган манзарани идрок этолмай, гингшиб юборди. Сўнгра оҳиста чўнқайиб, атрофни диққат билан кўздан кечири бошлади. Орада ортидаги чангалзорга бир қараб кўйди-да, тумшугини кўкка чўзиб, ҳавони искади. Шунда димоғига қўлансароқ емиш иси урилди. Ютақиб тумшугини ялади. Кўзлари ёниб, бот теваракка аланглади. Емиш иси бамисоли оҳанграбодай ўзига торта бошлагач, ноишонч йўргалаб, илгарилади. Исга эргашди. Чамаси уч юз одамлардан сўнг бир дунё хўракка дуч келди. Саёзгина чуқурликда кишлоқ итлари томонидан аллақачон ғажиб ташланган сигир лоши чўзилиб ётарди. У очофатларча лошга ёпишиб, майда, ўткир тишлари билан устихондаги қолдиқ этларни кемиришга тушди. Охири қорни тўйса-да кўзи тўймай, қовурга суякларидан бирини тишлаб изига қайтди. Уни сайхонликдаги камарга бекитди.

Эртаси онаси қорасини кўрсатмади. Индинига ҳам. Умуман бошқа қайтиб келмади у. Олапар товук ферма қоровули томонидан отиб ўлдирилганди.

Ёлғиз қолгач, Қоровой бир ҳафта суякларни кемирди. Чанқоғини ўзи бир пайтлар йиқилиб тушган чуқурдаги сувдан қондирди. Чуқур нишабликда бўлиб, ёмғир сувига доимо тўлиб турарди. Бу орада сигир лоши тугаб, йўғон оёқ ва умртқа суякларига унинг чоғи келмади.

Қоровой онасини беҳуда кутиб юрган кунлари суяқ ғажишдан ташқари, ов қилмоқнинг ҳам ҳадисини олди. Ялангликдан юз одимча наридаги буталари сийрак майдонда юмронқозиклар оиласи яшарди. У каттакон соқчи юмронқозикни кўз остига олганди. Аммо уни қўлга туширмоқ осон эмасди. Қоровой ўлжасига ҳар томонлама яқинлашиб кўрди. Барча ҳаракатлари зое кетди. Соқчи юмронқозик унинг қорасини илғашни билан «чийк» ётар ва натижада майдонда ўралашиб юрган юмронқозиклардан асар ҳам қолмасди.

Орада у тўртта сичқон тутиб еди. Юмронқозикни эллаёлмаган эса-да, уни пойлаш мабойнида шуни уқдики, бу дунёда ҳеч бир тирик жон осонгина ўлжа бўлавермас экан. Ҳатто оддийгина сичқонларни овлагунча қанча эврилмади у. Мушукдайн писиб сирғалишдан ташқари, қоплондек човут солмоқча бориб етди. Аммо ўндан тўққиз ҳаракати бекор кетиб, бир неча оғзига бор куруқ кесак илашди. Тумшуги новдаларга тилиниб, оғрик азобидан ўртанди.

У юмронқозикни пуф сасикқа чиқариб, даштда изғий бошлади. Камардаги суякларни тугаб, ўзга иложи ҳам қолмаган, боз устига, ёш ва навқирон вужуди ҳаракат истаб, аллақерларга ундагани-ундаган эди. Дастлабки куни улов минган эгасига эргашиб келаётган товукхонанинг янги ити Бўйноқ уни олдига солиб роса қувлади. У дашт бўйдаб қочаркан, чангалзордан паноҳ топди. Дунёда емиш ташвишидан бўлак, ғаним хавфи ҳам борлигини фаҳмлади. Янаги сафар эса ғайрати ичига сиғмай қирга ўралади. Қирдан туриб бу ёруғ оламнинг ниҳоятда кенглигини, қирдан нарида тагин қирлар, қирлардан сўнг улуғвор тоғлар ястанганини илғади. Узоқдаги қир бетига ёйилган сурувларнинг нималигини идрок этолмади. Билгиси келиб ўша томон юрди. Чўпонларнинг итига таланиб, қўналғасига зўрға қайтди. Уч кун ёмон азоб тортиб ётди. Ҳамжинсларига нафрати ортса-да, лекин қасос тўйғусини ҳис этмади. Нега деганда, дунё ишларини ҳали тушунмас, уни қадамба-қадам ўзлаштирмоқда эди. Ҳозирча англагани, чангалзордан нарисини бегона ер деб билди. У ернинг ўз эгалари бор экан, деган қарорга келди. Бу нарса уни чангалзорга янада маҳкамроқ боғлади. Чангалзорни ёв ўтмас деб ҳаёл қилди. Чунки бу ерда ҳали ҳеч нима безовта қилмаган эди-да уни.

Аммо тез орада безовта қилувчилар ҳам топилиб қолди. Соғая бошлаган кунларининг бирида ғазабдан Қоровойнинг силлик туқлари тиккайиб, вужуди титраб кетди. Намчил тумшугини олдинга чўзиб ҳавони ҳадик билан искади. Бегона ҳид ва нотаниш шовурни тез илғади. Мулк эгаси сифатида қони қайнаб, ўша томонга писиб жўнади. Салдан сўнг кўрдик, иккита шохли жонивор бута новдаларини бамайлихотир қуртиллатиб чайнамоқда. Ох, унинг жисмида ёввойи аждодларининг ёвқур қони шу қадар кўпирдики, қаҳру ғазабдан эси оғиб қолаёзди. Шу тобда инига тажовуз қилинган бўридан хавфлироқ эди у. Беозор эчкиларни даҳшатли ғаним деб билди. Эгалик туйғуси туфайли улар билан қонли жангга киришга шайланди. Тишларини иржайтириб, олға ташланди. Вожаб, ўта ваҳимали ва қўрқинчли кўринган ғанимлари шаталок отиб қочиб қолса бўладими. Бу ҳолдан у бир зум ханг-манг туриб қолди. Сўнг эса бутазордан ўқдек отлиб чиқиб, эчкиларни дашт бўйлаб қува кетди. Бу ишидан шу қадар роҳатланиб, шу қадар хузурландики, югуриб бораётиб ирғишлаб-ирғишлаб кўйишдан ўзни тиёлмади. Ҳатто биқинидаги жароҳати ҳам эсидан чиқиб кетди. Ғолиблик нашъидасидан, масрур эди у.

Эчкиларнинг бахтига Қоровой уларни емиш деб ўйламади. Акс ҳолда бирортасига жиддий зиён етказиши тайин эди. Қувлаш билан бўлиб, Қоровой калтак тутган икки оёқли «махлуққа» рўбарў келганини сезмай қолди. У таажжубланишга улгурмай, нотаниш «махлуқ» нимадир деб бақирди-да, қўлидаги таёғини улоқтирди. Узун калтак зувиллаб яғринини ялаб ўтди. Қоровой тўхтаб, унга ҳайрон боқди. Сўнг ириллаб, энди уни олдига солмоқчи бўлди. Қайдам, бу «махлуқ» қочмоқни ҳаёлига ҳам келтирмади. Ерга бир зум эгилди-да, шиғаб тошбўрон қилишга тушди. Тошлардан бири бошига тегиб, оғрикдан у вангиллаб юборди. Ва шундагина хавфли рақибга дуч келганини англади.

Чангалзорга қайтиб, бошини оёқлари устига қўйиб ётаркан, хозиргина кўрган-кечирганларини тасаввур доирасига сиғдирилмай кўп қийналди. Қийналганидан нолакор гингшиб юборганини ҳам сезмай қолди. Ҳартугил, юмронқозикларнинг чийқиллашидан ҳаёли бўлиниб, бу азобдан халос топди. Сергақланиб бошини кўтарди. Искаланиб, ҳид олди. Сўнг буталари сийрак сайхонлик томон жилди.

Бу эпчил, серҳадик жониворларни очик ҳаракат билан қўлга тушириш мушкуллигини билгани боис, сайхонликдан берида гўхтаб, ўзини буталар панасига олди. Бу ердан ялангликда югуриб юришган жониворлар якқол кўзга ташланар, ўртада эса ўша бикқа семиз соқчи юмронқозик гўддайиб турарди. Қаровойнинг қорни гўлдираб, тумшугини ялади. Кейин итларга хос бўлмаган бир йўсинда ер бағирлаб қоплондек олға силжиди. Бу ҳаракатни ўзи пайқаманган ҳолда ғоят усталик билан адо этаркан, бунинг учун укувчанлигидан эмас, табиатдан миннатдор бўлмоғи лозим эди. Негаки, табиат зўр мураббий-қарамликдан ҳоли, мустақил яшашга одатланган жонзотни шароитга қараб, ҳар куйда тарбиялай олади.

Қоровой соядай сирғалиб анча илгарилади. Энди уларни серновда пастак буга ажратиб турарди. У бошини хиёл кўтариб, бот исқаланди. Димоғида гўшт ҳидини, гўшт ҳидигина эмас, қайноқ ҳаёт ҳидини туйди. Яғринидаги туклари титраб, ерга янада қапишди. Бу ёнига қандай ҳаракатланишни билмай, боши қотди. Олға юришдан наф йўқ. унинг қоп-қора туси тез кўзга ташланади. Кутишга тоқатиям йўқ, соқчи юмронқозикни тезроқ қўлга тушириш пайида эди. Негадир, айнан шуни, бошқасига эътибор ҳам бермасди.

Шу орада кўриқчи юмронқозикнинг диққати бир лаҳзага бўлинди. У кўкда оҳиста парвоз қилаётган калхатни кўриб қолганди. Осмондаги ганими бутазорда унчалик хавф туғдирмаслигини билса-да, тарки одат дегандек, уни ҳадик билан кузатаркан, ортидан елдай келиб, нақ яғрини оғиз солган Қаровойни пайқамай қолди.

* * *

Қоровой онасини бутунлай унутди. Уни тушида кўргандек элас-элас хотирлайдиган бўлди.

Қаровой қисқа вақт ичида чангалзорни тамомила ўзлаштириб олди. Тошбақа ва типратиконни демаса, қолган жониворлар осонликча тутқич бермаслигини фаҳмлаб етди. Шунга қарамай, ҳамиша оч меъдаси нималарни ҳазм қилиб юбормади дейсиз. Тани кун сайин кучга тўлиб, ёзнинг иккинчи ойида шундай бир ит бўлдики, аксарият итлар бу келбатга икки-уч йилда зўра эришиши мумкин эди. Ётар ва турар жойи чангалзор бўлса-да, у ўз сарҳадини секин-аста кенгайтира борди. Дастлаб Тошлисойнинг юқори ўзани бўйлаб тентиди. Бу йил сув тезда қуриб қолмагани боис, сой ўзанида катта-кичик қўллар сероб эди. Қаровой ўша қўлларда чўмилиб янада чиникди. Сувдаги яккам-дуккам балиқларни кўриб анқайса-да, бирортасини тутиб еёлмади. Лекин бир неча бор ҳаракат қилгани рост. Бироқ балиқ дегани ўзи ўйлаганчалик овсар эмас экан, бекорга урингани қолди.

Тошлисой кишлоқ тарафдан янтоқзор дашт билан чегараланган, иккинчи соҳили эса тик жарлик эди. Жар бети қушлар уясига тўла, сергак жонивор учун бу ерда емиш дегани мўл эди. Нимадандир яраланиб, йиқилиб тушган қуш дейсизми, ё захда кулча бўлиб ётган илон дейсизми, хуллас, тимирилганган жониворга ямлагулик нарса ҳамиша топилиб туради.

Кунлар ўтган сайин сойнинг юқори ўзани секин-аста унга ўз бағрини оча бошлади. Бир сафар у жардан йиқилиб ўлган семиз кўйнинг жасадига дуч келди. Ўша кунни роса базм қилди. Қорни ёрилгунча гўштга тўйди. Сўнг ҳаётида биринчи бор тўқ қорин билан яқовланиб, солланиб чангалзорга қайтди. Эртасига яна ўша ерга бориб, қайси кўз билан кўрсинки, насибасига иккита нотаниш ит шерик чиқиб турибди. У ириллаганча олға ташланди. Ўз

навбатида, нариги итлар ҳам унга қарши югуришди. Олатасир олишувдан жар туби чангиб кетди. Итлардан бири яраланиб, оқсонланганча четга чикди. Қоровой жуссадорроқ Ола ит блан яккама-якка қолди. Бир муддат галма-гал бир-бирини тупроққа босишди. Охири ҳолдан тойишгандай, бетма-бет туриб қолишди. Тишлари даҳшатли даражада иржайган, ҳар қайси жангни тезроқ ўз фойдасига ҳал этмоққа интиларди.

У ириллаб пайт пойларкан, рақибиде кўрқувдан асар ҳам йўқлигини пайқайди. Лекин бундан зиғирча ажабланимади. Шундай бўлиши лозим деб биларди ва билгани учун ўзи ҳам кўрқув ҳис этмасди.

Бу ҳоли Ола ит ҳам сезди. Уни тилка-пора қилмоқ истагида баттар ёнди. Аммо ҳамма бало шунда эдики, бу ишни ҳеч эплаёлмаётганди. Рақибиде нақ иблисининг ўзи, ҳар бир ҳаракатини кўздан қочирмай, ҳамлага шай турарди. Ола ит тажрибали эди. Қаршисидаги навқирон вужуд курашда анча укувсиз бўлса-да, эпчилликда ўзидан бир қадар устунлигини сезгани сайин секин-аста ташвишга туша бошлади. Нега деганда, ҳозир бўйин эгиб кетса, бу жойлардан насибаси бутунлай кесилишини сезганди. Боз устига, сой ўзани ажойиб жой, ҳафсала билан изғсанг, ҳар куни қорин тўяди. Тарк этиб бўларканми бундай жойни! Шунда у кўшни итлар қаватида бўлмаганидан ўқинди. Биргалашиб манову безбетни бошлаб адабини бериб қўйишган бўларди. У ёнига кўз қирини ташлаб қўйди. Эҳ, анову ярамас кўмакка келиш ўрнига жароҳатини ялаб ўтирибди-я. Э, гингшимай ўл! У пойлаб туриб, туйқусдан Қаровойнинг бўғзига чанг солди. Во ажаб, рақибиде бамисоли кўланкадай чап берибгина қолмай, нақ яғринига тиш ботирса бўладими. У бу ҳамлага пухта ҳозирлик кўрган, шу пайтгача бу усул билан қанчадан-қанча итларнинг додини берганди. Энди эса... Устига устак, яғринидаги энг нозик жой - эски яраси янгилиниб, Ола ит оғриқдан ангиллаб, кўрқувдан сийиб юборди. Қочмоқдан ўзга иложи йўқлигини англади. Аммо бунинг учун аввало манову зулукдай қоп-қора, зулукдай ёпишқоқ махлуқнинг чангалидан кутулмоқ лозим эди. Бахтига қарши, рақибиде бўри эмас, ит. Ит эса тишлаган жойини осонликча қўйиб юбормайди.

Қоровой бўғзида тук аралаш қайноқ қонни туйган, сайин баттар қутурар, рақибини бурдалаб ташлаш иштиёкида ёнарди. У шу иштиёқ оғушида бир лаҳзага тишларини бўшатди-да, янги куч, янги ғайрат билан қайта ҳамлага ўтди. Аммо даҳшатли жағи мўлжалга етмай, «шарқ» этиб ёпилди. Навбатдаги уриниши ҳам бесамар кетгач, у эс-хушини йиғиб, бундай қарасаки, рақибиде жонҳолатда қочиб борар, шериги унга соядай эргашган. Салдан сўнг қочоқлар дўнглик ортида кўздан ғойиб бўлди.

Қоровой чўнкайиб тантанавор хурди. Аммо хуриши кўнглидаги қувончи ва ғалабасини тўла ифодалай олмаётганини сезиб, тумшугини кўкка чўзганича ҳузур қилиб улади.

Увлаш унинг кўксидан бежиз тошиб чиқмаганди. Бу унинг ёввойи ва ёвқурлигидан дарак берарди. Ҳонаки итларнинг тинимсиз аксиллаши жўн кишиларнинг беҳуда гиди-бидисига ўхшайди. Худди аксиллашдек, гиди-бидида на маъно бор, на мантқиқ. Зўр итлар эса ақиллашни унчалик хуш кўрмайди. Тунлари кам-кам хуради, гоҳида чўзиб-чўзиб увларди. Айни мана шу нидода қадимий ажодларининг кўҳна кўшиғи мавжуд. Итлар куйларди. Лекин ҳаммаси ҳам эмас. Куйлаш учун унинг зуваласи бошқачароқ узилган бўлиши лозим.

Ўша кунни Қоровой увлашдан ташқари яна бир нарсани одат қилди. Кўй жасадининг қолган-қутганини сал нарига судраб обориб, кўмиб ташларкан, бу

меники, тегсанг соғ қўймайман, деган маънода сўлағини оқизиб белги қўйди. У бунди қир бетиде яшовчи малла тулкидан ўрганганди. Неча бор у яшириб қўйган емишларни топиб еганди. Хозир бу одатни тулкидан кўргани учун эмас, кўп бор оч қолганлиги эвазига юзага келган тажриба асосида амалга оширган, тулкидан эса шунчаки ўлгу олганди. Шунга қарамай, итлик хусусияти устун келиб, бир муддатдан сўнг, ўлжа кўмилган дўнглик четига сийиб қўйишни ҳам унутмади. Шундай қилса, белгиси ишончлироқ бўладигандек туюлди.

Ўша кунди у димоғи чоғ чангалзорга қайтди.

Қоровой тўсатдан туғилган бу янги туйғу исқанжасида эртаси кечгача безовталаниб юрди. Оқшом қоронғисиде қирга чиқиб, яна сурув томонни кузатди. Қоронғиде гулхан шуъласини кўрди, итларнинг хуришини эшитди. Қорни таталаб, аста йўртиб, йўлга тушди. Бирок узок юриш керак бўлмади. Йўлда подаданми, сурувданми адашиб қолган уч совлиқдан бирини осонгина тинчитиб, бўкиб қолгунча гўшт еди. Қолганини одадагидек, шудгор қилинган бугдойпоя чеккасига кўмиб чангалзорга қайтди.

* * *

Товуқхона қоровули отган ўқ Қоровой ҳаётига кескин ўзгаришлар олиб келди.

Қоровой ўққа куз ўрталарида, яъни йирткичлик фаолияти айни гуллаб-яшнаган бир пайтда дучор бўлди. Шу балоғача у дала-даштда адашиб улоққан қўй-қўзилардан бир нечасини зимдан тинчитди. Шунингдек, ора-орада товуқхонани ҳам эсдан чиқармади. Вақти-вақти билан у ердан ҳам насибасини айириб еб юрди. Баданига жир битиб, чангалзордаги майда жониворлар билан умуман иши бўлмай қўйди.

Аслида у мушукка анчадан буён кек сақлаб келарди. Негаки, мушук унинг кўз ўнгиде майда жониворларни осонгина тутиб оларди-да. Қоровой емишни қизганмади, ўзи учун ҳийла мушкул бўлган юмушни мушук томонидан жўнгина адо этилишидан қаҳри келди. Жанжалга эса чангалзор этагидаги сайхонликда умргузоронлик қиладиган бошқа бир юмронқозиклар оиласидаги басавлат кўрикчи юмронқозикнинг қўлга тушиши сабаб бўлди. Қоровой уни анчадан буён кўз остига олиб келарди-ю, лекин ҳеч туголмасди. Бир кунди уни мушукнинг чангалида кўриб, ғазабдан тутакиб кетди.

Товуқ ва қўй этига кўниккан нафси ўзга емишни тан олмай қўйди. Эндиликда у қорнини ҳеч қийналмасдан тўйдирарди. Товуқхона эгаси минг пойламасин, у ердан ўз насибасини ҳамиша айириб келарди. Оқибат, қоровул бу ишга чек қўйди. Кеч оқшомлардан бирида йирик сочма ўқ билан унинг қуймичидан яралашга муваффақ бўлди.

Ўша кунди Қоровой чангалзорга бир амаллаб етиб келди-да, чўзилиб қолди. Ичи ёниб, жароҳати шу қадар азоб бердики, эсини танигандан бери бу қадар азоб ва ташналикни илк бор туйиши эди. Тўртинчи кунди очлик ва ташналиқдан силласи қуриб, нафаси чиқмай қолди. Барча ночор жониворлар каби каттақон бошини оёқлари устига қўйиб, ўлимни кута бошлади. Кўзларидан нур кетиб, олам хира тус олган бир пайтда, бутазорда кимдир юрганни пайқади. Шунда вужудини тарк эта бошлаган тириклик қайта жонланди. Ўзи не аҳволда-ю, хужумга шайланди. Аммо кучи фақат ириллашга етди, холос. Ириллаши билан шарпа тинди. Бундан хиёл бўлса-да рухланган Қоровой юқори лунжини титратиб, янада кучлироқ ириллади. Босиб келаётган балони шу йўл билан даф этадигандек, бу ишга бор қувватини сарфлади. Сўнг нафасини

ростлаш учун бошини яна оёқлари устига қўйди. Худди шу аснода буталар орасидан қўлига болта тутган одам боласи чиқиб келди. Бу - итлар тўқнашган кунди нариги қирғокда янтоқ чопиб юрган - Толмас деган йигитча эди. Бугун ўтин қилгани боши оғиб чангалзорга келиб қолганди.

Болани кўргач Қоровойнинг вужудига қайта қувват инди. Унга ташланмоқ ўйида олға ҳаракатланмоқ истади. Бирок қуймичидаги жароҳат бунга изн бермади. У ириллаш билан чекланаркан, ночорлиги қор қилиб, ингиллаб юборди. Ингилласа-да, кўзлари чўғдек ёнарди. Ўша чўғ оташида ёндирмоқчидек, болага чексиз адоват ила боқаркан, тинимсиз ириллар, орасира тишларини шикирлатиб, қаршисидеги кимсанинг ҳар бир ҳатти-ҳаракатини зимдан кузатарди.

Толмас ёввойи итга дуч келганини бир қарашдаёқ фаҳмлаганди. Ириллашдан унинг дардманд эканлигини пайқаб, бута шохлари орасидан секин мўралаб тураверган ва итнинг човут солмоққа ҳоли келмаслигига ишонч ҳосил қилгачгина, сайхонликка чиққанди. Агар шу тобда ит ўрнига бирон-бир тулкига рўпарў келганида ҳам унга мўйна сифатида қарамаган бўларди. Сирасини айтганда, бундай болалар қишлоқда кам топилади. Қишлоқ болаларининг умри табиат қўйнида, турли жониворлар орасида ўтса-да, негандир улар ит ва мушукларни камроқ эъзозлашади, ёввойи жониворларга эса шафқатсиз муносабатда бўлишади. Ит ва мушуклар қишлоқ аҳли учун қадрсиз. Уларнинг бирга яшаши эса шунчаки ҳаёт тақозаси, холос. Толмас бу каби хусусиятлардан холи, айниқса, у итларни алоҳида меҳр билан яхши кўрарди. Табиий, Қоровой бунди билмасди.

Кутилмаганда йигитча ғойиб бўлдию, Қоровой тинчланиб тагин бошини оёқлари устига қўйди. Нолакор гингшиб, қуймичини ялади. Ташналик ичинди куйдиргани етмагандек, очлик силласини қуритмоқда эди.

Толмас қайта қаршисиде пайдо бўлганида, унинг кўзларидан нур сўна бошлаганди.

Болани кўргач, Қоровой тагин жонланди. Тинчгина ўлишга қўймаётган бу икки оёқли «махлук»қа ғазабкор боқаркан, сенга нима керак, деган оҳангда таҳдидли ириллади. Бунга жавобан Толмас қўйнидан яримта нон олдида, унинг олдида ташлади. Турган гап, Қоровой уни емиш деб билмади. Нонга қиё ҳам боқмай, болага қараб ириллашда давом этди. Йигитча буталар ортига чекингачгина, тумшуғи тагида ётган нонни искаб кўрди. Нондан узокдаги сирли қишлоқ хиди-тутун ва яна алланималарнинг қоришиқ иси келарди. У нонни жағлари орасига истар-истамас олди. Нон дағал туюлиб, қайта ерга ташлади. Нотаниш емиш нотаниш хиди ва мазаси билан уни хуркитиб турарди. У сочилган ушоқларнинг бирини астагина илиб еди-да, сўнг нонни пок-покиза туширди. Танасига бир оз қувват иниб, бошини адл тутиб, бола яширинган томонга адоватли тикилди. Ириллади. Йигитчанинг кетмаганини у сезиб турарди.

Қоровойнинг одамзод билан танишуви, янада аниқроғи, қарамлиги мана шу тарзда бошланди. Лекин у қарамликка осонликча бўй бермади.

* * *

- Оббо, сен билан ҳеч гўжамиз пишмайдиганга ўхшайди-ку, а!

Бу гапни Толмас учинчи кун айтди. Бу пайтда Қоровой, кўзларини ола-кула қилганча, идишдаги сувни шалолатиб ичмоқда эди. Идиш у томон узун таёқ ёрдамида сурилганди.

Қоровой сувни шалолатиб ичиб бўлгач, емиш

умидида унга тикилди. Толмас кўйнидан нон чиқараркан, пўписали оҳангда деди:

- Ҳўрайишни бас қилмасанг, нон йўқ сенга.

Қоравой тумшўқ ялаб, гоҳ унга, гоҳ кўлидаги нонга боқаркан, оҳиста ириллади. Овозида илгариги ғазаб ва таҳдид йўқ эди. Нон ташланавермагич, ириллаши ғингшишга айланди. Лунжини ялай-ялай ғингшиди, олға интилиброк ғингшиди. Ириллаб ғингшиди, ғингшиб ириллади.

- Дуруст, - деди бола. - Шаштингдан тушяпсан. Демак, ақлинг кираяпти. Ма, ол.

Улоктирилган нонни у ҳаводаёқ илиб олди. Бунинг учун олдинги тирсақларини салга кўтариш кифоя қилди. Орқа оёқлари ҳануз ўзига бўйсинмас, аммо аҳволи кундан-кун яхшиланиб бораётганини сезиб турарди.

Қоравой нонни ортиқча шовқинсиз еди. Бирок бола сал яқинлашиши билан қозик тишларини иржайтириб, тагин ирилламоқни бошлади.

- Туфи-ий, жуда бетамиз ҳайвон экансан-ку! - Толмаснинг жаҳди кўзиб, ерга тупурди.

Бунга жавобан Қоравой қаттиқ вовуллаб берди. Кўзлари ғазабдан чакнаб, ерни тирнаброк хурди.

- Нафини билмайдиган тентак экансан! - деди бола ортига тисарилар экан, чинакамига ўпқаланиб. - Яхшилик ёқмайдиган ҳайвон экансан! Агар шундай қилаверсанг, қайтиб қорамниям кўрсатмайман. Ҳласан кейин очдан.

Ҳша куну у Толмасни барибир яқинига йўлатмади. Бу ишга орадан икки кун ўтибгина хиёл ройишлик берди. Аммо бу алдамчи ҳолат - у истаган пайтда йигитчага ташланиб қолиши мумкин эди. Фақат боладан келаётган таниш ҳид-тутун, тер ва яна алланималарнинг омухта исигина уни тутиб турарди. Ит зоти ҳидни яхши ажратади ва аъло даражада қадрлайди. Кейинги вақтда димоғига ўтиришган мана шу ҳидлар туфайлигина у боладан ёмонлик кутмай кўйган эса-да, ёввойилиги боис, унинг яхшиликларини ҳеч танига сиғдиролмас; назарида, йигитча, бирда бўлмаса бирда, ўзига зиён етказадигандек туюлаверарди. Толмас эрталаб ягринини оҳиста силаганда, ирилламаса-да, тишларини яширган лунжи бетиним титраб турди. Мана шу қобиллиги эвазига эртаси у шўрва ҳиди анқиб турган бир талай суяклар билан сийланди. Яраланганидан буён бу қадар тотли таом емаганидан суяк деганлари бақувват тишлари орасида майдаланиб кетди.

Кейинчалик у болага ирилламай кўйди. Унга кўниқди, кўнгида андек меҳр ҳам уйғонди. Силаб-сийпалашлари хуш ёқиб, бахузур индамай ётадиган бўлди. Шунга қарамай, Толмас унинг бўйнига арқон солишга ботинолмади. Ҳар сафар белидаги арқону тумшўқбандини ўзи билан олиб кетди. Билдики, бу индамас маҳлуқ осонликча бўй бермайди. Талашиб-тортишаман деб жароҳатига жиддий зиён етказиб кўйиши мумкин.

Бу орада Қоравой оқсоқланиб юра бошлаганди. Узоқ ётган бемор ташқарига интилгандек, жароҳати битган сайин, у дала-даштни кумсамокда эди. Кунлардан бирда у устидаги елим ёпинғични шилдирашиб даштга чиқди. Ёпинғични ёмғирда ивимасин дея Толмас ёпиб, ингичка чизимча билан маҳкамлаб кўйганди. Даштга чиққач ёпинғичнинг шилдираши унинг ғашига тега бошлади. Кузги ёмғирдан намикқан ерни бир-бир босиб бораркан, аввалига бир-икки ириллаб кўйди. Сўнг тўсатдан ёнига қайрилди-да, ёпинғичга оғиз солди, уни бурда-бурда қилиб ташлади.

Ҳша куну Толмас олиб келадиган одатдаги насибасини кутмай, жарда санғиб кетди.

Эртаси эрталаб Толмас чангалзорда пайдо бўлганида, Қоравой тунги дайдишдан қайтиб, камар ёнида ётарди. Буталар орасидан чиқиб келган йигитчани кўраркан, думини сезилар-сезилмас кимирлатиб, оҳиста ириллади. Бола ҳадикланиб тўхтади. Итнинг ириллаши нозик тортиб, эрқаланганнамо оҳанг касб этгач, у юрак ютиб олға юрди. Олға юраркан, кўйнидан яримта нон чиқарди. Чўнтагидан қоғозга ўроғли товук суякларини олди. Кўлидаги емишларни хушомадгўёна тарзда итнинг тумшўғи тагига кўяркан, ўзи ҳам қаватига чўкди.

Қоравой суякларни иштаха билан, нонни эса истар-истамас еди. Тунда у бекорга изимаган, тун оққанда жарликдан аллақандай сигир лошига бориб қорнини тўйдириб қайтганди. Шунинг учун, болага миннатдорчиликка ўхшаш ҳатти-ҳаракатлар қилмади. Улкан ва беўхшов бошини оёқлари устига кўйиб, аста пинакка кетди. Ана шунда у ягринида ёқимли сийпалашни ҳис этди. Силаш унга хуш ёқиб, чўзиб ғингшиди. Боланинг илиқ кафти бўйни ва кулоқлари томон ўтгач, у шу қадар роҳат қилдики, таранг вужуди ўз-ўзидан бўшашиб, бутун инон-ихтиёрини йигитчага топширди кўйди. Боланинг кўли томоқлари тагини пайпаслай бошлагач, бошини сал кўтариб, кўзлари эса ўша-ўша юмук, унинг бемалол ҳаракатланишига имкон берди. Толмаснинг бармоқлари боши ва тумшўғи бўйлаб сирпана бошлагач, дабдурустдан онасининг ялаб-юлқушлари эсига тушиб, чўзиқ ва зорли оҳангда инграб юборди. Бунга сари бола уни силаб-сийпашда давом этди. Инграр экан, бир неча лаҳзалик ғафлат уйқусига кетганини сезмай қолди. Унинг тутқунлигига шу сониялар етарли бўлди. Эсини танигандан бери кунлари меҳнатда ўтаётган, кўлидан ҳар иш келадиган бола ўзи олдиндан тайёрлаб кўйган тумшўқбандни итнинг тумшўғига сездирмай кийдира олди. Бу иш жараёнида иккинчи кафти сийпашдан бўшамади.

Қоравой ўзига келиб, тумшўғини банди ҳолда кўрди. Нималигини тушунмай бир пас донг қотиб турди. Сўнг ғаши келиб, қаттиқ пишқирди. Ириллади. Бошини силкиб, банддан осонгина халос топмоқчи бўлди. Қайдам, банд қаттиқ сириб тураверди. У баттар ажабланиб, панжаларини ишга солди. Ҳзича тумшўқбандни тилка-пора қилиб ташламоқчи бўлди. Афсус у айиқ эмас, бор-йўғи бир ит - чарм тасмани узишга йўл бўлсин унга. Ириллай туриб, кутуриб хурмоқ истади. Буну қарангки, жағи бир энликдан нари очилмади. Бу ҳолдан у қаттиқ талвасага тушди. Оёққа қалқиб, панжалари билан тумшўқбандни таталаганча, ваҳшат билан ириллади. Бу вақтда пишик арқон бўйнига тушиб бўлганди. Йигитча бу қилиғини овоз чиқариб қуйидагича изоҳлади:

- Нега тўполон қиласан, тентак. Бу юришингда эрта бир кун ўққа учиб ўласан-ку. Меъ, эса сени ўзимга ит қилиб оламан. Бирга юриб, бирга турамыз.

Арқондан эси чиқиб кетган Қоравой баттар тўполон кўтарди. Болага куч бермай, уни кўкси билан уриб йиқитди. Аммо Толмас чакки эмасди. Тоғасининг калтагини еб, меҳнатда обдан пишган эмасми, арқонни кўйиб юбормади. Итни чакалакзордан сургаб чиқарди. Тортиша-тортиша чангалзор четига қантариғди кулбет эшак ёнига келишди. Бола арқоннинг иккинчи учини эшакнинг бўйнига боғлади. Қоравой ҳам бўшқелмади. Ҳар томонга юлқунавериб, шўрлик эшакни қаловлатиб ташлади. Толмас эшакка миниб, қишлоққа юзланди. Қоравой бўғилишига қарамай, тўрт оёғини ерга тиради. Намикқан янтоқ ва шувокларни босиб, янчиб, ерда узун из қолдириб кета

бошлади. Кўп ўтмай эшак жонивор фарқ терга ботди. Караса иш чагок, Қоровой олдинга сапчиди, тепага сапчиди, гоҳ эшакка, гоҳ томоғига бўғиб кўйган арқонга човут солди. Аммо банди жағ ўзи истаганчалик очилмай, бу ҳолдан баттар қутурди. Дала йўлига чикқач эса, умуман оёқ тираб олди. Кишлокка ҳам шу ҳолда кириб борди. Ўткинчиларга майна бўлиб, эшик олдидаги итларни хурдириб, каттакон яшил дарвозага рўбарў бўлди. Ичкарига кираётиб, кетига кучли тепки еди. Сурғалиб бораётган жойида ёнига кўз кирини ташлаб, йўғон, бадқовок, қоп-қора бир кимсани кўрди. Бу банда боланинг тоғаси Узункул эди.

Қоровой ҳовли саҳнида узун из қолдириб, бурчакдаги чоғроққина бостирма тагига судралиб борди. Толмас тоғаси кўмагида итнинг бўйнига бакуват занжир солди. Сўнг ўлгудек ҳолдан тойган эшакни қўрага ҳайдаб, итнинг қаршисида гўддайиб турган тоғасини ёнига келди.

- Айтган итинг шуми? - деб сўради тоға жияклари кизарган кўзларини Қоровойга қаттиқ тикиб.

- Шу.

- Ёмонга ўхшамайди, - деди тоға янада синчков бокиб. - Томоғига қаралса, ҳўкиздай ит бўладиган сиёғи бор. Лекин жуда қайсар экан.

- Қайсар, жуда қайсар.

- Тумшугидагини олиб ташласанг ҳам бўлар.

- Хавфли, Ёввойи-да.

- Ҳечқиси йўк, кўп тиршанглаверса, мулла минган эшакдай қип кўямиз.

- Фақат... урманг.

- Нега, гапга кирмаса ҳеч аяш йўк.

- Баргар фашиғади-да.

- Бу гапинг тўғри, - Тоға итга яқин борди. Қоровой ириллагач, яна кетига тисарилди: - Ваҳший-ку бунинг. У-у, зоти тоза бунинг. Бир қарашда билдим. Бунақаси кам топилади. Лекин итвозлар кўрса, ўлиб қолишди.

Бу гапдан боланинг руҳи тушиб, тоғасига норози боқди.

- Улар учун судраб келмадим-ку буни мен, - деди сўнг ботинмайроқ.

Тоға унинг эътирозига зигирча аҳамият бермади. Сигарет ёндириб, кўзи итда, тепага тутун пуфлади. Ўзича минғирлаб нималардир деди. Бола эса ерга маъюс термулиб қолди. Унинг бирдан-бир орзуси оқшом кўйларини ёйгани чикқанида, каватида итни эрғаштириб юриш эди. Кўшни кишлоқдан кучуквачча олиб келиб, тарбиялаб вояга етказган жойида, тоғаси уни сариқ «Жигули»да келган шаҳарлик бир итбозга сотиб юборганди. Яхши ит ниҳоятда юқори баҳоланишини ўшанда билганди. Энди айни шу савдо Қоровойнинг бошига тушиб турар, ит савдосининг ҳадисини олган тоға унга бамисоли бир хазинага боққандай ҳалитдан тушимни хомчўт қилмоқда эди.

Толмас унинг минғир-минғирига бир муддат кулок тутиб тургач:

- Яхши ит кўйга ҳам керак-ку, тоға, - деди яна.

Тоға тағин индамади. Сигаретини лаби четига қистириб, аста бориб итнинг тумшугига тепиб кўрмоқчи бўлди. Қаерга тушиб қолдим, дея тевааракка жонсарак аланглаб турган Қоровой унинг узатилган оёғига яқин тезлигида ташланди. Заптига қараганда, агар тумшуги исканжада бўлмаганида, тоғанинг оёғини узиб кўлига берарди. Тоға унинг бу қилиғидан асло ранжимасди, қайтамга тунд башарасига табассум ёйилиб, хирқироқ овозда хе-хелаб кулди. Чамаси, хомчўтни яқунлаб, юзага келган рақамдан шод эди.

- Итинг қанча туришини билсанми? - деди афтидан кулги аримай. - Биз учун бунинг шунчаки бир ит. Қадрсиз, ҳаром жонивор. Аммо итвозлар учун нақд

хазинанинг ўзи...

Ўзи не умидда сургаб келган итнинг эрта бир кун кўлидан кетишидан хафаландими, ё тоғанинг булутли кунда «йилт» этган куёш нуридай сийрак табассумидан ботирландими, боланинг жавоби зардали чикди.

- Бермайман ҳеч кимга!

Шундагина тоға ким билан фикрлашаётганини пайқаб, сергакланди. Ҳиссиётга берилганидан ичида гижинди. Боланинг гапи оғир ботиб, ғазаби кўзиди.

- Буни сендан сўраб ўтирмаймиз! - деди ўшқириб.

- Бор, кўрани тозала! Йўкса, ит-питинг билан ерга қовуштириб қўяман!

Қоровой тўсатдан ўдағайлашга тушган тунд юзли бу одамни ёмон кўриб қолди. Болага-ку адовати чексиз эди. Аммо ночор аҳволдалиги сабабли ғазаб ва нафратини ҳаракатда изҳор этмади. Сўнгра қаҳри бўйнидаги залворли занжирга кўчди. Банди қилинган тумшугини тўлғаб, ерда чувалиб ётган занжирни тишламоққа уринди. Бу қилиги билан тоғанинг заҳарханда қулгусига сабаб бўлди.

У беҳуда ҳаркатлардан ҳориб, оғилхона томи узра кўзга ташланиб турган қиру тоғларга ҳасрат билан тикиларкан, ич-ичидан қалқиб, силқиб чиқаётган ириллашдан тийилиб, озодликнинг кадр-қимматини фавқуллодда англаб етди. Манови занжирда аллақандай яширин куч мужассамдай туюлди. Қандай қўл экан бу? Ўша сирнинг тагига етмоқ ўйида бир зумга тинчланаркан, шалдираб ғашига тегаётган занжирга ва унинг нариги учи маҳкамланган темир қозикқа диққат-ла разм солди. Темир иси хотирасига ўрнашиб, ундан эҳтиёт бўлмоқ лозимлигини кўнглига маҳкам туғди.

Қоровой халос топмоқдан умидини узмаган кўйи, тўсатдан тинчланиб, кизиқсиниб ҳовлини кўздан кечирмоққа киришди. Боя пайқамаган экан, ҳовли юзида бир гала товук ивириб юрарди. Бирок, ҳозир кўнглига емиш сиғмасди. Супа четида ўзига оро бераётган тарғил мушук ҳам диққатини жалб этолмади. Қўрадан гўнг юкланган замбилғалтакни сургаб чиққан Толмасга кўзи тушгач эса, тағин қарашлари ваҳшиёна тус олиб, таҳдидли ириллади. Боланинг қўлидан еган хўрақларини тамомила унутиб, унга ғаним кўзи билан тикиларкан, бакуват панжаларини ерга ботириб, беихтиёр олға интилди. Қани энди, имкон бўлса-ю, борасолиб болани тилка-пора қилиб ташласа. Уйдан сигарет тутатиб чиққан тоға, унинг фикрини уққандай, болани нимадир деб қаттиқ тергади.

Шу пайт дарвозада икки бола ва бир аёл пайдо бўлди. Итни кўрган болалар унга томон югуришганди, тоға ўдағайлаб, уларни изига қайтарди. Сўнгра Қоровойга ишора қилиб, аёлга нимадир деди. Аёлнинг чехрасига ташвиш кўниб, итга кўрқибгина қараб кўйди.

Бу орада кўрада сигир мўъради, эчки ингичка овозда унга жўр бўлди. Кўшни ҳовлида ит хурди. Кўчадан машина гуриллаб ўтди. Девор устига хўроз алланимадан чўчиб, бор овозда кўқиллади. Буларнинг ҳаммаси Қоровойнинг нафратини баттар оширди. Тутқинликка чидаёлмай яна қозик атрофида чарх ура бошлади. Ўзига етти ёт бегона бу муҳитдан жирканиб, дарғазаб талпинаркан, охири, иложсизлик қор қилиб, ангиллаб юборди.

* * *

Банди қилинган куннинг эртаси эрксизликдан Қоровойнинг руҳи шу қадар тушган эдики, қорни ниҳоятда оч бўлишига қарамай ялоқдаги ювундига киё боқмади. Шунингдек, бирон кимсани яқинига йўлатмади. Толмас унинг тумшугидан бандни ечиб олаётганида, қутуриб ташланиб қолди. Аммо занжир

тортилиб, у чалқанча ағдарилиб тушди. Шундан сўнг Қоровой жон-жаҳди билан занжирга оғиз солди. Уни беҳуда узоқ ғажида. Ғажийверганидан занг босган темир ялтиллаб кетди. Қачонки ҳаракатлари зое эканлигини сезгачгина, тинчланди. Боқишлари лоқайдлашди.

Толмас ҳар гал ялоқдаги ювундини алмаштираркан, унга яқин келмай, овқат егин, дея аврашга уринар, эркалар, баъзан эса беозоргина пўписа қиларди. Аммо Қоровой миқ этмас, лоақал ириллаб кўйишни ўзига эп кўрмасди. Бола унинг нигоҳини ўзига қаратиш ниятида ер тепинар, бироқ бир нуқтада қотган сўник кўзларни жалб этиш осон эмасди. Унинг сассиз исёнидан уйдагилар хабардор эди. Охири бу ҳол тоғанинг жонига тегди. Учунчи кун у кўчадан ичиб келди. Аста чайқалиб, итнинг бошида гўддайд.

- Емаяптими? - деди тишлари орасидан гўшт парчаларини туфлаб.

- Еб қолар, - деди Толмас тоғасининг важоҳатидан ҳадикланиб.

- Емайди. - Тоға итга бошдан-оёқ кўз югуртирди. - Нима бало, бўридан таркаганми бу, феъли жуда чарс. Боши бошга ўхшамайди. феъли феълга. Хоҳласанг, ипакдай майин қип бераман.

Бола, бош чайқади:

- Урсангиз баттар бўлади.

- Ўлиб кетмайдами, - Тоға оғирлигини у оёғидан бу оёғига солди. - Бўйсунмаса уриш керак. Калтақдан зўр даво йўқ бунга. Кўзини қара, тиккалай ейман дейди-я. Тепсанг айлантириб.

Тоға изига қайриларкан, қутилмаганда феъли айниди. Ўзини мудраганга солиб ётган итнинг тумшугига тепмасдан кетолмади. Бу хил қилиқларидан жуда хузур қиларди у. Аммо бу сафарги кўнгилхушлиги анча қимматга тушди. Чала ўликдай бўлиб ётган ит, у оёқ силташи билан, бирдан жонланиб, туфлисининг учидан тишлаб олди. Занжир калталиқ қилиб, Қоровойнинг оғзи етгани шу бўлди. Шунда ўртада ажабтовур торт-торт бошланди. Ит ириллаб туфлини ўзига тортар, ранги қув оқарган тоға эса «ҳай-ҳай»лаганча гавдасини ортга ташлар, аммо ит зўр-халос топмоқ мушкул эди. Агар бола кўмакка келмаганида, бу ишнинг оқибати ёмон эди. Ҳайтовур, Толмас вақтида қимирлаб, тоғанинг йўғон сонидан тутди. Икковлашиб тортдилар. Оёғи исқанжадан чиқиб, тоға кети билан ерга ўтириб қолди. Қоровойнинг даҳшатли важоҳатини жуда яқиндан кўрди. Ажал тимсолига айланиб, ер тирнаганча олға интилаётган ит, занжир узилиб кетгудек бўлса, бурдалаб ташлашини ҳис этаркан, беихтиёр кети билан ортига силжиди. Бирор беш-олти одимни шу созда босиб ўтди. Ва шундан сўнггина оёғи эсига тушди. Ўнг оёғи панжаларини йўқ гумон қилиб, ошиғич оёғи учига қўл юборди. Йўқ, панжалари омон, туфлисининг бир оз катталиги жонига оро кирибди. У ўтирган ерида туфлисининг титилиб кетган учига тикиларкан, шундан бўлак пойафзали йўқлигини, кунни энди этикка қолганини ўйлаб, ичи туз сепгандай ачишиб кетди. Теваракка кўз қирини югуртириб, калтак қидирди. Кейин бошига келиб итни қарғамоққа тушган аёлини жеркиб ташлаб, аста ўрнидан кўзғолди. Биров кўрмадимикан деган ҳадикда кўшни девор томонга қараб кўйди.

Тоға девор тагида ётган калтак сари, кетини қоқа-қоқа, туфлиси учига қарай-қарай, борди. Калтакни қўлига олиб, изига қайтаркан, йўлда кўзлари ёшга тўла жиянига рўпарў бўлди.

- Ҳа? - деди ажабланиб.

- Урманг, тоға, - деди бола илтижо тўла оҳангда.

- Нима?

- Итни урманг. Йиғиб қўйган пулим бор. бераман шуни сизга. Ўзингизга туфли оласиз. Фақат итни урманг.

- Қоч!

- Урманг, тоғажон.

- Қоч, деяпман!

- Жо-он тоға, урманг.

Бола тарсаки зарбидан ерга учиб тушди. Салдан сўнг Қоровой ҳам калтак остида қолди. Ит тап тортмай олға ташланар, тоға урар, ёвузликда йқкиси ҳам бир-биридан қолишмасди.

Тоға калтак синиб кетмагунча тинчимасди. Қўлидаги таёқ бўлагини четга улоқтириб, янгисини қидираркан, аёли орага тушиб, уни нари олиб кетди.

Қоровой калтақдан вужуди зирқираб оғриси-да, ғингшмади. Ириллаб, кўзларини аёли етовида сўкинганча узоқлашиб бораётган тоғадан узмай, бирпас турди. Сўнг бурилиб, қозикқа яқин бориб чўзилди. Калтак еган биқинларини ялаб-юлқумоққа тушди. Бу юмушни ҳам ириллаб бажарди.

Очлик курсин, эртаси барибир ялоққа тумшук урди. Ўта бемаза ювундини шалолатиб ичди. Бунинг эвазига бола томонидан яримта нон билан сийланди. Бу сийловдан миннатдор бўлиш ўрнига, кўзларини ола-кула қилиб, нонни бирпасда тинчитди. Нафаси ором олгач, бир муддат узоқдаги қирларга термулиб турди-да, кейин яна занжирни оғзига олди. Бу сафар ўта ҳафсала билан узоқ чайнади. Охири бир иш чиқаролмаслигига кўзи етгач, оғзидагини ташлаб, бостирма тўрига ўтиб ётди. Тунда даштни қўмсаб, беихтиёр увлаб юборди. Нидо кўнглига хуш ёқиб, салқин тунлари увламоқни одат қилди. Бироқ унинг бу қилиғи тоғага ёқмади. Кўзи илинмаган кезлари деразани шарақлатиб очар, бақирар, сўқинар, ўлдираман, деб бўқирарди. Шундан сўнг Қоровой маълум фурсат овозини ўчирар, тун ярмидан оққанда эса яна увламоққа тушарди.

Бир тун тоға оқ иштон ва оқ қўйлақла мисоли арвоҳдай қаршисида пайдо бўлди. Қизик, Қоровой бу гал у билан пачакилашиб ўтирмади. Бостирма тўрига биқиниб, жимгина ётди. Тоға қўлидаги калтагини кўз кўрқитарга силкиб-силкиб, изига қайрилиб кетди.

Қоровойни қўрқди деб бўлмасди. Одатдагидек, тоғадан зигирча чўчимасди. Гап шунда эдики, занжирбанд ҳолда калтак тутган одам билан олишмоқдан маъни йўқлигини идрок этишга улгурганди. Ўша кунги калтак унга яхшигина сабоқ бўлганди. Аммо юрагида тоғага нисбатан ададсиз адоват сақланиб қолганди.

Орадан кунлар ўтиши билан у Толмасда ғалати жонсарақликни пайқади. Йигитча ялоғини ювундига очик-ойдин тўлдиғар эди-ю, лекин нонни бекитиқча берарди. Боланинг бу иши бекага ёқмаслигини Қоровой сезди. Бироқ шунга қарамай, у болага эл бўлмади. Унинг эркалашларига энди ирилламаса-да, аввалгидек безътибор муносабатда эди.

Агар хўроз воқеаси юз бермаганида, унинг болага элакиши қийин эди. Воқеа мутлоқ қутилмаганда содир бўлди.

Бир кун мудраб ётиб, Қоровой димоғида таниш хидни туйди. Кўзларини аста очиб, бошида гўддаиб турган хўрозни кўрди. Ит кўзини очгач, хўроз «кўк» деб қўйди-да, намоийшқорона одимлар билан ялоқ томон юрди. Парранда ҳиди эркинлик даврларини эсига тушириб, Қоровой энгил титраб кетди. Бу орада хўроз ялоқ атрофидаги чиқиндиларни чўқилаб, товукларни чақирмоқ ўйида кўкрак қериб, бошини ортга ташлади. Аммо овоз чиқаришга улгурмади. Кўз очиб юмгунча итнинг чанғалида ҳаром қотди.

Бу иш уйдагиларнинг кўз ўнгида рўй берди. Уй

бекаси қарғаниб чопди. Тоға ошиқмай кўлига калтакни олди. Толмас кўра тозалаб юрарди, девор ошиб тоғага бет бўлди. Тоға ўнг кўлидаги калтакни чап кўлига олиб, боланинг юзига шапалоқ тортди. Сўнг ерпарчин бўлиб ётган боланинг оёқлари устидан ҳатлаб ўтиб, калтакни ўнғай тутганча, итга пешвоз юрди.

Қоровой, ўнг панжаси ўлжаси устида, тоғани ириллаб қаршилади. Бека отган чўпни ҳаводаёқ илиб олди. Бунгача бола ўрнидан турди. Илгарги калтаклаш вақтидаги бир четда кўрқиб турмай, каловланиб яна орага тушди. Бу сафар тоғадан мушт еб, ўмбалоқ ошиб кетди. Ва у то эс-хушини йиғиб олгунча, ит калтак остида қолди. Бу даффа Қоровой, ўлжаси оёғи остида бўлгани учунми, чекинишни хаёлига келтирмади. Бўйнидаги занжирни узгудек даражада таранг тортиб, тоғага интиларкан, зарбаларга чап беришнинг унутмади. Йигитча келиб тоғанинг кўлига ёпишмагунча ҳар уч зарбдан бири яғрини гурсиллаб тушиб турди. Тоға тагин Толмас билан андармон бўлди. Бу гал уни силтаб отди. Бола ялоқ олдига бориб тушди. Тоға бот кўлига калтакни олди. У урди, хотини қарғаб турди.

Бу воқеа устига тоғанинг қадрони, қишлоқ дўхтири - Ориф тиррик келиб қолмаганида, кўзи қонга тўлган тоға итни майиб қилиб кўйишни тайин эди. Хайтовур, Ориф тиррик вақтида келди. Келасолиб, тоғанинг кўлидан калтакни тортиб олди. Тоға оғзидан кўпик сачратиб-бўкирди:

- Қоч, ўлдираман бу ярамасни!

- Ўли-ей, кап-катта одам ит билан тенг бўп ётибсанми ҳали, - Ориф тиррик тоғани итариб ташлади. - Уялмайсанми, э!

- Хўрозни еди, хўрозни, - Тоға баттар диконглади.

- Шу битта хўроз бўса, ана бизга товун, - деди Ориф тиррик уни яна итариб. - Ана, катакдан истаганингни танлаб олавер.

- Вей, нега итарасан, а! - Тоға энди унга хезланди.

- Нима. ит билан ялоғинг биттами, туртасан одамни!

- Ўзингни бос, э! - Ориф тиррик унинг нозик томирини сийпалади. - Юр, яримтам бор, майдалаймиз. Қанча кучинг бўса, бутилкага кўрсат. Нима қиласан, ит билан ит бўлиб. Э-э, ўл, одам бўмай.

«Яримта» сўзини эшитиб тоға сал пастга тушди.

- Хўрознинг бошига етди-да, Орифвой, - деди шикоятгомус оҳангда. - Вишший сўрт хўроз эди.

- Бош-кўзингдан садақа, - Ориф тиррик унинг билагидан тутди. - Юр. Шўрваям совуб қолди. Сизам юринг, келин.

Тоға йўлга тайсаллади.

- Шошма, Ориф, буни бир ёқлик қилай. Эмасам, кўнглим тинчимайди.

- Ит бўма, юр, - Ориф тиррик уни сургади. -

Келин, сизам ҳаялланманг.

Ховлида ит билан бола ёлғиз қолди. Бир ириллаб ғингшийди. Бир ийғлайди. Ит еган калтагидан эмас, эркисизликдан, ночорликдан ғингшиди. Бола эса етимлигидан кўзи ёши қилди. Алами устига алами кўшилиб ийғлади. Шунча иш қиламан биров билмайди деб, бу йил қишни яна пальтосиз, тоғасининг эски пахталигида ўтказишини ўйлаб ийғлади. Итнинг занжири етадиган масофада ўтирганани сезмай, ўқсиб-ўқсиб ийғлади. Катта-кичик алами сероб эди, бари бирдан ҳуруж қилиб, эзилиб-эзилиб ийғлади.

Бола ийғлай туриб бирдан ҳушёр тортди. Яланғоч билагида илик нафас туйиб, бошини кўтарди. Ёш тўла кўзлари ҳайратдан катта очилди. Негаки, шу дамгача ҳеч рўйхушлик бермай келаётган Қоровой унинг билагини яламоқда эди. Бундан боланинг баттар хўрлиги келди. Елкали титраб-титраб, овози бўғилиб-бўғилиб ийғлади.

Қиш олди Толмас итни занжирдан бўшатди.

Бу пайтга келиб, Қоровой бутунлай тинчиб, ортик тўполок қилмай кўйганди. Аслида у зоҳиран шундай эди, ботинан эса, ичида қуюн яшарди. Қуюн ҳаракатга келган кезлари эркинликни қумсаб, гоҳ сассиз, гоҳ баралла нидо қилар, ғингширди. Ғингшиб туриб, кўп ҳолларда, одатдагидек, занжирга оғиз солар, аввалтидек жон-жаҳди билан эмас, балки бир қадар аҳтиёткорлик билан чайнар, бир кун келиб уни уза олишига ишонгандек, ҳафсала билан ғажирди. Занжирни ғажийётганда кўзи улоқдаги қирларда бўларди. Дашт томондан эсадиган муздек ел унга ўзгача таъсир этар, димоғида намиққан шувоқ ва янтоқларнинг намхуш хидини сезиб, кўксидан инграшга ўхшаш нидо юзага қалқиб чиқарди.

Шунга қарамай, сўнгги вақтда унда икки қарама-қарши туйғу қураша бошлаганди. Биринчиси-ёввойилик. Тутқунлик ундаги бу руҳни тўла синдира олмаган бўлса-да, гоҳида у иккинчи туйғу - хонакиликка билиб-билмай бўйсунар, ялоққа ювунди тўкилганда думини ликиллантишдан ўзини тиймай қоларди. Ҳатто баъзан тоғага рўйхушлик бергандай, гўё ундан калтак емагандай, яқиндагина жонини оғритиб, кулоқ ва думини кесганини унутгандай бўларди. Аммо хонакилик туйғуси унда узокқа чўзилмас, тақдирга тан бергандай кўринган ит бирдан жонланиб, қозик айланар, ғажилаверганидан ялттироқ тус олган занжирни хидлаб, оҳиста, лекин ваҳшиёна оҳангда ириллар, сўнг чўнкайган кўйи дашт томонга узок тикилиб қоларди.

Ҳақиқатнинг назарида ит аллақачон тутқунликка кўниккан эди. Толмас ҳам айнан шундай фикрда эди. Итга ёлғиз у қарарди. Тоға эса кўкламда қишлоқ оралаш лозим бўлган сариқ «Жигули» эгасини сабрсизлик билан кутарди. У Қоровойдай ит мингдан битта бўлишини яхши билгани учун ҳам унга худди боқувдаги ҳўкизга қарагандай ҳирс билан боқарди. Ўзига қолса-ку, «Жигули» эгасини аллақачон қидириб топган, мўмайгина пулни нақд санаб олган бўларди-ю, аммо ҳамма бало шундаки, унинг манзилини билмасди. Билмагани туфайли ҳам сабр этмоқдан ўзга иложи йўқ эди. Айниқса, каттақайрағочлик чўпон оғайниси келиб кетганидан бери тоғанинг итга нисбатан муносабати янада ўзгарган. Чўпон оғайниси Қоровойни кўриб «иҳ»лаб юборган. Бир кўй бераман, итни менга бер, деган. Тоға уни аҳмоқ санаб кулган. «Жигули» эгасидан ундирадиган пулга у айтган кўйлардан нечтаси келишини ўзича хомчўт қилиб, иршанглаб-иршанглаб кулган. Чўпон оғайниси кўйлар сонини учтага чиқарганда ҳам эрмаклаб кулишини кўймаган ва ошнасининг аразлаб кетишидан тарикча ташвишланмаган. Оғайниси кетгач, итнинг қошига келиб тиржайган, бурун торта-торта, томоқ қира-қира мастона илжайган: «Зап ҳайвонда бу ўзи, - деган сўнг, - Боқсанг-боқмасанг, семиртирсанг-семиртирмасанг, нархи осмонда. Харидор неча кило юк қиларкан, деб турмайди. Сен эса емиш ғамини емайсан. Туриши билан хазина бу, Хув-в, чақчайган кўзларингдан сени. Тумшугингдан ўпай... туфий-ий, ўргилай». Ит нохушланиб, ириллайди. Бунга сари тоға ҳузур қилади. Хўроз воқеасида, жаҳл устида итни уриб ўлдириб қўймаганидан энди қувонади. Ориф тиррикқа, сенга яримта қарздорман, дейди. Ориф тиррик ажабланади: «Нега?» Тоға сирли ишшайди. «Ўзим биламан». «Қачон қўясан?» дейди оғайниси. Тоға янада жумбоқли жавоб қилади: «Кўкламда». Ориф тиррик ҳеч балони тушунмагани сайин тоға ичида ҳузур қилади: «Барибир яримта қўяман сенга».

Бу орада икки жўра неча-неча «яримта» ни бошига етишди-ю, лекин тоға ўша гапани ҳеч қанда қилмайди: «Сенга яримта қарздорман, жўра».

Толмас бу гаплардан беҳабар, итнинг тезроқ эл бўлишини кутади. Оқшом кўйларини ёйгани даштга ҳайдаб чиққанида, қаватида ити юришини истайди. Қачонки, ит ўзига меҳр кўйганига тўла ишонч ҳосил қилгачқина, у Қоровойни занжирдан бўшатди.

Қоровой ўзининг ҳалос бўлганига дастлаб ишонмади. Бўйнида ўзи кўниккан залворни ҳис этмагач, аввалига бор бўйи билан керишди. Кейин ерда чуваланиб ётган занжирга кўз қирини ташлаб, ишониб-ишонмай икки-уч одим олға босди. Ўгирилиб яна занжирга қаради. Қайтиб уни искаб кўришдан ҳам эринмади. Ўта зориқиб кутган озодликка бу қадар жўнгина эришганидан у тангиб қолганди. Аммо бу ҳол узок давом этмади. У тагин бир керишди-да, қаттиқ силкинди. Пишқирди. Кейин кутилмаганда забт ила девор ошиб, кўздан ғойиб бўлди. Йигитча бай-байлаганча қолаверди.

Қоровой биринчи деворга тирмашиб, иккинчи ва учинчи девордан учиб ўтди. Ва зумда ўзини даштда кўрди. Даштга чиққач, чангалзорни қоралаб шундай тез югурдики, ҳаётида бу қадар елмаганди.

У чангалзорни бир қур айлангач, гайрати ичига сиғмай, даштга интилди. Ўша куни жар қолмади, қир қолмади, қадами етганча ҳамма ерни бирма-бир тентиб чиқди. Чангалзорга ярим тунда қайтиб, боланинг келиб кетганини сизди. Бунга парво қилмади. Кундузи ошиққани сабабли эндиликда ҳеч шошилмай, ҳар бир бута тагини бирма-бир искаб чиқди. Ўзи йўқлигида кўп нотаниш жониворлар қадам ранжида қилганини пайқайди. Сўнг ўша ўзига ғоят қадрдон камар бўйига узала тушиб ётди. Орадан озгина вақт ўтмай тўсатдан юрагини ғусса қоплади. Дастлаб, нелигини англаёлмай беҳуда гингшиди. Кейин болани қумсаётганини фаҳмлаб қолиб, қишлоқ сари елди. Қишлоқ итларининг ўтақасини ёриб, деворлардан бамисоли шарпадай учиб ўтди.

Ховлига енгил сакраб тушганида, деразаларда нур сўнган, борлиқ зимистон тун пардасига чўлганган эди. У борасолиб ялоққа ёпишди. Ялоқдаги ювундини икки ҳаплашда ютиб, қатор деразалар тагига келди. Ичкаридан таралаётган ҳидларни бирма-бир искаб, бола ётган уй деразасини топди. Бола ҳидини тўйиб-тўйиб искагач, дераза тагига чўнқайди. Сўнг ички бир истакча бўйсуниб, чўзилиб ётиб олди. Тонда болани бир қувонтириб, яна даштни қора тортди. Илгаригидек деворлардан учиб ўтди, итларнинг юрагини ёриб ўтди.

Қоровойни кўрган боланинг дили шодликка тўлиб, кеча тоғасидан еган калтақларини ҳам унутди. Тоғанинг ҳам кўнгли хотиржам тортиб, боғлаб кўй, бошқа бўшатма, деб амр қилди. Бироқ Қоровой уларга тутқич бермади.

Ўзига садоқатли йўлдош орзу қилиб, ярим ёввойи итга эга бўлган бола тунлари ухламай бўлса-да, Қоровойни қайта банди этишга ҳаракат қилиб кўрди. Аммо барча ҳаракатлари зое кетди. Ит алдовга учмади. Охири тоға бу ишга жазм этди. Шунда Қоровой унга нисбатан адоватини ошқор қилиб, думбасидан бир чакса эт зотиб, ўзига баттол бир ғаним орттирди. Тоға унинг бу қилмишини кечирмади. Ҳазаби тошганидан ит эвазига келадиган мўмай фойдани унутди. Аслида, унинг феъли шу - кўз ўпигагини қадрлайди, у нарса қўлидан кетдими, тамом-ҳатто ачиниб ҳам ўтирмайди. Энди унинг бирдан-бир мақсади итнинг жонини олмоқ эди. Бир куни у итни отиб енгил яралашга муваффақ бўлди. Шундан сўнг Қоровой бошқа қорасини кўрсатмади.

У яна ёввойиларча яшай бошлади. Бир оқшом таниш ҳиддан унинг димоғи яйради. Минглаб ўзга ҳидлар орасидан ўша қадрдон исни дарҳол илғади. Бу пайтда у қорнини обдон тўйгазиб, чангалзорда думалаб ётарди. Хиёл эринчоқлик билан ташқарига йўналди. Чангалзор яқинидаги кўйларни, ўзи томон ошиқмай келаётган Толмасни кўрди. Беихтиёр ириллади. Кейин кўнгли ийиб, дум силкиб, болага пешвоз юрди. Тумшугини ялаб, пишқириб, эркаланиб боланинг атрофини бир айланиб чиқди. Сўнг чўзик гингшиб, унинг қўлини ялади. Йигитча бошига қўл чўзганди, у бирдан сергак тортди. Ёввойилик нуқси тўла мужассамлашган кўзлари оловланиб, боланинг қўлига ҳадикли назар солди. Қўлида арқонга ўхшаш шубҳали нарса кўрмагач, силаб-сийпашига кўйиб берди. Лекин энди думини ликиллатмади. Сийпаш қанчалик ёқимли бўлмасин, бу сафар хушёрликни бир лаҳза унутмади.

Ўша оқшом боланинг кўнглини қувончга тўлдириб, унга ҳамроҳ бўлди. Бирга-бирга кўй бокдилар. Энг қизиғи, Қоровой унинг кўйларига ўлжа сифатида қарамди. Бўлмаса, икки кун бурун даштда бир кўйини ими-жимиди тинчитган. Бугун эса ўша кўйнинг қолн-қутганини паққос тушириб, чангалзорда «қорин кашлаб» ётганди.

Боланинг севинчи узокка чўзилмади. Қайтар маҳалда Қоровой уни қишлоқ яқинидаги дўнгликкача кузатиб келди-да, у ёғига жилмай туриб олди. Толмас ялиниб кўрди, ёлвориб кўрди. Қоровой эргашмади. Йўл ўртасида чўнқайганча қолди. Йигитча белидан камарини ечишга ботинолмади.

Шу тарика, улар ҳар оқшом даштда учрашадиган бўлдилар. Толмас бир кун келиб уни уйга олиб кетишига ишонган ҳолда, итни уйдан яширинча олиб чиққан емишлар билан сийларди. Ўз навбатида, Қоровой ҳам уни эркалар, гоҳ кўкси билан болани уриб йиқитиб, устидан иргишлаб ўйнар, гоҳо бўйнидан кучоқлаган йигитчани сургаб кетар, гоҳо эса тумшугини унинг пинжига суқиб, ғалати қилиқлар қиларди. Аммо ўтқир ва қаттиқ кўзлари бир зумга бўлса-да, хушёрликни эсдан чиқармасди.

Бир сафар қизиқ бўлди. Толмас у билан олишаркан, сездирмай белидаги арқонни еча бошлади. Шунда беармон шўхлик қилаётган Қоровойнинг важоҳати кескин ўзгариб, қутириб хуришга тушди. Бу ҳол бола қўлини белидан олмагунча давом этди. Кейин аразлаб нари бориб ётди. Толмас яхши гапириб, силаб-сийпаб уни зўрға ўзига ийдирди.

* * *

У даштдан семиз қуён тутиб еган куни, оқшом бола келмади. Қоровой чангалзор ёқасига чиқиб, уни узок пойлаб ўтирди. Тунда эса кўнгли ўз-ўзидан ғуссага тўлиб, кўп безовталанди. Қишлоқни оралаб икки бор йўлга тушди. Милтиқни эслаб, ҳар сафар дўнгдан қайтди.

Эртаси ҳам бола қорасини кўрсатмагач, у ортиқ чидаёлмай ярим тунда қишлоққа энди. Одатдагидек, деворлар устидан шарпадек сирғалиб ўтди. Ховлига тушиб, у ерда ғалати бесаранжомликни пайқайди. Кўнглидаги ҳавотирлик янада кучайиб, бола ётадиган хона деразаси ёнига келди. Ичкарига мўралаб, ғалати манзарани кўрди. Бола ўртадаги тўшақда алаҳсираб ётар, оппоқ халатли бир аёл чўққалаганча унинг очик қорнини пайпаслар, четроқда қишлоқ дўхтири Ориф тиррик, ёнида тоға, серрайиб туришарди. Бурчакда уй бекаси тош қотганди.

Қоровой бошда воқеани нотўғри англаб, дераза тирнаб ирилламоқчи бўлди. Қарасаки, ҳеч ким болага зуғум қилмаяпти. Лекин ёввойи кўнгли

Йигитчанинг аҳволи чатоқлигини дарров пайқади. Фингшиб, деразага бақамти келди. Ана, оқ ҳалатли аёл қаддини ростлаб, Ориф тиррикка зарда билан нимадир деди. Ориф тиррик баттар кўнишиб, алланималар деб тўнғиллади. Жонсарак аёл унга қўл силтаб, тоғага нимадир деб буюрди. Тоға ёш боладай итоаткорлик билан ташқарига йўрғалади.

Аслида воқеа бундай бўлган эди. Бола кеча тушга яқин бирдан ичимлаб қолади. Уйдагилар аввалига ўзларича муолажа қилишиб, сўнг Ориф тиррикка хабар беришади. У беморни у ён-бу ён кўриб, қорни оғриган кезлари ўзига қўллаб келадиган усул билан даволашга киришади, яъни арокка туз кўшиб ичиради. Қолганини эса тоға билан баҳам кўришади. У, синалган усул деб оғиз кўпиртирса-да, боланинг аҳволи яхшиланмайди. Шу сода у яна бир кун ётади. Қачонки, аҳволи жуда чатоқлигини сезгачкина, Ориф тиррик туман марказидан «тез ёрдам» чақиради. Меҳрибонлиги тутиб ўзи боланинг бошида ўтиради. «Тез ёрдам» врачлари бе-ордаги белгиларга қараб, кўричагининг ёрилиб олганини тахмин қилади-да, Ориф тиррикни «бефаҳм хўтик» деб сўкишдан ўзини тиёлмайди.

Қоровой аини шу воқеа устига келиб қолганди. Болани замбилга олишгач, манзаранинг жуда хунуқлигидан юраги зиркираб, ангиллаб юборди. Ҳаётида илк бор одамлардан ҳадикланмай, уларга эргашиб кўчага чиқди. Замбилда оташ бўлиб ётган боланинг кўлини ялади. Боланинг кўз очиб, бошини силашени кутиб, тумшугини суйқади. Ориф тиррик уни боладан четлатди. Тоға унга қайрилиб ҳам қарамади. Қоровой аввалига бир оз гангив турди. Аммо бола ичкарига олингач, у бор овозда вовуллаб машина эшигига ёпишди. Тирноқлари билан тирмаланиб тирмашди.

Машина қишлоқ кўчаларидан гизиллаб жўнади. Қоровой унга эргашди. Текис йўлга чиқиб олгач, машина тезлигини оширди. Ит қанчалик илдам югурмасин бора-бора ортда қола бошлади. Катта йўлга чиқаверишдаги муюлишда у машина қорасини бутунлай йўқотди.

Қоровой муюлишда гарангсиз туриб қолди. Асфальт йўлда искаланиб, беҳуда тентиди. Изни йўқотганига тўла ишонгач, йўл бўйида чўнкайди. Ҳар ўтган машинага умидвор тикилиб тонгни оттирди. Тонгда йўл ҳаракати кучайганда ҳам ўрнидан жилмади. Қишлоқ тарафдан эшак минган чол кўрингачкина ўтган-қайтганининг ғашига тегмасликка қарор қилгандай, сал нарига ариқ четига тушиб ётди.

Қуёш терак бўйи кўтарилганда, йўлда ўша таниш машина кўринди. Қоровой сапчиб ўрнидан турди-да, қишлоқ томонга бурилган машина кетидан елдек учди. Шўхчан ақиллаб югурди, ирғишлаб-ирғишлаб югурди. Ҳовлига машина билан изма-из етиб келди. Келасолиб машина эшигага тирмашди, дум силкиб ақиллади.

Машина эшиги аста очилиб, ғамга ботган тоға кўринди. У ёқдан барзангчи ҳайдовчи тушиб келди. Икковлашиб замбилни машинадан олишди. Бола жасади оппоқ чойшабга ўралган эса-да, Қоровой замбилда бола ётганини хидиданок билди. Чойшаб четини тумшуги билан нуқиб бор овозда ангиллади. Ўнг панжаси билан чойшабни тортмоқчи бўлди. Кейин замбилга эргашиб ҳовлига кирди. Эшикка етгач, у ёғига ботинмай бўсағада туриб қолди. Фингшиб болани чақирди. Ичкаридан аёл кишининг ўткир йиги овози отилиб чиққач эса кўрқиб кетиб, ўзини четга олди. Бостирма тагига бориб турди. Қуруқ ялоққа қиё боқмай, ҳовлидаги ҳаракатни жимгина кузата бошлади. У боланинг кўриниш бермаётганидан ҳайратда эса-

да, қандайдир ёмон, жуда ёмон воқеа юз берганини фаҳмлаб турарди. Буни ҳовлини тутган йиги-сифидан, одамларнинг жонсарак ҳаракатидан идрок этмоқда эди.

Тобут допиллаб ҳовлидан чиққанда, у одамларга эргашди. Боланинг тобутдалигини у исиданок билган, унинг хид билиш сезгиси теваарақдаги барча хидларни бир-бирдан ажрата оларди.

Мозортепадаги барча таомилларни у четдан туриб кузатди. Орада ўзи чангалзордан ҳайдаган малла мушукка кўзи тушса-да, диққатини чалғитмади. Одамларнинг сирли ҳаракатини жимгина кузатиб тураверди.

У одамлар кетишгандан сўнггина дўппайган қабр тепасига борди. Қабрни гир айланиб, искаланди. Боланинг қўл етиши қийин бўлган ер тагида қолганини сезгачкина, кўкка боқиб ушлаб юборди.

Бу ҳол ҳар тун такрорланавергач, унинг қилиғи одамларнинг диққатини тортди. Қишлоқда ит ҳақида, унинг садоқати хусусида гурунглари авж ола бошлади. Шу орада уни қўлга туширмоқчи бўлганлар ҳам топилиб қолди. Лекин у алдовларга учмади. Қўйилган тузоқларни осонгина айланиб ўтди. Аввалгидек ёввойиларча яшай бошлади. Орада бир неча қўйга қирон келтирди. Одамлар бу унинг иши эканлигини билишмади. Қиш чилласида тоғдан тушиб келган бўрилардан кўришди.

Қоровойнинг мислсиз садоқати эса бир неча афсоналарни юзага келишига сабаб бўлди. Унинг кўркам келбати кимларнингдир ичини куйдирди, кимларнидир ҳавасини келтирди.

Тоғага аини шу гап-сўзлар етди.

* * *

Қоровой қочиб кетгач, тоға бир неча вақт унга қасдланиб юрган бўлса-да, уни қайта қўлга киритмоқ ниятидан осонгина воз кечганди. Аниқроғи, уни унутиб ҳам юборганди. Қоровой энди етиб бўлмас бир қуйрук, унга етишмоққа тоғада на тоқат, на ҳафсала бор эди. Бироқ даврадаги гурунглари тагин унинг ичи қизий бошлади. Айниқса кўча бошидаги Салом сарикнинг, ўзиям ҳангидай ит экан, қўлга туширмасам армонда кетаман, деган гапидан сўнг пайтавасига қурт тушиб қолди. Бир оқшом унинг уйига ўтишдан эринмади.

- Итга тегманг, ака, - деди бир оз чайналгандан сўнг, мақсадга кўчиб. - У бизга товин. Неча вақт ҳовлимда яшади. Жияним бечора мол судрагандай, аллақайси гўрдан судраб келганди. Обкелганда чивиндай жони бор эди, боқиб каттартирган биз бўламиз, ака.

Салом сарик ажабланди.

- Ҳозир эркинликда юрибди-ку.

- Қочиб кетди-да, ярамас.

- Унда тезроқ эгалик қил.

- Шунинг ҳаракатидаман, ака.

- Мамадиёрнинг болалари тутмоққа уннаб юришган эмиш. Хабаринг борми?

- Улар билан ўзим гаплашиб қўяман, - Тоғанинг ранги гезариб, бармоқларини мушт қилди. - Ит жиянининг қабрдан нари кетмаяптими, демак, у меники. Бировнинг ҳаққи йўқ унда.

- Гапинг тўғри, - деди Салом сарик. - Лекин беш қўл баравар эмас. Инсофи йўқ бирор одам отиб-потиб қўйишидан кўркаман. Ташвишим шундан, иним.

- Нега отаркан?

- Эгасиз ит бевош бўлади. Бировга зиён етказса, садоқатли эди деб турмайди. Бунинг устига, унинг

хаммани ҳавасини келтириб юрибди...

- Тутиб боғлаб қўяман.

- Шундай қил.

- Шундай қиламан.

- Тўғриси, кўнглингга олма-ю, сенга унчалик ишонмайман, Узункул. Жуда камҳафсата одамсан, то кирмирлагунигча... Яхшиси ўзим бир уннаб кўрай. Жонивор сабил кетмасин. А, нима дединг?

- Овора бўлманг.

- Чўзсанг, қараб турмайман.

- Чўзмайман.

Тоға Салом сариқнинг қатъиятли одамлигини биларди. Шунингчун, боши қотиб тадбир қидирмоққа тушди. Аммо тадбирсиз одамдан қандай тадбир чиқарди. Ҳайла-ҳайла топгани Ориф тирриқни авраш бўлди. Жўраси эса эшитишни ҳам истамасди.

- Итга, билсанг, ҳурматим жуда баланд, - деди негадир мижжалари намланиб. - Унинг садоқатини кўриб, тўғриси, ўзимнинг ит бўлгим кеп кетяпти. Кўй, тегма, ўз майлида юраверсин.

- Сен унга ит деб қарама, жўра. - Тоға секин сирни оча бошлади. - У ит эмас хазина. Бундай итга итвозлар қанча беришини билсанми?

Бу гапдан Ориф тирриқнинг ранги гезариб, унга олайиб қаради.

- Пул деб ҳали жиянингни қабрини бўзлатмоқчимсан?!

- Барибир биров илиб кетади дейманда.

- Азадор жониворга ким ҳам тега олиши мумкин? Кар эмасдир, кўр эмасдир, тунлари не деб нола қилаётганини билишар ахир.

- Вақтинча бу, бир кун келиб юрагининг тапти босилар.

- Юрагининг тапти босилган куни тутарсан. Ҳозир эса тегма.

- Унгача илиб кетишлари мумкин деяпман-ку.

- Ким илса, энасини Учқўрғондан кўрсатаман.

- Кўп ўрланма, жўра, - шундай деяркан, тоға бирдан ҳайрон бўлди: - Ия, йиғлаяпсанми? Нима бўлди?

- Сен ит дейсан, - деди Ориф тирриқ кўз ёшини яширмай. - Бу ёқда менинг итим чиқиб юрибди.

- Нима гап?

- Опанг раҳматли тинч қўймапти мени, - Ориф тирриқ бурнини хунук тортди. - Ҳар тун тушимга кириб, обориб-опкелаяпти. Ўзи шу дўхтирликка ўқиб бекор қилган эканман. Муаллимлик-пуаллимликка ўқисам дуруст бўларкан.

- Жиянни сен ўлдирмадинг-ку ахир.

Ориф тирриқ бош эгиб, жим қолди: «Йўк, мен ўлдирдим», деялмади.

Кафтининг сирти билан кўзларини суртиб, чуқур хўрсинди.

- Куни битган эканда, жўра, - Тоға уни юпатмоққа тушди. - Кўй, кўп қуйнаверма.

- Буни опанг... тушунмаяпти-да.

- Нима деяпти?

- Оппоқ либосда келиб... - Ориф тирриқнинг овози титраб, бир зум сукутга чўмди-да, сўнг шивирлагандай деди: - Бўғаяпти...

- А?!

- Ҳа, бўғаяпти.

- Лекин менга индамаяпти-ку? - Тоға беихтиёр ён-верига аланглаб олди.

- Сени жигарим деган чиқар, лекин мени ёмон қийнапти. Тун чўқди дегунча эгим жунжикаверади. Кеча тун билан ўтириб чиқдим. У ёқда итинг увлайди, бу ёқда... Эҳ-х, овози бирам ғамгин. Одамни йиғлагиси келади.

- Кўй, аёлга ўхшаб кўп кўзёши қилаверма.

- Бўлганим шу.

- Буниси ҳали холва, ёрдам бермасанг, бундан баттари бўлади.

- Нима деганинг бу? - Ориф тирриқ кўрқиб кетди.

- Итни тутишга ёрдам беришдан бош торганингни айтаяпман.

- Ахир сен пул учун... - Ориф тирриқ унга жавдираб қаради.

Тоға ёлғонлади:

- Алдадим. Синамоқчи эдим сени.

- Бўзлаб турган жонни қандай қилиб тутамиз, а?

- Биров илиб кетса майлими? - Тоға баттар хужумга ўтди. - Итини асрай олмадинглар деб, опам икковимизнинг бўғиб кетмасин. Арвоқини айтаяпман...

- Нафасингни иссиқ қил.

- Гапнинг бориям шу.

- Йўк, сен уни пул учун тутмоқчисан, - Ориф тирриқ унга шубҳаланиб тикилди. - Кўзларинг айтиб турибди.

- Пул учун эмас, - Тоға кўзларини лўқ қилиб тагин ёлғонлади. - Жиянимни руҳи ҳақи-ҳурмати уни ҳовлида кўз қорачиғимдай асрамоқчиман. Тунлари эса бўш қўяман. Мозорга бориб тўйганича йиғлаб келаверсин. Биров илиб кетса, арвоқлар олдида балого қолмайлик дейманда, жўражон.

- Агар гапинг чин бўса, ёрдам берганим бўсин. Аммо-лекин арвоқлардан жуда юрак олдириб қўйдим.

- Шундай талантингни хор қип юрибсан-а, - деди бу эрмакдан қутилмаганда кайфияти жуда чоғланган Ориф тирриқ. - Сенга ҳўқиз ҳам чўт эмас.

- Менда укув зўру, ҳафсала йўқ-да, - деди тоға мактовдан рухланиб. - Ҳафсала қисам министрар бун кетардим.

- Ҳалиям кўчамизнинг министрарсан...

Тоға гоҳ қўлидаги сиртмоққа, гоҳ ҳаччага қараб турди-да, сўнг қўлини сирмади. Сиртмоқ чувалиб бориб, ҳаччага ўнғайгина тушди. Ориф тирриқ чапак чалиб юборди.

- Зўр!

- Буни ювиш керак, - деб қолди бунга жавобан тоға, жиддий.

- Менга-ку мумкин-а, лекин сенга... - Ориф тирриқ ўнғайсизланди. - Жиянни қирққи чиқмай... Бу гапни оғзинга олма, э-э!

- Шомурод сирри энасининг қирққи чиқмаёқ магазинди ёнбошида думалаб қолувди, - деди тоға тўнғилаб. - Бир мартагина мумкин дир ахир. Бу ёқда кўнгилам сал айниб турибди. Босармикан девдим-да.

- Ноқулай-да.

- Биров билиб ўтирибдими, агар сен айтмасанг.

- Айтиб менга нима зарил, - деди Ориф тирриқ бўшашиб. - Лекин одамга ўхшамай қолаямиз-да...

- Бир марта одам бўлмасак бўлмабмизда.

Тоға ичкаридан қўнида шиша кўтариб чиқди. Омбортомдаги хумчани титкилаб, гўшт олди. Кейин узун-қисқа бўлишиб сомонхонага ўтишди. Шишадагини ошиқмай майдалашди.

* * *

Улар мозорга Қоравойдан илгарироқ етиб келишди. Кундузи билинмас экан, тунда мазор жуда ваҳимали бўларкан. Улфатлар ичларида билганларича калима келтиришиб, Толмаснинг қабридан ўн кадамча нарига пистирма қўйишди. Кимнингдир қабри биқинига паналаб ётишди.

Кўройдин бўлишига қарамай, тевақил бемалол кўз илгарди. Кўп ўтмай, муздек шамол эсаётган сой тарафдан қора кўринди.

- Келаяпти, - деди Ориф тирриқ овози қалтираб.

- Кўрапман, - деди тоға ундан кам ҳаяжонланмай.
Қора кўланка мазортепадан наридаги энишда кўздан йўқолгач, Ориф тиррик яна дийдиё килди.

- Сезиб қолиб, келмаса-я ҳали.

- Буйтиб бидирлайверсанг, сезиши аник, - деди тоға сўкиниб. - Бирпас жим ўтир!

- Уйдаги спиртни оливосам бўларкан, - Ориф тиррик у томон сурилди. Негадир кўрқиб кетаяпман.

- Бориб ичамиз, - Тоға уни тирсаги билан туртди.

- Ҳозир эса сасингни чиқарма!

Бир оздан сўнг мазортепа этагида ит кўриниш берди. Ориф тиррик шу дамгача аҳамият бермаган эканми, итнинг келбатини кўриб беихтиёр «у-у» деб юборди. Ҳақиқатда, Қоровой ниҳоятда гўзал эди. Кўкраклари кенг, боши тик, оёқлари узун ва бақувват, бел томони хипчарок!

- Худди шерга ўхшаркан, - деди Ориф тиррик ҳаёжонини босолмай. - Фақат ёли йўқ, ёли бўлса нақ шернинг ўзи...

- Жим ёти-ий, окбодирок! - Тоға шипшиб жеркинди. - Намунча сергап бўмасанг.

- Қарагин, жудаям чиройли-да, - деди Ориф тиррик шивирлаб. - Бунинг олдида бизнинг итлар сигирнинг тезагига ўхшайди.

- Уф-ф!

Бу орада Қоровой қабрлар оралаб ошиқмай келаверди. Пистирма шамолга қарши томонда бўлганлиги учун ит уларнинг ҳидини сезмасди. Албатта, бу пистирмадагиларнинг топқирлиги эмас, тасодиф эди. Вазият пойлоқчиларнинг фойдасига ишламоқда эди. Улар бошларини эгиб, чурқ этмай ётишаркан, тоға ўнг кўлидаги арқонни ўнғайлаб, ҳамлага шайлана бошлади.

Қоровойнинг қадам олишлари адл бўлса-да, ҳолатида ғамгинлик зоҳир эди. Боши тобора осилинқираб, қабр бошига етиб келаркан, бошда қабр қаватидаги бузилган тобут ёғочларини искади, сўнг бир оз нари-бери тинтиб, қабр пойига ўтиб чўнқайди. Бу манзарани жимгина кузатиб ётган Ориф тиррик, «худди ўргатилганда-я, ё тавба», деб юборишига сал қолди. У ортик ун чиқаришдан кўрқиб, кафтини

оғзига солиб боргунча бўлмади, тун бағрини тилкалаб ҳазин ва чўзиқ увлаш янгради. Бу сасдан Ориф тиррик титраб кетди. Фигон этмоққа тушган итни тутмоққа кўнгли бўлмади, тоғани бу йўлдан қайтармоқ истади. Аммо вақт ўтган, тоға чапдастлик билан улоқтирган сиртмоқ кўкка боқиб нола қилаётган итнинг бўйнига тушиб бўлганди.

Қоровой бўйнига келиб тушган сиртмоқдан дастлаб шошиб қолди. Сўнг чўчиб ўзини четга олди. Сиртмоқ сикилиб, томоғини бўғди. Бошини бир ён буриб, арқонга оғиз соларкан, кўзи ўрнидан рўй-рост турганча, арқонни тортмоққа бошлаган тоғага тушди. У тоғани дарҳол таниди. Ундан еган қалтакларини эслади. Натижада, кўркуви ғазабга, ғзаби нафратга айланди. Даҳшатли ириллаганча, тўғри тоғанинг устига от кўйди.

Улфатлар бунни сира кутмаган эдилар. Хужумдан довдираб қолишди. Тоға шўрликнинг умри ушбу довдираш оғушида поёнига етди. Қоровой яшин тезлигида елиб келиб, ўтқир тишлари билан унинг бўғзини айириб ташлади. Бунни кўрган Ориф тиррик эналаб қочди.

Қоровой уни қувламади. Лоақал қайрилиб қарамади. Бўйнидаги сиртмоқни осонгина бурдалаб ташлаб, секин даштга чиқиб кетди.

* * *

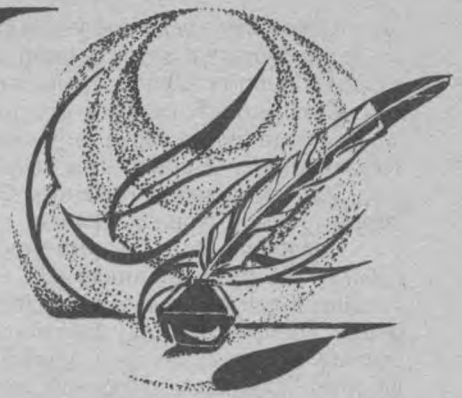
Қишлоқ аҳли тоғанинг қотилини Ориф тиррикнинг кўмагисиз ҳам тезда аниқладилар. Қабрдан тоғанинг жасади томон чўзилган чуқур из, ғажилган арқон, жароҳатдан қотилнинг кимлиги маълум эди.

Тоғанинг маърақасидан сўнг Нортўхта участкавой бошлиқ уч отлик Қоровойнинг изидан тушдилар. Аммо унинг чангини ҳам тополмадилар. Ит кумга сингандай ғойиб бўлганди.

Орадан ой ўтиб, чўпонлар уни бўрилар тўдасида юрганини айтишди. Уларнинг тахминига кўра, Қоровой чоғроққина бўрилар тўдасини бошқараркан. Шунга қарамай, қишлоқ аҳли баъзи тунлари мазортепа тарафдан чўзиқ ва ҳазин увлашни эшитиб қолишарди.

Шавкат ХАСАН

ДАРЁЛАРДАЙ

ЖУНАГИМ КЕЛДИ

Бир хўрлик кўксимга тўлади,
Келади бўғзимга тиралиб
Ёдинга осилиб яшадим,
Яшадим ёдинга ўралиб.
Севги-поклик фасли, дейдилар,
Ўлимда ҳам шундай бир ройиш.
Ўлим нима? Ўлим - бу асли
Муҳаббатга бўлган талпиниш.
Кўнглим қолиб борар бешафқат
Бу дунёдан. Увишар дилим.
Хурматимга сазовор фақат
Бу оламда сен ҳамда ўлим.
Кечаларнинг зулматида жим
Хасратинга бўлдим гирифтор.
Борлигимга ишон, ўкинчим,
Борлигимда сен ва йўқлик бор.
Менга шу ўй ором бермайди,
Шу бир фикр руҳимда мискин.
Сен ўлимнинг элчиси каби,
Ўлим гўё сенинг даракчинг.
Эътикод йўқ ботинда ўзга,
Кўнгилда йўқ ўзга бир ихлос.
Бу ҳаётда тан олганларим -
Сен ва ўлим, икковинг, холос.
Келаяпсан... Наҳотки бу сен?
Ўша-ўша, қоматинг, қаддинг.
Ў, яғонам, наҳотки мени
Ўлимдан

теранрок
англадинг?!

* * *

Қачонгача чидамоқ мумкин.
Бу дунёга сўқирдай боқиб,
Дарёлардай жўнамоқ керак,
Кетиш керак бутунлай оқиб.

Қачонгача қордай бўралаб,
Ёмғирлардай сим-сим эзилмоқ,
Қачонгача кўлмак юзида
Хазон каби юзмоқ, сезилмоқ.

Табиатнинг қўйнига сингсам,
Ё ўнсайдим бир гиёҳ мисол -
Яшнар эдим гул каби тоза,
Ўлар эдим гулдайн ҳалол.

Кўзларимда бир соғинч ёнар,
Лабларимда пирпирар бир сўз.
Гоҳ-гоҳида бир насим бўлиб,
Кенгликларга бўлса эдим дўст.

Эссам, кезсам ғарбу шарқ аро,
Ё жанубдан шимолга тараф -
Бундан ортиқ бахт бўлармиди,
Бўлармиди ортиқроқ шараф.

Саҳар чоғи, азон палласи
Юрагимни Куръондай очиб -
Дарёлардай жўнагим келди,
Кетгим келди булутдай кўчиб.

Дарё равон булутлар оқар,
Шамоллар ҳам тагин эсгайдир...
Борлигимни ҳеч ким билмовди,
Йўқлигимни ҳамма сезгайдир.

* * *

Ўйларим хомхаёлдир,
Хаёлингга қолай ман.
Жисми жаҳонингга бир
Алангалар солай ман.

Мункир келса айрилиқ,
Севги бўлса муршидим -
Кўксимда танҳо ёрлик
Бўласанми хуршидим?!

Хирож бўлса кўзларинг
Божини ман тўлайман.
Сирож бўлса кўзларинг
Улар учун ўлай ман.

Кўзинг бўлса жоду гар
Йўлларимни бойласин.
Ишқни бамисли ханжар
Юрагимга жойласин.

Изн бўлса, кўзингга
Тўйиб-тўйиб боқай ман.
Қалбингга ҳам лабингга
Алангалар ёқай ман.

Киприкларинг гўёки
Шабнамлардан хўл майса.
Жонимга ларза солар
Хар лаҳза, лаҳза-лаҳза.

Юрагинга кўзимнинг
Гавҳарини экай ман.
Лабим бирла кўксинга
Алангалар сепай ман.

Бир кучоқ гулхандирсан,
Куядирман чўгингда.
Борлигинга қуярман,
Не бўлгайман йўгингда.

* * *

Эҳтирослар тагин ўтмакда,
Юрагимнинг дашти оралаб.
Мен ҳам икки кўлим чўнтакда,
Кетдим ойдин тунни қоралаб.

Йўл юрганим сари ўйлайман,
Бироқ сира тугамайди йўл.
Юрагимга қайта бўйлайман,
У ҳам усти-бошим каби хўл.

Мен ўзимга ханузман қулдай,
Кўнгилдадир кўнгилда борим.
Ғижимланган энг сара гулдай
Тўзиб кетди ўттиз баҳорим.

Бошим кўкка етмади ҳаргиз,
Товонларим ерда нотавон.
Бу дунёда борлигим боис
Изтиробла тўлайман товон.

Кетаяпман, ўйларим мубҳам,
Ўзни жарга ташагандайман.
Бадар кетган ўттиз йилни ҳам
Тийрамоҳда яшагандайман.

Юракларим кетади тўлиб,
Ҳасратимни этолмам баён:
Кунботарда вайрона бўлиб,
Кунчиқарга боқаман ҳайрон.

Вақт ўтмакда, умр ўтмакда,
Бесавол, бежавоб, бесабаб.
Кетдим, икки кўлим чўнтакда,
Ёмғирзорни ёлғиз оралаб...

Озода ТўРАҚУЛОВА

МАДАД БЕР, МОҲ ОЙИМ

* * *

Моҳ ойим,
Оҳ ойим,
Кўзингиздан ичволай,
Тунингиздан кечволай,
Бугунча...
Моҳ ойим,
Оҳ ойим,
Нурунгида бу кеча
Кипригимни ечволай...
Киприк сирли тугунча...
Бугунча...
Мадад беринг моҳ ойим,
Сизни кўллар Худойим,
Шу киприкни ечвосам,
Турун дунё тургунча,
Оҳ ойим...

* * *

Тунлари ётсиз,
Кўзингда чиройли рўё.
Дунёдан сен ё, мен ё,
Армонла кетармиз...
Менда умиднинг ғунчаси
Йўл тушар, азобнинг йўлчаси,

Силкинар ишқ кўлчаси,
Ортингдан...
Дунёдан сен ё, мен ё,
Алданиб ўтармиз...

* * *

Сенинг бахтинг бутун,
Менинг бахтим бу-тун.
Ҳеч бўлмаса, тушларингда мени кутгин...
Қабристонга бордим,
Йиғладим,
Етмади кўзларим сабри.
Энг чиройли, энг нозик, энг гўзал,
Муҳаббатимиз қабри...
Унутма...

Озода ТўРАҚУЛОВА 1974 йилда Фаргона вилоятининг Бағдод туманидаги «Хитой» қишлоғида тугилган. Фаргона Давлат Дорилфунунининг ўзбек филологияси қуллиётини тугаллаган. Ҳозир Бағдод тумани ойнаи жаҳониди хизмат қилади.

Шеърлари жумҳурият матбуотида ёритилган. «Ёшлик»да илк бор чиқиши.

кўрсатиш усулини аввалгилардан кўра чуқурлаштиришга эришган. Реализмнинг янги жиҳатларини кўрсатишган. Таржимаи ҳоли ориповлардан ўн-йигирма йил кейин бошланган Мурод Муҳаммад Дўст, Эркин Аъзамов, Тоғай Мурод, Хайриддин Султонов сингари носирлар, Усмон Азим, Шавкат Раҳмон, Хуршид Даврон каби шоирлар бўлса, адабиётда ижтимоий ҳақиқатни акс эттириш, аввало, инсоннинг ўзидан, уни тушунишдан бошланиши зарурлигига диққатни қаратишган. XX аср ўзбек адабиётининг бу адабий авлодларининг ўзига хосликларини, уларнинг маънавий-маърифий савиясини, ҳаётни идрок қилиш, инсонни тушуниш даражасини асарлари ойнадай акслантириб туради. Масалан, 20-30-йилларда яратилган асарлар билан «Улугбек хазинаси», «Кўҳна дунё» (О. Ёқубов) ёки «Полавор», «Дашту далаларда» (М. Муҳаммад Дўст), «Жавоб» (Э. Аъзамов), «Саодат соҳили» (Х. Султонов), «От кишнаган оқшом», «Отамдан қолган далалар» (Т. Мурод) чоғштирилганда 70-йиллардан кейин яратилган қисса, роман ва ҳикояларда инсон дунёси ва ҳаёт ҳодисалари бир қадар рангинроқ, кўрсатилгани аён бўлади. Чунки бу ораликда инсонни тушуниш, ҳаёт ҳодисаларини идрок қилиш даражаси ўзгарган. Хусусан, «салбий», «ижобий» қаҳрамонга кескин бир ёқлама қараш хийла мулозимлашган.

Маълумки, совет даврида адабиётга дин мавқеи берилиб, у давлат мафқураси майдонига айлантирилган. Айни чоқда адабиёт кишилар учун ягона тақсир-тасалли майдони ҳам бўлган. Боғча боласидан тортиб, Ер шарининг олтидан бир қисмини эгаллаган салтанат бош раҳнамосигача асар ёзган. Адабиёт мамлакат аҳолисининг барча қатламларини оҳанграбо бўлиб тортиб турган. Ўрта мактабни 80-йилларнинг нари-берисида тамомлаб, шу йилларнинг ўрталаридан дастлабки шеър ва ҳикояларини эълон қила бошлаган ҳозирги адабий авлод эса адабиётнинг 60-70 йиллардаги шухрати ага маҳлиё бўлиб улғайган. Балки шу боисдир бу авлод вакиллари Навоийнинг «Сўз - илоҳийдир» деганини 60-70-йилларнинг айрим «байроқ»дор шоир, ёзувчиларидан кўра аниқроқ ҳис қилишади. Бу авлоднинг Абдували Қутбиддин, Эшқобил Шукур, Зебо Мирзаева, Халима Аҳмад каби шоирлари, Назар Эшонқул, Шодикул Ҳамро, Исажон Султон, Абдуқайюм Йўлдош, Хайрулло сингари носирлари адабиётнинг кўнгил ойнаси эканини намоён этадиган асарлар ярата бошлаганди. Инсон қалбини, ундаги туйғулар товланишини, кечинмалар зиддиятини ифодалаш орқали ҳаёт ҳақиқатини акслантириш улар асарларининг умумий мундарижасига айланди. Шунинг учун истиклол даври ўзбек адабиёти кифасини айни шу шоир, ёзувчиларнинг асарларига қараб белгилаш мумкин бўлиб қолди. «80-йилларнинг охирида адабиётимизда «Маймун етаклаган одам» ҳикояси пай бўлди... Бу ҳикоя замондош-асрдош образини яратиш йўлидаги етмиш йиллик тажрибаларнинг муайян интиҳоси ва айни замонда янги босқичнинг бошланиши бўлди. Бинобарин, шу асар билан ўзбек ҳикоячилигида янги давр бошланди, деб айтиш мумкин» дейди таниқли мунаққид Умарали Норматов («Жаҳон адабиёти» журнали, 1997 йил, 3-сон, 156-бет). Чунки ёш жиҳатидан фарқлари 5-10 йил миёнасида бўлган Назар Эшонқул, Шодикул Ҳамро, Абдуқайюм Йўлдош, Хайрулло, Луқмон Бўрихон каби носирлар мавжуд адабий анъанани инкор қилмаган ҳолда, ҳодисаларни фарб адабиётда урф бўлган шаклда ифода қилиб, реал воқеаларни ўз хаёл-тасаввурлари билан қувватлантириб, кучайтириб

гавдалантира бошладилар. Улар яратган образлар, манзаралар ўқувчининг ҳаёт ва инсон феъл-атвори ҳақидаги тасаввурини бойтадиган салмоқ касб этди. Фитрат, Чўлпон, Абдулла Қодирий, Ҳамза, Абдулла Қаҳҳорлар, Одил Ёқубовлар авлоди ҳаёт ҳодисаларини ўз кўринишида акс эттириш билан кифояланган бўлсалар, 80-йиллардан адабиёт майдонига кирган носирлар авлоди реалистик тасвирга фарбона шартлиликни уйғунлаштиришга эришишга интидилар. **Фарбона шартлилик усули** ҳаётни кўрсатиш, инсон қалбини тадқиқ этишда руҳий кечинмалар мураккаблигини гавдалантириш борасида ўзбек адабиётда ўзига хос янгилашиш, ўзгариш юз беришига асос бўлди. Ҳаёт фожейликларини, инсон қалбидаги мураккаб тасдиқ ва инкор жараёнини акслантириш «Маймун етаклаган одам», «Шамолни тутиб бўлмайди», «Қора китоб» (Н. Эшонқул), «Қора кун» (Ш. Ҳамро), «Овчининг ўлими» (Л. Бўрихон) сингари 90-йиллар ўзбек адабиёти кифасини белгилайдиган асарларнинг асосий мундарижаси бўлди. Масалан, «Қора китоб»да бундай ўринларни ўқиймиз: **«Одам бирдан тушқун бўлиб қолмайди, у энг охири имкониятигача кутади ва у ҳам бой берилган, тушқунлик саҳросига йўл олади... Муқаддас китобда шундай оятлар бор: «Ўша кун ўйлашар, тупроқ бўлсам деб»... мана шу оятда айтилган маҳкумликдан ҳеч қанон қутила олмаймиз. Зеро, айтиб қўйилган: умр бўйи ер юзида овораю сарсон бўлиб юрасан, лекин ҳеч қанон ўзинг излаган нарсани тополмайсан. Излаган одамнинг излаётган нарсаси нималигини билмаслиги даҳшат эмасму?»**

Албатта, адабиётда азал-азалдан инсон ҳаётининг моҳияти ҳақида фикр юритилган. Алишер «Навойи «Ҳамса» ва «Лисонут тайр» дostonларида фаройиб саргузаштлар нақли орқали инсон умрининг мазмуни ҳақида мулоҳаза юритган бўлса, Бобур «Бобурнома»сида, ғазал, рубоийларида ўз қисматидан ўқсиниб, дардли сўзлаган. Аммо кейинчалик ўзбек адабиётда инсон умрининг моҳияти хусусида, «мен» тўғрисида фалсафий мулоҳаза юритиш савияси аста-секин сустлашиб борган. Совет даврига келиб, у деярли сезилмай қолган. Негаки, бу даврда адабиёт ҳодисалар моҳиятини таҳлил қилишдан, «мен»дан йироқлаштирилиб, воқеаларни баён қиладиган воизлик майдонига айлантирилган. Бироқ мана шу майдонда ҳам ҳаёт ва инсон ҳақидаги ҳақиқатларни муайян даражада таъсирчан кўраётган айрим асарлар яратилган. Улар кишиларимизнинг маънавий-маърифий савиясини ўстирган. Буни асло инкор қилиб бўлмайди. Чунки жадид ижодкорларнинг ҳам, уларни кўрган, бевосита таъсирланган ёзувчи, шоирларнинг ҳам, улардан кейинги авлодга мансуб қалам аҳлининг ҳам асарларида ҳаёт ҳодисалари имкон қадар реал кўрсатилган. 80-йиллар охиридан эътиборан эса асарларда реал ҳодисалар қуршовидаги инсон қалби қаъридаги пинҳоний жараёнлар ички мураккабликлари билан гавдалантирила бошланган. Айниқса, ҳаёт фожейликларини, «мен» қалбидаги тасдиқ ва инкор курашини мавжуд зиддиятларини билан акс эттириш 90-йиллар адабий авлоди асарлари учун етакчи хусусиятга айланган. Ҳаёт қарама-қаршиликлари, унинг тасдиқу инкорлари одамлараро муносабатлардагина эмас, инсоннинг ўз ичида ҳам ҳокимлик қилишига эътибор қаратилган. Ана шу кураш жараёнини акс эттириш «Шамолни тутиб бўлмайди», «Қора китоб», (Н. Эшонқул), «Қора кун» (Ш. Ҳамро) каби асарларнинг асосий моҳияти бўлган.

Уларда ҳаёт фожейликларига, одамларнинг феъл-атворидаги иллатларга анъанавий асарлардагидан кўра мана бу тарзда кескин муносабат билдирилган: «Парвардигор таъқиқлаган нарсалар бизни ўзига тортаверади, у нафратлан деган нарсаларни севиб қолаверамиз. Хўш, айтинг-чи, чархи дуннинг қайси бурчагида ёлгон йўқ, қайси бурчагида жаҳолат, нодонлик, хиёнат, тубанлик йўқ? Бу гафлатдаги оломон қачон уйғонади? Сиз уни уйғотишга уриниб кўринг-чи, у сизни масҳара қилади. У ёлгон ва тубанликни шунчалик яхши кўрадики, қанча алданса, қанча хўрланса, қанча топталса хўрлик ва ҳақорат томон шунчалик яқинлашаверади, унинг оғушига қайта-қайта кираверади, у хўрликдан, ҳақоратдан, зулмдан, жаҳолатдан лаззат олиб яшайди» («Қора китоб». «Ёшлик» журнали, 1997, 2-сон, 19-бет). Аввалги авлод асарларида инсон табиати, феъл-атворидаги тубанликлар ҳақида бу хилда кескин фикр билдирилмаган. Албатта, ҳар бир адабиётда бўлгани сингари ўзбек адабиётид ҳам азал-азалдан ҳаёт қарама-қаршиликлари, одамлараро муносабатлар мураккаблиги хусусида сўз юритилган. Улар асосан қахрамонлар ўртасидаги кураш орқали кўрсатилган. Бироқ бунда қахрамонлар кескин тарзда «оқ» ва «қора»га ажратилган. Шу «оқ»да «қора», «қора»да «оқ» белги-хусусиятлари борлиги, ҳаёт мана шу қоришиқлик туфайли мураккаб экани эса истиқлол даври асарларидагидек бадий-фалсафий тадқиқ қилинмаган. 90-йиллар ўзбек адабиётида ҳодисаларнинг дабдурустан сезилмайдиган, кўз билан кўриб, ақл билан англаб бўлмайдиган, бироқ ўзининг ҳаёл, тасаввурнинг қайсидир пучмоқларида турганлигини билдириб, «йилт-йилт» этадиган, фақат кўнгилининг ички сезими билангина илғанадиган мураккаб жиҳатларини ифода қилиш теранлашган. Тўғри, Чўлпон шеърларида, «Ўтган кунлар», «Кеча ва кундуз» каби асарларда ҳам шундай ўринлар бор. Хусусан, Отабек ва Кумушнинг илк кўришдаёқ бир-бирига кўнгили кўйиши, билмаган ҳолда бир-бирини ўйлаб, азобланишлари кабилар ақл мантиқига кўп-да мувофиқ қилмайди. Аммо Абдулла Қодирий кўнгилининг ички сезими воситасида англаш ва тушуниш мумкин бўлган бу инсоний ишқ манзарасини «Ўтган кунлар» романида таъсирчан ифода қилган.

Материалистча ёндошув, математик мантик мезонлари ҳаёт ҳодисалари моҳиятини тўла-тўқис қамрашга ожизлик қилади. Чунки турмуш муттасил ўзгариб туради. Ундаги ҳодисалар замирида инсоннинг ақл-тафаккури қамраб ололмаган жиҳатлар бўлади. Кўнгилининг ички сезимлари эса ҳодисаларда ақл англамаган аллақандай сир-синоат, вобасталик борлигини билдириб туради. Дунё тарихи, ватан ўтмиши, дин моҳияти, шарқ ва ғарб фалсафаси, тасаввуф ва Европа модерн адабиёти ва бошқа илмлардан аввалги авлоддан кўра тўғрироқ, кўпроқ хабардор истиқлол даври адабий авлоди ана шу ҳақиқатдан келиб чиқиб, ҳодисаларга ёндошди. Улар эзгулик, ёвузлик, муҳаббат, нафрат сингари қарама-қарши тушунчаларни бир-бирига боғлиқ, ёндош ҳолда гавдалантиришга интилди. Дунё изоҳсиз луғат (А.Кутбиддин) эканини, унинг фожеалари ибтидодаги хатодан бошланганини (Э.Шукур) аввал адабиётда қўлланмаган янгича сюжет воқеалари, рамз, образлар воситасида манзаралантиришга киришишди. Дунё ҳақида:

*Жонталаш тўлқинлар ичра сузади,
Чайқалиб-чайқалиб халоскор кема.
Занжирбанд руҳларнинг қасоси ҳаққи,
Уни тўхтатолмас энди ҳеч нима.*

(Халима Аҳмад)

дейишди. Улар ана шу тарзда ўтмиш ва бугуннинг боғлиқлигини таъкидлашди. Инсоннинг сурату сийратини турфа ўзгаришлар ичида гавдалантириб, Сўзнинг сезилмаган янгича оҳанг, товганишларини намоён этишди. Назар Эшонқул, Шодиқул Ҳамро, Хайрулло, Исажон Султон сингари носирлар, Абдували Кутбиддин, Эшонқул Шукур, Халима Аҳмад, Зебо Мирзо, Гулчехра Муродали, Азиз Саид каби шоирлар Сўзда инсоннинг қайғу ва қувончини, ҳазин мунг тўла изтиробларини ушбу тарзда таъсирчан манзаралантирдилар: «Байна момо ҳар кеча кўз ёшлари билан тўлган қайиқда йиллар қоялари орасида қолиб кетган эри ва ўғлининг илматешик бўлган мурдаси ва Замон отбоқарнинг музаффар қамчиси ётган қонли халқоб билан тўлган айвонга сузиб борар, эрталаблари ҳўл бўлиб кетган ёстигини худди қадим аждодаларнинг унут бўлган яловидай уйининг олдидаги... баланд толга осиб кўритарди» (Н.Эшонқул. «Шамолни тутиб бўлмайди»). Муҳаббат, нафрат, алам, ҳавас, интилиш, хоҳиш сингари туйғуларни, умуман, четдан туриб англаш қийин бўлган ҳиссиётларни бу каби образли, таъсирчан гавдалантириш эса адабиётнинг инсоншунослик ёрқинроқ моҳиятини намоён этади. Истиқлол даври ўзбек насри, шеърлятидаги айрим асарларда адабиётнинг шу асл хусусиятини кўрсатадиган ушбу каби кўнгили қатларида пинҳон турадиган кечинма, тасаввур, ҳаёл манзаралари пайдо бўлди:

Ёлғизман

*юрагимнинг ичи қоп-қора зулмат
яна қоронғилашар ўйлаганим сайин
ниҳоят қизиқроқ ҳаёл топаман
охир-оқибат*

*нима юритабиларкан шундай зулматни
(Б.Рўзимухаммад)*

Табиатнинг шамол, нур каби ҳодисаларини кўл билан ушлаб, жиловлаб бўлмаган каби инсоннинг муҳаббат, нафрат, ғам, алам, изтироб каби кўнгили ҳиссиёти, туйғуларини ҳам анъанавий адабий қолипларга солиб бўлмайди. Олис хотиралар, гайритабиий ўй-тасаввурлар таъсирида дафъатан пайдо бўладиган бу сингари ҳодисаларни ифодалашда дунё адабиётида кенг тарқалган реал ҳодисаларни миф, афсона, гайритабиий ҳаёлий манзаралар билан уйғунликда кўрсатиш усули истиқлол даври адабиётида кенг қўлланила бошланди. Бу, айниқса, ёшлар ижодига хос хусусият сифатида кўринди. Ёшларнинг ҳаёт ҳақиқатини, инсон дунёсини кашф этиш борасидаги изланишлари истиқболда ўзбек адабиётининг инсоншунослик моҳияти теранлашиб боришга умид уйғотади.

Абдулла УЛҲОВ

Баҳриддин САДРИДДИНОВ

УМКОЖ - ЖУРЛИК
ДЕБ БУЛТИЖ!!!

Шу кунларда йўллар ойдин,
Дилим равшан окқан сойдин,
Бу ёруғлик келди қайдин -
Қавм аро иймондайин
Неъмат суйган кўпайди!

Ўзим ҳайрон бир сўз айтиб,
Гумон кетар минг бор дайдиб,
Илло инсоф бўлсин, ҳай деб,
Келаётир тўп-тўп қайтиб
Маҳси кийган кўпайди.

Ҳоло, Оллоҳ берган бўлсин,
Нури тушгай, нурга тўлсин,
Гузарлардан ўтиб турсин,
Ёшу қари кўриб қўйсин -
Соқол қўйган кўпайди!

Шеър бўларкан айтса равон,
Шеър деб кўнглим доим вайрон,
Тегиб кетар, қисган замон -
Кимҳобларга одми чопон -
Шошиб қўйган кўпайди.

Зар тиларга зар йўлиққан,
Зер тиларга хурлик теккан,
Хар ким ўйин дилга эккан.
Гоҳо ўзим бўлай деган -
Ўйини тўйган кўпайди.

Хурлик, не бу? На нафс, на тан,
Хурлик асли севмак Ватан.
Расулulloҳ ҳам буюрган:
«Хуббил Ватан - ийманан»...
Қалбга ўйган кўпайди!

Бойчечакжон, биз беҳабар - очилибсиз,
Кир-адирга юлдузлардек сочилибсиз,
Кўклам аввал кўнар экан кунгайларга -
Қарамайсиз нега биздек ўгайларга.
Еллар Сизни авраб-авраб кўндирганмиш,
Гулингизни ёмғир суви тўлдирганмиш,
Боларилар ўша сувни ичиб қўяр,
Бойчечакжон, менинг ичим роса куяр...
Шоирларни ўзи жиним суймас дебсиз,
Булар мени мактаб сира тўймас дебсиз,
Дебсиз, булар тез ишонгай ёлгонларга,
Инсоф бергай ақлни ҳам олгонларга.
Дебсиз, уч кун кўринмасам сўниб қолар,
Бир эркалаб қараб қўйсам ўлиб қолар,
Тўғриси Сиз сиғмагайсиз сатрларга,
Адирларга ярашасиз, адирларга!
Ирғаласиз кўк қўйлакли жувонлардай,
Жаннат борми, сизнинг ўсган ёбонлардай.

Юзга оллоҳ нури кўниб,
Икки олам-чун буюриб,
Масжид ёки мактаб қуриб
Дили ийган кўпайди!

Гулларнинг ранги бўлак,
Ичи бўлак армоннинг:
Бир дунё соғинч аро
Мен сенга учингайман!
Бир гулга айлан, юрак -
Заминим ҳам осмоним -
Кўксимда кушмикан ё,
Шеърга ҳам тушунмайман...

Кабутар севинчларим,
Қонимнинг мактублари -
Бир парча олов бўлиб
Кўзларимда ёнгайдир.
Сел бўлди соғинчларим -
Кўкайим тубларида
Оқадир тўлиб, тўлиб -
Қирғоқлардан тонгайдир!

Минг ёшли иқроримсан
Эндиги йўлларимда,
Чакмоқдек хайрат туйиб
Кўнгил, маконинг кўзим.
Менинг йўғу боримсан,
Ҳамд букун тилларимда,
Дилни ҳам очиб қўйиб

Интигинг бўлдим ўзим!

Қалдирғоч десам агар,
Кўкка қадар қуйласанг.
Ҳар тонгни эркака бойлаб
Чуғурласанг не тонгдир.
Ўргилиб қўйсам агар,
Юрт, туркийда бўйласанг,
Келган бешигинг пойлаб -
Бу Қошғарий бобонгдир!

Сирмисан, асрормисан,
Юлдуз оғса бўл, огоҳ:
Эзулик тоғ бўлгунча
Юракни қоқ ёрай ман!
Оқтовимга ёрмисан,
Кипригим бўлсин паноҳ.
Тошларга жон энгунча
Ҳақ, нурингга қарайман!

Илк кўклам бодом гуллаб
Томирда қон гупуриб,
Сен дилда ишк, кўзда оҳ:
Суйиш сени ўлгунча -
Ватан бу - шамшир савол!

Хур ўтгин аршга қадар,
Қалб девона, кўнгил шох.
Тургин дунё тугунча -
Омон бўлгил, Истиклол,
Омон бўлгил, Истиклол!

Пойлаб-пойлаб шамол эгган гулингизни,
Кимда экан билолмайин кўнглингизни,
Боларидан қизғаниб боз бу орада,
Кулги бўлиб ўтаёпмиз бу дунёда!!!

Келсанг кулиб - кенг дунё,
Нурлар кўнсин дилингда.
Кенг дунёда аввало
Кенглик берсин феълингта!
Ё олимсан, ё деҳқон,
Қадамни бос Ҳақ томон.
Ҳақиқатга берсанг жон
Иймон берсин дилингда.

Армонингта бойланиб,
Ё Ҳизрга айланиб,
Қирқта бўлиб шайланиб
Чилтон чиқсин йўлингта.

Етим бошин силасанг,
Фозилларни сийласанг,
Хурлик шаън деб куйласанг -
Булбул кўнсин тилингга.

Армон - хурлик деб билгин,
Иймон - хурлик деб билгин,
Имкон - хурлик деб билгин,
Энди ўнгу сўлингга.

Шеърни айтдим қаддим дол,
Энди айтай бемалол:
Буюрсин шул Истиклол -
Эгам суйган элингга!

Қалб осмоним очганман,
Шеър - юлдуз деб сочганман,
Инмонсиздан қочганман,
Инсоф деган кўлингга.

Юрт, омон бўл,
Сен доим,
Худойлик қил худойим.
Шафоат бер илойим -
Бахриддиндай кулингга!

* * *

Кўклам келдими дейман, кўк бирдан гулдиради,
Кўклам келганин аввал гўдақлар билдиради,
Бири чучмома тақар, бири ялпизни излар -
Кўклам замбуруғ териб этакка солдиради.

Кўклам ўлмас ўландир, турнадир қайтиб келган,
Халоллик ҳоким юртга ризқ-рўз ортиб келган,
Кўшиқни битиб келган, бойчечак - байт деб келган,
Кўклам жилғани суйиб, қитиқлаб кулдиради.

Кўклам ҳақгўй жўрангдир, етаклайди қирларга,
Юракни Ҳақ берувди, топшир дер адирларга.
Кўклам - Ҳақ нури дейди, сиғмагай сатрларга.
Кўклам шеър бўлиб кирса - қалбда гул ундиради.

Бундай пайти қирларда ағнаб-ағнаб ётсанг соз,
Бу дунёда кўклам кўп, кўклам каби бағир оз.
Кумурсқалар бўйнингга - тупроқдан келар овоз,
Кетсанг кўклам қайтадан куш этиб келтиради.

Яратгандан айланай, майса узра ётибман,
Воҳ, кўнгилни шунча йил ҳар аҳмоққа сотибман,
Қалдирғоч фариштами - менки билмаётибман.
Кўклам ўлган ҳушингни қайтадан ўлдиради.

Яратгандан айланай, майсага сингиб кетдим,
Ховлиқма шамоллардан юзимни ҳам беркитдим,
Қизғалдоқ дўст, қалдирғоч дўст - Мен шуни англаб етдим
Бири тонгни кўшиқ этса, бири қир ёндиради.

Кўклам келса не бўпти, тоғлардан ҳам қор кетар,
Кўклам каби бир келдинг, кўкламлар келар, кетар.
Бинафшага гап отсанг - дилингдан ҳам зор кетар,
Кўклам ўзин билмаганин бир куни билдиради!!

БУЛБУЛ

Шомлар, субҳидамлар ўтар қимтиниб,
Бир гузар қавми суйибми, оллоҳ:
Шундоқ товиш келди - қуйлар қисиниб,
Булбул пайдо бўпти, гузарда ногоҳ.

Тонгларда сайраган, гулларга кўниб,
Яратганга айтган ҳамду санолар.
Бу ҳолга қавм аро малаклар кўниб
Кўнмади жинми-ей, нима балолар...

«Кўшиқ керак эмас, қуш керак эмас,
Ким сувни ташийди, қўш тортади ким?
Кўшиқ доим кўкда, ҳеч ерга кўнмас -
Бизга йўрға керак, от керак, муқим»...

Рост-ми, газал билан қорин туймаса,
Охир замонадан қандай белги бор?
Жинбаччалар сени суймаса
Булбулим, хонишнинг не кераги бор.

Азалдан ҳур сатр ўгай, қувғинли:
Бу ерда ҳеч қандай ҳайронликки йўқ.
Жинлар сендан ҳатто, кўкни қизғанди -
От бўлгил, булбулим, от бўлгил тўриқ!..

... Шу кеча кун совуқ. Қор бўлик ёққан,
Эрталаб турса қавм кунга рўпара -
Тўриқ от сув ташир, сув ташир чакқан,
Пайдо бўпти янги ёғоч арава.

Ғирчилла, арава, секин ғирчилла,
Не учун изингдан минг бор қайтыпман?
Ичим куляпти, ҳайронман, нега -
Ғирчиллаб-ғирчиллаб кўшиқ айтяпсан?

Эй қавм, битта от СУВ ташир ҳадданг,
Эй тўриқ секинроқ, жоним, тойрилма.
Кўшиқ айтар экан араванг ҳатто
Юртим, кўшиғингдан айрилиб қолма!!!

* * *

Фаришталар бу дам кўкка шайланар,
Аср билан шомнинг оралиғида.
Осмоннинг бир чети чўғга айланар -
Аср билан шомнинг оралиғида.

Туннинг шивирлаган бир саси келар,
Кундузнинг ҳансираб нафаси келар,
Сойнинг юлдузларга ҳаваси келар -
Аср билан шомнинг оралиғида...

Оллоҳнинг бу пайти шафоати кенг,
Гадо шоҳга, шоҳ гадога тенг.
Иккови бир зумда ўтиб кетди денг -
Аср билан шомнинг оралиғида.

Ҳатто шамолнингга шашти сал тинди,
Ёлғоннинг кўйнига соя беркинди,
Ҳақдан юз бурганни жин-пинлар минди,
Аср билан шомнинг оралиғида.

Дарвозалар кулфин тишланиб олар,
Чироклар бу дамда милтиллаб қолар,
Учоқлар оловни оғзига солар -
Аср билан шомнинг оралиғида!

Минг йил яшаб эдим, бир кўргандайман,
Имконни узлатга узатгандайман,
Тош кўксим ўт ёқса мен нима дейман -
Аср билан шомнинг оралиғида!!!

Хатирчи

Муҳаммад ХАЙРУЛЛАЕВ

ЁШЛИК, ЁШЛИК...

Қисса*

«ЧОЙГА МАРҲАМАТ»

Тоир охирги давлат имтиҳонини топширишга ҳозирлик кўрмоқда эди. Яна бирор ҳафтадан кейин «патта»сини қўлига олиб, талабалик билан хайрлашади. Биз у билан яқин уч йил давомида бир хонада ётиб-турдик, бир тавоқдан туз ичдик. Унинг яхши бир одати бор: ҳамиша эрталаб биздан оддин турар ва биринчи навбатда тунука чойнакни газга қўйиб, кейин бошқа ишлари билан машгул бўларди. У, қон босимим ошган, деб кўк чойга ўтган. Шу сабабдан ўзига кўк чой, бизга эса қора чой дамлар, ҳар сафар дастурхонга иккита чойнакни келтириб қўяркан: «Чойга марҳамат!» деб жилмайиб турар эди. Мана бугун ҳам одатдагидек:

- Чойга марҳамат! - деб чақириб қолди.

Бирин-кетин стол атрофига келиб ўтирдик. Нон тўғралиб, пиёлаларга чой қуйилди. Шу пайт Дилмурод:

- Тоир, сен чинакам яхши одамсан, ҳақиқий дўстсан, - дея гап бошлади. - Яқинда институтни тугатиб ота-онанг оддига кетасан... Гапнинг қисқаси, биз сендан мамнунмиз.

Тоир оғзини очиб ҳайрон бўлиб қолди. Дилмурод эса:

- Ҳа, - дея гапини давом эттирди. - Уч йил бирга яшадик. Обдон синадик бир-биримизни...

Тоир: «рост айтяптими бу ёки тагида бошқа гап борми», дегандек, киприкларини пирпиратиб бир Эликка, бир менга нигоҳ ташлади.

- Тўғри, - деди Элик Дилмуроднинг фикрини тасдиқлаб. - Қўпол ҳазиллашган пайтларимиз ҳам бўлди. Барига чидадинг.

- Хафа бўлмадинг, - дедим мен ҳам. - Гина сақламадинг.

Тоирнинг чехраси ёришиб, лабларида жилмайиш пайдо бўлди. Яна Дилмурод гапира бошлади:

- Хуллас, биз энди сен билан қўпол ҳазиллашмасликка қарор қилдик.

Тоир жиндай ўйланиб туриб мийиғида кулиб қўйди-да, пиёладаги чойни шошмасдан ичиб тамомлади. Кейин вазминлик билан жиддий қиёфада:

- Яхши, - деди салмоқланиб, - энди мен ҳам эрталаб чойларингга сиймайман.

Биз нима дейишни, нима қилишни билмай ҳанг-манг бўлиб, тўғрироғи қутилмаганда оғир мушт егандек эсанкираб қолдик. Тоир эса ҳеч нарса бўлмагандек бамайлихотир лунжини тўлдириб ном чайнашда давом этди. Биринчи бўлиб Элик ўрнидан турди. Дилмуроднинг ҳам туси ўзгарган эди... Хуллас, Тоирни каравотга босиб дўппослашга тушиб кетдик. Тоир бақувват йигит, спортчи, штангачи. Вунинг устига охирги бир йил ичида анча семириб эти қалинлашиб қолган, бизнинг калтакларимизни унчалик писанд қилмади. Аксинча ўз қилмишидан завқланиб хохолаб кула бошлади. Ниҳоят Тоирни «эзгилаб» ҳовуримиздан тушдик шекилли, бирин-кетин «майдон»дан чиқдик.

- Писмиқ! - деди Элик ҳарсиллаб нафас олар экан. - Зимдан иш қилишлигингни билардим. Амо бу қадар паст кетишлигингни билмаган эканман!

Тоир унга жавобан яна ҳиринглаб қолди. Дилмурод:

- Одам эмас экансан, галварс! - деб тўнгиллағнича хонадан чиқиб кетди. Биз ҳам унга эргашиб оч-наҳор институтга жўналик.

Ўшандан кейин Тоир билан гаплашмай қўйдик. У эса бепарво, бизнинг бор-йўқлигимизни сезмагандек, ўз ишлари билан машгул эди. Баъзан ҳатто ўзича минғиллаб хиргойи қилган бўлар, кўк чой дамлаб мириқиб ичиб ўтирар эди. Биз эса биров: «Ичинг» деб бир пиёла узатса кўнглимиз ағдариладиган бўлиб қолган эдик.

... Тоир ишга йўлангани ўз шаҳримизга, халқ маорифи бўлимига олган эди. Бугун

* Охири. Боши ўтган сонда.

уйга кетишга ҳозирлик кўрмоқда. Мана, сафарга жўнаш олдидан бир чойнак чой дамлаб тамадди қилиб ўтирибди. Мен унга бир зум қараб туриб:

- Тоир чинингни айт-чи, ўша гапинг ростми? - деб сўрадим.

У гап нима ҳақида кетаётганлигини дарров фаҳмлаб кўзимга тик қараб:

- Эсимни еб қўйибманми?! - деди. Бир нафасдан кейин эса: - Шу гапга ишониб ўтирган уччовинг ҳам аҳмоқсан! - дея ўрнидан туриб кетди. Йўлга чиқишдан олдин эса ҳатто, қалтис ҳазилимдан пушаймонман, деб қасам ичиб узр сўради.

Уни поездга кузатиб чиқдик. Кучоқлашиб хайрлашиб қолдик.

КЎРИК

Тоир ўзимиз ўқиган мактабда физкультура ўқитувчиси эди. Биз ҳам институтни тамомлагач турли корхоналарга йўлланма олиб, ўз мутахассислигимиз бўйича ишлаб юрардик. Бир куни идорага Элик келиб қолди. У гап орасида:

- Тоирни кўряпсанми? - деб сўради.

- Тоирнинг иши кўп ҳозир, - дедим мен. - Ўқувчиларни Май байрамига тайёрлаш билан машғул.

- Айтаман, анчадан бери қорасини кўрсатмайди. - Элик бир зум ўйланиб туриб:

- Қизиқ бир иш қилмаймизми? - деб қолди.

- Қанақа иш?

У жавоб бериш ўрнига одатдагидек бир жилмайиб қўйди-ю, телефонда кўнгироқ қила бошлади:

- Мактабми?... - Эликнинг овози батамом ўзгарган эди. - Шаҳар партия комитетидан... Ким билан сўзлашяпман?... - Удадил гапирар, сўзлаш оҳангида юқори мартабали раҳбарларга хос кескинлик бор эди. - Парадга қандай тайёргарлик кўряпсизлар?... Бўлмаса, гап бундоқ. Ўша физкультура ўқитувчисига тайинланг, эртадан бошлаб машқларни олдиниздаги майдонда... Ҳа, Ленин майдонида ўтказсин!.. Ҳа, деразадан кузатиб борамиз. Лозим бўлса йўл-йўриқлар кўрсатамиз... Ўқувчиларнинг барчаси спорт кийимида бўлишсин!

Бу гаплардан ҳанг-манг бўлиб нима дейишни билмай турган эдим Эликнинг ўзи менга қараб:

- Қалай? - деб сўради. Унинг кўриниши ҳамон жиддий эди.

- Элик! - дедим. - Нима қилардинг бечорани қийнаб?

Эликнинг юзида жилмайиш пайдо бўлди:

- Қўявер. Ўлиб қолмайди.

Шаҳар партия комитети учун махсус қурилган икки қаватли бинонинг қаршисидаги тошлоқ яланглиқда Ленин ҳайкали ўрнатилиб, меҳнатқашларнинг байрам намойишлари ўтказиладиган майдонга

айлантирилган эди. Тоир эртаси куниёқ ўша майдонда машқлар бошлайди. У намойиш пайтида спортчи ўқувчиларнинг устига чиқиб «пирамида» услубида турли шакл-кўринишлар ясаб ўтишларини режалаштирган эди. Бу ижрочилардан меҳорат ва абжирликни талаб этарди, албатта. Шунинг учун ҳам кўпроқ «пирамида»чилар билан шуғулланади, уларни шаклни қайта-қайта такрорлашга мажбур қилади, терлаб-пишиб у ёқдан бу ёққа чопади. Мураккаб шакллар кўнгилдагидек чиқмаса хуноб бўлиб қайси спортчи қайси ҳаракатни қандай бажариш лозимлигини ўзи қилиб кўрсатади. Хуллас, мактаб шаънига, қолаверса, ўз обрўсига доғ туширмаслик учун астойдил киришган эди.

Партия комитетининг биринчи котиби ўқувчиларнинг навбатдаги машқларидан бирини иккинчи қаватдаги деразадан кўриб қолади-ю:

- Буларнинг эси жойидами ўзи? Мактабнинг спорт майдони торлик қилиб қолганми уларга? - деб ҳайрон бўлади. Сўнг ёрдамчисини чақиртириб: - Ҳозир чиқиб, ана у ўқитувчига айтинг. «От ўйини»ни бас қилсин! - деб буйруқ беради...

Ўша куни мактабдан уйига қайтиб келаётган Тоирга кезлашиб қолдим. Хомуш кўринди.

- Тинчликми? - деб сўрадим.

У бир зум сукут сақлаб турди-ю, кейин гинасини юрагига сиғдира олмади шекилли:

- Бу раҳбарларга ҳайронман, - деди. - Бири «бошла» дейди, иккинчиси «йиғиштир» дейди!

- Нима бўлди? Тушинтириб гапирсанг-чи!

Тоир ўтган воқеани хуноб бўлиб гапирар экан:

- Тўрт кун итдек ишлаб раҳмат ўрнига... - дея охирини айтмай яланди.

Мен эса уни юпатиш ўрнига:

- Ўзинг ҳам қизиқсан, - дедим. - Ким нима деса қилаверасанми?! Сал суриштириб кўрсанг бўлмайдами.

Тоир мунгайган ҳолда:

- Шаҳар партия комитетидан, дейишгач... - деди секин.

Ортиқ ўзимни тутиб тура олмадим, шарақлаб кулиб юбордим.

- Нега куласан? - деди Тоир жаҳди чиқиб.

- Шаҳар партия комитети эмас, - дедим мен кулгидан аранг тўхтаб. - мактабга кўнгироқ қилган Элик бўлади.

- Рост айтяпсанми?! - Унинг кўзлари ола-кула бўлиб кетди.

- Ёлгон айтсам, одам эмасман.

- Шунақами?! Бутун шаҳар партия комитети олдида майна қилмоқчи бўлибди-да! - Тоир шартта орқасига ўгирилиб кета бошлади.

- Қаёққа? - дедим шошиб.

- Эликниқига! Бўғиб ўлдираман у лаънатини!

- Ҳой, Тоир! - Унга етиб олиб, елкасига қўлимни қўйдим. - Жаҳднингдан туш. Ҳазиллашган.

Тоир кифтини бир силтаб қўлимдан чиқдию, қадамни тезлаштирди. Мен чиндан хавотирлана бошладим. Нима деб бўлади, жаҳл устида...

Уйга киришим ҳамон Эликларникига қўнгироқ қилдим. Хайрият, уйда йўқ экан.

«КАШАНДА»

... Қишки сессиянинг сўнгги имтиҳонини топшириб қайтдик. Бугундан таътил бошланди. Ўн беш кун давомида эркин қушмиз. «Озодлик»ка чиққан кунимизни кинога тушишдан бошламоқчи бўлиб, тўрт ўртоқ «Ватан» кинотеатри (ҳозирги Ҳамза номидаги Академик театр)га йўл олдик. Кеча қалингина қор ёққан, бугун эрталабдан ҳаво совуқ, бунинг устига рўпарамиздан изгирин шамол эсиб турар, биз эса одатдагидек куртқада, бошланг дилдираб борардик. Сигарет тутатдим. Буни кўрган Тоир:

- Менгаям бер, - деб қолди.

Чўнтагимдан сигарет чиқариб унга тутдим. Мен тамаки чекишни биринчи курсдан бошлаган эдим. Тоир яқинда ўрганган бўлиб, аҳён-аҳёнда менга қўшилиб чекиб турар эди. Дилмурод билан Элик эса умуман чекишмади, айниқса Элик тамаки ҳидини ёқтирмади, хонада чекиб қолгудек бўлсак, шовқин қилиб уйни бошига кўтарар эди. Тоир бир зум тўхтаб, гугурт чақиб сигарет тутатиб олди-да, бизни қувиб етиб, Элик билан ёнма-ён кета бошлади. Элик:

- Нарӣ юр! - деб жеркиб берди.

- Очиқ ҳавода кетяпмиз-у, - деди Тоир муроса қилмоқчи бўлгандек босиқлик билан. - Кўчада чекканиям қўймайсанми?

- Кўчада бўлсаям нари юр.

- Хўп,хўп. - Тоир шундай деб бир-икки қадам орқага чекинди ва: - Дадажон! - деб чақирди.

Қадамимни секинлатиб у билан тенглашдим.

- Нима дейсан?

У Элик томонга имлади.

- Ҳозир кўрасан.

Мен ҳеч нарса сезмадим. Шундай бўлса-да, бир шумликни бошлаганини сезиб турардим. Индамай кетавердим. Тоир ҳам бепарво кўринар, фақат ўқтин-ўқтин Эликнинг орқасидан қараб қўярди. Бир пайт биқинимга туртиб:

- Қара, - деди. - Менга эмас. Эликка қара!

Элик Дилмуродга ниманидир уқтирмоқчи бўлар, ҳатто қўлларини силкитиб алақандай ишоралар қилар, чап чўнтагидан эса бурқсиб тутун чиқиб турар, аммо изгирин шабада қарама-қарши томондан эсаётганлиги учун буни Элик сезмас эди. Бу нимаси, дегандек Тоирга ўтирилдим. У эса:

- Чўнтагига солиб қўйганимни сезмабди, - дея мамнун тиржайди.

- Нимани? - Мен ҳамон ҳеч нарса тушинмасдим.

- Нимани бўларди? Тутаб турган сигаретни чўнтагига солиб қўйганман.

- Жинни бўлдингми?! Ёниб кетади-ку!

- Ёнгунча сезмайдиган жони йўқми унинг... Бу ёғини томоша қил.

Шу пайт, биқинига иссиқ ўтдими ёки ҳидидан сезиб қолдим, Элик бирдан тўхтаб турган жойида гир айлана бошлади. Тобора қуюқлашиб бораётган тутун энди уни ўраб олган, шу боисдан Элик ўз ўқи атрофида айланарди-ю, Дилмурод ёрдамга келмаса тутун қаердан чиқаётганлигини ҳаливери била олмас эди. Биз эса ўзимизни қулгидан тиёлмай қорнимизни ушлаб қолгандик. Дилмурод Эликнинг чўнтагига ҳовучлаб қор сола бошлади. Шундан кейингина тутун босилди-ю, Элик чўнтагидаги қор аралаш сигарет қолдигини қўлига олиб, бир зум қараб турди-да, ҳамон ҳиринглашда давом этаётган Тоирга ўқрайди.

- Шунақа экан-да, а?! - деди секин. Бошқа гапирмади. Чўнтагини қор қолдиқларидан тозалаб, аврасини ағдариб кўрди. Япроқдек жойи куйиб тешилган эди. Буни кўрган Дилмурод ҳам бизга қўшилиб кула бошлади.

- Бўлар иш бўлди, - деди у ниҳоят. - Юринглар, кинодан кеч қолмайлик.

Кассалар олдида ҳар қачонгидек одамлар гавжум. Биз ҳам навбатда турганларга қўшилдик. Чўнтаги билан овора бўлиб ташқарида қолиб кетган Элик кириб Дадажоннинг орқасига ўтиб турди. Бир пайт ёшгина йигитча:

- Охири сизми, ака? - деб Эликнинг орқасига келиб турди. Орадан бир неча сония ўтгач яна Эликка қараб: - Ака, сиздан латта ҳиди келяпти. Бирон жойингиз тутамаяптими? - деб сўраб қолди-ю, аламини кимдан олишни билмай турган Элик тутоқиб кетди шекилли, ўқрайиб:

- Ишингни қил-э! - деб жеркиб берди.

Биз яна ҳиринглашга тушдик. Йигитча эса Эликка тагин бир қараб қўйиб, иккинчи касса олдида турган одамларнинг сафига бориб қўшилди.

Ўша кундан бошлаб то Элик бизга қўшилиб росмана тамаки чекадиган бўлгунга қадар уни «кашанда» деб чақирадиган бўлдик. Буни эшитиб қолган ўртоқларимиз, Элик тамакини оғзига олмайди-ку, деб ҳайрон бўлишарди. Биз эса, ўзимиз биламиз, деб сабабини ҳеч кимга айтмасдик.

«АНАЛИЗ»

Тоирнинг сув спорти саройига ишга ўтганига ҳали бир ой ҳам тўлмаган эди. У бир куни идорамга қўнгироқ қилиб:

- Сенда йигирма литрли шиша топиладими?

- деб қолди.

- Нима қиласан? - деб сўрадим.

- Ўта зарур. Санэпидстанциядан қўнғироқ қилишиб, зудлик билан ҳовуз сувидан анализга олиб келинг, дейишди. Алақандай микробнинг бор-йўқлигини текшириб кўришармиш.

- Шиша бўлиши шарт эканми?

- Шарт экан. Ҳатто, аввал қайноқ сув билан яхшилаб чайинг, деб тайинлашди. Жон ўртоқ, бўлса бериб тур.

- Бўлса бажонидил берар эдим. Ўзинг биласан, биз шиша идиш ишлатмаймиз. Бўёқларни ҳам темир бочка канистрларда жўнатишади.

- Энди нима қилдим, а? - Тоирнинг астойдил ташвишга тушиб қолганлиги овозидан сезилиб турарди. - Бутундан қолдирманг, дейишган эди. Ҳовузга қуйиладиган сувни беркитиб кўямиз, дейишяпти...

- Шошма, - дедим мен, - Дилмуроддан сўраб кўр. Уларда бўлиши керак.

- Рост айтасан. - Тоир хурсанд бўлди. - Раҳмат, ўртоқ.

... Дилмурод ва Элик уччаламиз ишдан кейин Тоирдан хабар олгани Сув саройига бордик. Бу иншоот яқинда фойдаланишга топширилган бўлиб, Тоир унга раҳбар этиб тайинланган, лекин ҳали қоровул фаррош аёлдан ўзга қўл остида ишлайдиган бошқа хизматчилар йўқ эди. Бу ерда сауна-ҳаммом ҳам ишлаб турар, айниқса кечки пайтларда одамлар гавжум бўларди. Тоир бизни хурсанд бўлиб қарши олди ва ўз хонасига олиб кириб кўк чой билан сийлади. Бир пайт Дилмурод кўлидаги чойдан бўшаган пиёлани Тоирга қайтарар экан:

- Ҳа, айтгандек, анализларинг нима бўлди? - деб сўради.

- Бўлди, - деди Тоир. - Ҳозиржавоб экансиз, тезда олиб келдингиз, деб хурсанд бўлишди.

Элик иккимиз бир-биримизга маъноли қараб қўйдик. Дилмурод эса:

- Лабораторияда анализ қилиш учун 20 литр сув зарур эканми? - деб ажабланди.

- Мен қаёқдан билай, - деди Тоир. Сўнг: - Анализ яхши чиқди, - деб қўшиб қўйди. - Энди бемалол чўмилаверасанлар.

- Шишани нима қилдинг?

- Шишаси билан олиб қолди.

Дилмурод Эликка қараб:

- Ён дафтарингда Абдусамат аканинг уй телефони борми? - деб сўради.

- Бор. - Элик ҳозиржавоблик билан қўйнига қўл солди.

Абдусамат ака шаҳар санитария-эпидемия идорасининг бошлиғи. Унинг отини эшитган Тоир шошиб:

- Нима қилмоқчисан? - деб сўради.

- Балки ўзларига шиша керак бўлиб, сени лақиллатишгандир. Қани, анигини билайлик-чи.

Тоир зўраки илжайиб:

- Бўлди, ўртоқ, - дея кафтини телефонга қўйди. - Ўзим айтиб бераман.

- Нимани? - Дилмурод ҳамон жиддий эди. - Ё ўзингга шиша керак бўлиб қолганми?

- Йўғ-э. Бир шиша сув олиб борганим рост... - Тоир, айтайми, йўқми, дегандек бир зум сукут сақлаб турди-ю, кейин: - Нима бўлганлигини гапириб бераман. Фақат аввал менга ким қўнғироқ қилганини айтишлар, - деди. - Бунақа ишни сенлардан бошқа ҳеч ким қилмайди. Лекин ким бўлса ҳам роса шарманда қилди мени. Тавба...

- Кимлигини билсанг нима қилардинг? - яна Дилмурод сўради.

- Ҳеч нарса, бўлган нарса бўлиб ўтиб кетди. Лекин, ҳар қалай, билиб қўйишим керак-ку.

- Мен эдим. - деди Элик тиржайиб.

Тоир сўкинмади, жаҳли ҳам чиқмади. Аксинча осойишта оҳангда:

- Овозингни танимаганимга қара, - деди. Сўнг мийигида кулиб: - Сен ўзи артист бўлишинг керак эди, - деб қўйди.

... Тоир Дилмуроднинг заводидан шиша олиб келгач, уни тозалаб ювади. Сўнг қайнаган сув билан чайиб, ҳовуз сувидан тўлдириб қўйиб, айтилган жойга олиб боради. Лекин лиммо-лим қилиб тўлдирилган йигирма литрни шишани ҳаллослаб кўтариб кирган Тоирни кўришган идора ходимлари ҳайрон бўлишади.

- Бунингиз нима? - деб сўрашади.

- Сув! - дейди Тоир мамнун жилмайиб.

Унинг сўзидан ҳеч нарса англамаган ходимлар «Бунинг эси жойидами ўзи!» дегандек ажабланишади-ю, тагин:

- Нима қилиб кўтариб юрибсиз? - деб сўрашади.

- Ахир ўзларингиз қўнғироқ қилдингиз-ку, ҳовуз сувидан анализга олиб кел, деб.

Ходимлар баравар хо-холаб кулишади. Улардан бири эса:

- Анализга бўлса, кичкина шишада олиб келсангиз ҳам бўларди-ку! - дейди ҳиринглаб.

- Балки янглиш эшитгандирман, - дейди Тоир бўшашиб. - Майли, керагини оласизлар.

- Сувингиз керакмас бизга, - дейди яна ўша ходим. - Ўзимизда бор. Ана, жўмрақдан шариллаб оқиб турибди.

Яна кулги кўтарилади.

- Ҳой! - дейди Тоир астойдил жаҳли чиқиб.

- Буларингиз нимаси?! Одамни майна қилмоқчимисизлар? Ўзларингиз қўнғироқ қилиб...

Ҳалитдан бери илжайиб қулоқ солиб ўтирган Абдусамат ака:

- Ҳой, бой бўлгур, нималар деяпсиз? Бизнинг бошқа қиладиган ишииз йўқми?! - деб гапга аралашади. - Биронта оғайнингиз ҳазиллашгандир.

Бу гапдан кейин Тоир зум ўйланиб туради-да, лом-лим демай шишани кўтариб чиқиб кетади. Идора ходимлари унинг орқасидан

ҳиринг-ҳиринг қилиб қолишади. Тоир шишани йўл чеккасида ётган харсанг тошга уради. Шиша чилпарчин бўлиб чор-атрофга сув отилади... Тоирнинг ҳикоясини кула-кула тингладик. Элик бўлса:

- Шиша увол кетибди. - деб қўйди.

- Ҳа. Ҳозир бунақа шишалар танқис. - Мен ҳам Эликнинг гапини маъқулладим. - Эсиз, ёзда мусаллас солган бўлардик.

- Йўқ, - деди Тоир бизга жавобан. - Шишани тошга уриб синдирмаганимда ҳозир Эликни майиб қилиб қўйган бўлармидим... - У жилмайиб турар, нигоҳида озгина бўлса-да, гина-қудрат сезилмас эди. - Қани, туринглар, одам йигилмасдан саунага кириб чиқинглар.

Тоирга меҳрим янада ошди. Шунақа дўстларим борлигидан хурсанд бўлиб кетдим.

ГИЛДИРАКЛАР

Дилмурод иккимиз тўйхонани барвақт тарк этдик. Йўлда келар эканмиз Дилмуроддан:

- Тоир тўйга нега бормади экан? - деб сўрадим.

- Қайдам, - деди у. - Кеча учрашганимизда, албатта бораман, деган эди.

- Бирров кириб хабар олиб чиқмаймизми? Дилмурод фикримни маъқуллаб:

- Яхши бўларди, - деди.

Машинани ўша маҳаллага бурдик...

Чироқлар негадир ёнмаган, кўча қоронғи, Тоирнинг «Жигули»си эса дарвоза олдида турарди. Дилмурод машинадан биринчи

бўлиб тушди ва очиқ турган эшиқдан ҳовлига мўралаб, орқага қайтди.

- Кўча зимистон, ҳовлининг чироғи ёнмаган... - деди у бир Тоирнинг машинасига, бир менга қараб.

- «Жигули»си эса бу ерда қаровсиз турибди! - дедим мен.

- Ичимсан-да, ичимсан! - Дилмурод ўз фикрини дарров англаганимдан хурсанд бўлиб завқ билан кулди. - Гилдиракларини ечиб олмаймизми?.. Яхши сабоқ бўларди.

- Қўй, - дедим. - Дўстимиз инфаркт бўлиб қолмасин тагин.

- Э-э, иккита гилдиракка инфаркт бўладиган қанақа юрак!

Мен иккиланиб қолдим.

- Ўзи чиқиб қолса-чи?

- Чикса-чикар... - Дилмурод қикирлаб кулди.

- Бўпти. Таваккал. - дедим қўлимни бир силтаб ва машинанинг юкхонасидан домкрат олиб, «Жигули»нинг тагига ўрнатдим. Дилмурод ҳовлидан гишт таший бошлади. Хуллас, ҳаш-паш дегунча иккита гилдиракни ечиб юкхонага жойлаштирдик.

Дилмуродни давозалари олдида қолдириб уйга кетдим.

Остонада кутиб олган хотиним:

- Дадаси, Тоир дўстингиз телефон қилди, - деб орқамдан эргашди.

- Қачон?

- Ҳозиргина. Ўн минут ҳам бўлгани йўқ.

- Нима деди?

- Зарур ишим бор эди, деди.

- Қанақа ишлигини айтмадимми?

- Йўқ. Лекин анча ҳаяжонланиб гапирди. Ўзингиз телефон қила қолинг. Зарур ишлари бўлса...

Телефон ёнига бориб қўнғироқ қилишга тутиндим. Трубкани Тоирнинг ўзи кўтарди.

- Тоир, бу мен - Дадажонман... Яхшимсан?... «Худой уриб қўйди!» деганинг нимаси?... Э-э, чатоқ бўлибди-ку... Телевизор кўрар экансан машинани ҳеч бўлмаганда, ҳовлига киргизиб қўймайсанми!.. Майли, куйинма. Ўрни тўлиб кетади... Ҳозир кимда ортиқча баллон бор, дейсан... Тошкентдан олиб келасан энди... Қўлдан оласан, магазинларда йўқ... Суриштириб кўраман...

Эрталаб иккита гилдиракни тозалаб ювиб кунгай жойга қўйиб, борадиган жойларимга кетдим. Соат ўнларда қайтиб келдим. Баллонлар офтобда заводдан чиққандек ялтилаб турарди. Тоирга қўнғироқ қилиб:

- Тоир, бахтинг бор экан. Топдим, - дедим.
- Гилдираклари билан... Нима-а?... Ҳали олиб бориб бериш ҳам менинг бўйнимдами?! Гўсхўрингни топибсан... Нима, менга ўтказиб қўйганинг бормиди?... Бўпти... Майли, дедим-ку...

«Жигули» ўзимиз териб кетган гиштлар устида ястаниб турарди. Тоир чиқди.

- Олиб келдингми?
- Ҳа, - дея машинанинг юкхонасини очдим.

У гилдиракларни бирма-бир синчиклаб кўриб:

- Ўзимникига ўхшар экан, - деб қўйди.
- Бир заводдан чиққандан кейин бир-бирига ўхшайди-да, - дедим мен бепарвогина.
- Нархи қанақа экан?
- Сув текин.
- «Сув текин»инг қанча?

Иккита бармоғимни кўрсатдим.

- Қиммат эмасми?
- Бозорда битта қуруқ баллон неча пул туради, биласанми? - жаҳдим чиққандек бўлиб дедим. - Раҳматилланинг менга иши тушиб туради. Шунинг учун арзонга берди. Ўзимга, дедим-да. Кўриб қолсанг оғзингдан гулаб юрма.

- Жинни бўпманми.
- Қани, пулини чўз.
- Шу-у, - деди Тоир ямланиб, - пул масаласи чатоқ-да, ўртоқ.
- Нима-а?

У ҳовлисига ишора қилиб, зорлангандек бўлиб:

- Топган пулимизнинг бари шунга кетяпти, - деди. - Жон ўртоқ, ўзинг бериб тур. Беш-ўн кунда қайтараман.

- Сенга салом берган одам товон тўлар экан-да! - дедим дағал овоз билан. - Бор-э! - Тоирнинг оёқлари тагида ётган гилдиракларга шартта қўл узатдим. У эса:

- Шошма, шошма. - деб елкадан тутди. - Янаги душанбада бир машина цемент олиб келишмоқчи эди. Шунга деб асраб турган пулим бор. У ҳам Зарифанинг қўлида. Илож

қанча, жонини суғургандек қилиб оламан энди.

Тоир ҳовлига кириб кетди-ю, анчадан кейин пул кўтариб чиқди ва зўраки илжайиб:

- Хотин киши пулни кулиб олади. Йиглаб қайтаради, деганлари рост экан, - дея пулни менга узатди. - Ма, ўртоқ. Санаб ол.

- Зарифага ишонаман, - деб машинага чиқдим.

Орадан роса бир ҳафта ўтди. Дилмурод билан гапни бир ерга қўйиб, Тоирга қўнғироқ қилдим.

- Суюнчини тайёрлаб қўй. Йўқолган гилдиракларинг топилди, - дедим.

У ишонқирамай: «Ростданми? - деб сўради. - Ким олган экан?»

- Кимлигини сўраб нима қиласан? - дедим мен. - Баллонларингни сотиб юборган экан. Лекин пулини олдик.

Тоир хурсанд бўлиб кетди: «Боплабсан! Пул жуда зарур эди».

- Кечга Дилмурод иккимиз ўтамиз. Яхшилаб бешбармоқ тайёрлатиб қўй. Қазиси ҳам бўлсин.

Тоир: «Ҳой, қазинг нимаси? - деди. - Қазийўқ».

- Уйингда бўлмаса, бозор тўла қазий. Танлаб оласан, - дедим мен ҳам бўш келмай. - Айтиб қўяй, қазий бўлмаса пулни тушингда кўрасан!

... Тоир бизни илжайиб қарши олди. Мен у билан саломлашар эканман:

- Қазий пишдимми? - деб сўрадим.

- Милмиллаб қайнаб турибди. Пишиб қолгандир. - деди у. - Лекин қазимисан-қазий!

Олдинма-кетин уйга кириб хонтахта атрофига тўшалган кўрпачаларга ўтирдик. Дастурхон ёзилиб, нон ушалди, бир косадан хўрда келди. Дилмурод иккимиз бир-биримизга маъноли қараб олдик. Тоир косаларга ишора қилиб:

- Болаларга ишланган овқатдан. Насибаларинг бор экан. - деб қўйди.

Биз эса дастурхонга шиша келтириб қўйишилини кутардик. Лекин мезбон қимирламас, қазидан ҳам дарак йўқ. Ниҳоят у ўтирган жойида эшикка қараб:

- Қазини келтир! - деб қичқирди. Мен ёнимдан бир даста пул олиб Тоирга узатдим.

- Ма. Лекин зўрга бўйнига қўйдик. Прокурор оғайнимни ўртага солишга тўғри келди.

- Қайси прокурор?
- Абдулла акани айтяпман.

Тоир пулни шошмасдан санаб ёнига солар экан:

- Эртага цемент олиб келишади. Пулга нима қиламан, деб бошим қотиб ўтирган эдим. Раҳмат, - дея миннатдорчилик билдирди.

Аммо шиша ҳам, қазий ҳам келавермади. Дилмуроднинг сабри тугаб:

- Тоир, шишангни келтирмайсанми?! - деди.

- Қанақа шиша? - Тоир ҳеч нарса билмагандек сўради.

- Ҳой, пулинг ўзингга қайтди-ку! Ўшани «ювмайсанми?»

Тоир илжайиб:

- Мен сенларни меҳмонга чақирганим йўқ ароқ қуйиб берадиган, - деди.

- Тоир! - дедим мен ҳам тоқатим тоқ бўлиб.

- Тиржаявермасдан атаганингни келтир. Зарифага айт, қазини олиб кирсин.

- Қазини йўқ. Зарифа опасиникига кетган.

Мен унинг гапларига ишонмай:

- Кўп сўзлайвермай олиб келсанг-чи! - дедим.

- Рост айтяпман, - деди у ҳолатини ўзгартирмай. - Қазини ҳам, ароқ ҳам йўқ.

- Қанақа одамсан ўзинг! - зарда қилиб гапира бошладим. - Ҳозиргина «миллаб қайнаб турибди», демабмидинг?!

- Ҳазиллашган эдим.

Дилмурод бирдан тутоқиб кетди.

- Яхшилиқни билмайдиган нокас одам экансан!

Мен эса жаҳл билан шартта ўрнимдан туриб:

- Дилмурод, кетдик. Бизникига борамиз. Уйда қазини ҳам, ичкилик ҳам бор, - дея эшик томон юрдим.

Дилмурод менга эргашди.

Йўлда кетар эканмиз:

- Дилмурод, ростини айтсам, бизникида ҳам на қазини бор, на ичкилик. - дедим. - Уйга боргач сўқиниб юрма тагин.

- Қўйсанг-чи, емай юрган қазимизми. Ичкиликка эса, ўзинг биласан, муккасидан тушганлардан эмасман... Кўнгил бир тусаб қолган эди-да. - У бир нафас жим бўлиб қолди. Кейин ижирганиб: - Тоирнинг зақналигидан хафа бўлиб кетяпман, - деб қўйди.

Менинг дардим ичимда эди. Чунки Дилмуродни Тоирларникига бошлаган мен эдим.

Уйга кириб боришимиз билан хотинимдан:

- Овқатинг борми? - деб сўрадим.

- Бор, - деди. Сўнг узр сўрагандек: - Фақат суяқ овқат, - деб қўшиб қўйди.

- Нима бўлса ҳам олиб кел. Қорнимиз оч.

Муҳаббат апил-тапил дастурхон ёзиб, катта пиёла тўла қатиқ ва икки коса овқат келтириб қўйди. Дилмурод ўз олдидаги косага қошиқ солди-ю, пешанаси тиришиб:

- Яна хўрда! - деди. - Бугун хотинлар тил бириктириб олишганми ўзи!

У ўрнимдан туриб телефонга қараб юрди. Уйига кўнгироқ қилиб хотинидан: - Бугун сен ҳам хўрда қилгандирсан? - деб сўради... - Қанақа хўрда бўларди? Қозонда пиширилиб, косага қуйиб ичиладиган хўрда-да!

Олия бошқа овқат қилганлигини айтди шекилли, Дилмуроднинг чехраси ёришиб:

- Ҳайрият, - дея жойига келиб ўтирди.

Хуллас, хўрдага қатиқ солиб хўрилатиб

ичишга тутиндик. Бир пайт эшик очилиб остонада Тоир пайдо бўлди. У:

- Ассалом алайкум, - деб тиржайиб турарди.

- Ҳа, сени ким чақирди? - дедим мен ўтирган жойимда ёвқараш қилиб.

- Нима, мени чақириш шарт эканми? - Тоир бепарво жавоб берди. - Келиб юрган уйим.

У хонтахтага яқинлашиб, ёнидан бир шиша ароқ олиб кўрпачага қўйди. Лаганда буғи бурқираб турган қазини кўтариб Муҳаббат кирди. Хурсанд бўлиб кетдим.

- Қазинг бор экан-ку!

- Вой, - деди Муҳаббат жилмайиб. - Тоир ака олиб келди. Ўртоғим бериб юборибди.

Тоирга ўқрайиб қарадим:

- Зарифа уйда экан-да!

Тоир тиржайди.

- Кечаси болаларни ташлаб қаёққа борарди.

Тоирнинг ҳазиллашганини билиб ўтирган бўлсам-да, ҳозир бирон нарса дегани сўз тополмадим. Дилмурод эса ҳамон миқ этмай ўтирарди. Тоир пиёлаларни олдига олиб оздан ароқ қўйди. Қазининг катта қисмини япроқ қилиб тўғраб, лаганни ўртага суриб қўйди. Кейин пиёлаларнинг бирини менга тутди, иккинчисини Дилмуродга узатиб:

- Бир ҳазиллашдим-да, ўртоқ. - дея, Дилмурод пиёлани кўлидан олмагунча айёрона илжайиб тураверди.

Ниҳоят Дилмурод мийиғида бир кулиб қўйиб пиёлани олар экан:

- Лекин содда бўлсанг ҳам қув соддасан. Пихини ёрган айёрсан! - деди.

Ароқни ҳар уччаламиз ҳам хушламайроқ ичдик. Шунинг учун ҳам Тоир Дилмуроднинг олдида пиёлага қўл кўзганида у «бас» деган маънода кафти билан пиёлани босди. Мен ҳам «ичмайман» деб қазини ёйишга тутиндим... Ростакам асл қазини экан.

Шундай қилиб уч ўртоқ яна гаплашиб кетдик. Анча маҳалгача гурунглашиб ўтирдик. Ҳаммадан ҳам Тоир хурсанд эди. Бир пайт Дилмурод:

- Тоир, бугун хурсандсан, а? - деб сўради.

- Бўлмасам-чи - деди Тоир яна оғзининг таноби қочиб.

- ,Машинангнинг гиддираклари бут, пул эса ҳамёнингга қайтди...

- Тўғри, - Тоир бир менга, бир Дилмуродга қараб гапира бошлади. - Сенлар бўлмаганларингга... Зарифага гапириб бердим. Шунақа жонқуяр дўстларим бор, деб мақтандим.

- Лекин бугун бизларни бир майна қилмоқчи бўлдинг. Шундайми?

- Олиб келдим-ку. - Тоир лаганда қолган қазини ишора қилди.

Дилмурод:

- Тўғри, олиб келдинг. Бунингга сўз йўқ, - деб жавоб берди-ю, бирдан гап оҳангини ўзгартирди. - Сенга бир гапни айтсам хафа бўлмайсанми?

- Айтавер, ҳар қанақа гапларингга ўрганиб қолганман, ўртоқ, - деди.

- Дадажон, сотиб олдим, деб уйингга элиб берган гилдираклар ҳам, ҳали мақтаниб хотинингга қайтарган пуллар ҳам ўзингники. Ҳа, Зарифанинг пайпоғидан чиққан ўн сўмликлар!

Тоир бу гапдан бир зум эсанкираб қолган бўлса-да:

- Бўлмаган гап! - деб эътироз билдирди.

- Ҳа, машинингги гилдиракларини Дадажон иккимиз ечиб кетганмиз. - Дилмурод менга қаради. - Тўғримми, Дадажон?

- Рост, - дедим мен. - Қоронги кўчада қаровсиз қолганини кўриб, сабоқ бўлсин, деб ечиб кетган эдик.

Ҳозиргина жилмайиб ўтирган Тоирнинг туси ўзгарди. Жўялироқ сўз тополмади шекилли:

- Сенлар ўзи ҳеч қачон дўст бўлмас экансанлар, - дея шартга ўрнидан туриб эшик томон юрди. Остонага етганда орқасига ўгирилиб: - Одаммасанлар! - деб чиқиб кетди.

Мен Дилмуродга қараб норози оҳангда:

- Чакки қилдинг. Ҳозир шуни айтиш шартмиди? - дедим. - Ана, кетди...

Йўқ, Тоир зум ўтмай қайтиб кирди. Ломлим демай ўз жойига ўтирди. Бир чеккада турган шишани қўлига олиб, пиёлани тўлдириб ароқ қуйди-да, уни бир кўтаришда шимириб, бирин-кетин икки япроқ қазини оғзига солди. У лунжларини шишириб қазичайнар экан хузур қилганидан кўзлари юмилиб кетган эди. -Биз уни кузатиб туриб беихтиёр кулиб юбордик. Тоир эса бир менга, бир Дилмуродга қараб турди-ю, оғзидаги қазини ютиб бўлгач, бизга қўшилиб хохолашга тушди.

ТЕКИН ТЎСИНЛАР

Тоир кечки овқатни еб бўлиб энди телевизор рўпарасида ёнбошлаган эди, кўча эшиқдан «Тоир!» деган овоз эшитилди. Эринибгина ўрнидан туриб, ташқарига чиқди. Эшик олдида Дилмурод билан Элик туришарди.

- Келинлар, - деб эшикни кенг очиб йўл берди.

- Йўқ, кирмаймиз, - деди Дилмурод. - Тезроқ уйга борайлик. Хонтоғидан келяпмиз.

- Тинчликми? - деб сўради Тоир.

- Йўлда томингга тўсин бўладиган ёғочлар кўриб келяпмиз. - Элик шундай деб тўғри мақсадга ўтди. - Йўл бўйида ётибди.

- Ҳа, - деди Дилмурод ҳам. - Тап-тайёр тўсин бари. Ўндан ортиқ... йўгон-йўгон.

Тоир ишонқирамай:

-Бунақа ёғочларни ким ҳам ташлаб қўярди?! - деди.

-Хонтоғидаги қурилишлардан бирига олиб кетишаётганда тушиб қолган. - деди яна

Дилмурод. - Шофёрларнинг елиб юришини биласан-ку.

- Битта юк машинаси топ-да, тонг отмасдан бориб кел.

Эликнинг бу гапидан кейин Тоир ўйланиб қолди.

- Ўзи, - деди бир нафас сукутдан сўнг, - ўнта синч етмай турганди.

- Ана, - деди яна Элик, - худо бераман, деса... Тезда олиб кел. Ҳозир Хонтоғи йўлида нима кўп, у ёқдан бу ёққа изгиб юрган юк машинаси. Биронтаси ортади-кетади.

- Акамлар уйда бўлса илтимос қилиб кўраман-да. «Бештонналиги» ҳовлида турибди.

- Тўғри, - деди Элик. - Физиллаб бир пасда бориб келасизлар.

- Бирга борсаларинг яхши бўларди. - Тоир, хўп, деяқолларинг, дегандек кўзларини жовдиратиб бизга қаради.

- Тоир! - Элик қизишди. - Сенга салом берган одам товон тўлар экан-да!

- Жаҳлинг чиқмасин, ўртоқ, - деди Тоир яна ялингандек бўлиб. - Қаердалигини кўрсатардиларинг-да.

- Нима, Хонтоғининг йўлини билмайсанми?! Қўшотага етмасдан ўнг тарафда қатор қайрағочлар бор-у, - Дилмурод батафсил тушунтира бошлади. - Ўша ерда, шундоқ йўл бўйидаги ариқ ичида чўзилиб ётибди.

- Олиб келаман, десанг тезроқ бор. Бўлмаса ўзинг биласан. - Элик гапни қисқа қилиб Дилмуродга ўгирилди. - Кетдик.

Дарвоза пешидаги майдончада танҳо қолган Тоир бир бир зум ўйланиб туриб дармиён қўшни - акасиникига кириб кетди.

Саттор ака одатдагидек барвақт ётган, алақачон уйкуга кетган эди. У кўп йиллардан бери юк машинаси ҳайдар, қишин-ёзин тонг ёришар-ёришмай тўшакдан туриб, машинасини кўздан кечирар, йўлга чиқишга шай қилиб қўяр, сўнг нонуштага ўтирар эди. Тоир янгасига дардини айтишга айтди-ю, акасини безовта қилгани кўзи қиймай, бир томони журъат этолмай иккиланиб қолди. Аммо айна кунларда ўта зарур бўлиб турган ўнта тўсин, ҳа, йўл бўйида тизилиб ётган ўнта беблиска тўсин кўз олдидан кетмасди. Унинг ҳолатини янгаси англади шекилли:

- Уйғотаман. Ўзим тушунтираман. Бориб келасизлар, - деб ўрнидан турди. Кўп ўтмай ички хонадан Саттор ака чиқди. У укасининг саломига алик олиб, Тоир оғиз жуфтлаб улгурмасдан:

- Уйингдагилар билишадими? - деб сўради.

- Йўқ.

- Бўлмаса, бор, айтиб чиқ.

...Тоир машина кабинасида акаси ёнида жимгина борар экан бутун хаёли ўша тўсинларда эди. «Ишқилиб биронтаси олиб кетмаган бўлсин». Бахтига машиналар сийрақ, улар ҳам енгил автомобиллар эди. Мўлжалга

яқинлашиб қолганларида қаршидан чироқларини бир ўчириб, бир ёндириб келаётган юк машинаси гувиллаб ўтиб кетди-ю, Тоирнинг юрагига гулгула тушди. «ортиб кетаётган бўлса-я!»

Саттор ака машина тезлигини пасайтирди. Тоир энди йўл ёқасидан кўз узмас, ариқ бўйлаб тизма-қатор чўзган қайрағочлар тагини кузатиб борарди. Бир пайт сувсиз ариқ ичида қовжираган ўтлар орасида ётган ёғочларни кўриб йўқотган бисотини топгандек хурсанд бўлиб кетди.

- Ака, ана, ётибди!

«ЗИЛ» чеккалаб бориб ариқ лабида тўхтади. Тоир машинадан тушиб айқаш-уйқаш бўлиб қорайиб ётган тўсинларга яқинлашди-ю, юраги шигиллаб кетди. Ёғочга ўхшамасди... Ҳа, темир йўлларга, пўлат излар тагига ётқизиладиган темир-бетон шпаллар эди. Бир зум эсанкираб турди. Сўнг сўкиниб алам билан бир тепган эди бармоқлари зирқираб, кўзларидан ўт чакнаб кетди. «Библиса тўсинлар» ёғоч эмас, зил-замбил темир бетон эканлигига қатъий амин бўлди. Баттар иззаси келди. Машинага қайтиш ниятида орқага ўтирилди. Саттор ака ҳам шпалларга қараб зил кетиб турарди. У гугурт чақиб сигарет тутатди. Кейин:

- Лақмасан! Ким нима деса ишонаверасан, - деб нари кетди.

Ака-ука машинага ўтириб орқага қайтишди. Саттор ака сукут сақлаб келар, Тоирнинг дарди ичида эди. Ниҳоят, юраги тошиб кетди:

- Дўстларимга ишонмай кимга ишонаман, ака! - деди дард билан.

Акаси индамади. Тоирнинг хуноби баттар ошди. Яна озгина юргач гўё ўзига ўзи гапираётгандек:

- Қонимга ташна бўлиб кетдим! - деб қўйди.

Саттор ака негадир кулди. Сўнг босиқлик билан:

- Дўстларинг ҳазиллашибди, - деди. - Чидамай иложинг йўқ, - Уяна бир нафас жим бўлиб қолди-ю, кейин ўзича мулоҳаза қилаётгандек гапира бошлади. - Балки, ростдан ҳам, ёғоч, деб ўйлашгандир. Ерга тушиб қарашмагандир. Кечаси машинада кетаётиб аниқ кўриш қийин.

Тоир бу гапларнинг бир мунча таскин топган бўлса-да, жаҳддан тушмаган, акаси олдида беш пуллик одам бўлиб қолганидан доғда эди. Бир пайт Саттор ака машина тезлигини пасайтириб чап томондаги тор кўчага бурди ва аллақандай дарвоза олдида тўхтатди...

Тоир йўлдан келиб, қўлларини ювиб уйга кириши ҳамон тўғри телефон ёнига борди. Дилмуродга кўнғироқ қила бошлади. Лекин, телефон ишламай қолганми ёки кечасига узиб қўйишганми, хуллас, жавоб бермади. Эликка кўнғироқ қилган эди трубкадан уйқусираган овоз эшитилди.

- Ҳа, ярим кечада кўнғироқ қиялсан? - Эликнинг овози хириллаб эшитилди. - Тинчликми?

- Хурсандчилигимни ичимга сиғдира олмай кўнғироқ қиялман, ўртоқ. Олиб келдик.

- Нимани?

- Нимани бўларди. Ахир ўзларинг юбордиларинг-ку!

- Майнавозчилик қилма!

- Нега майнавозчилик бўлар экан? Ишонмасанг келиб кўр.

Ростдан ҳам Тоирнинг ҳовлисида ўнта йўгон-йўгон тўсинбоп ёғочлар, қалашиб ётарди. Уларни Саттор аканинг ҳамкасб ўртоғидан кечаси олиб келишган. Дилмурод билан Элик эса ўша кечаси йўлда кўрганлари бетон шпалми ёки ростдан тўсинбоп ёғочлармиди - ҳамон аниқ айта олишмасди.

ЁНГИН

Баҳор кунларининг бирида дала сайлига отландик. Озиқ-овқату барча ашёларни машиналарга юклаб Қўшотага йўл олдик. Масофа - йигирма чақиримча. Ярим соатларда етиб бордик. Бу қишлоқ туманимиздаги энг баҳаво ва сўлим жойлардан бири. Биз айниқса қишлоқ оёғидаги қалин дарахтлар билан ўралган булоққа кўпроқ ишқивозмиз. Булоқ ўртасида иккита кўзи бўлиб, сув юзига тангатанга халқалар таратиб «қайнаб» туради. Суви шу қадар ях бўлардики, чўмилиш қаёқда, оёқларимизни бир зум солиб туролмасдик. Зилоллигию хуштамлигига таъриф йўқ. Катта тол тагига жой ҳозирлаб, овқат пиширишга тараддуд бошланиб кетди. Олимжон билан Элик дарахтлардан олисроқ жойда темир ўчоқ ўрнатишар, Отахон пиёза арчар. Дилмурод сихларга гўшт терар, Маҳмуд ўтин ёриб, самоварга тараша тайёрлар... Хуллас, бекор ўтирган кимса йўқ - ҳар ким ҳар хил юмуш билан банд.

Бир пайт Элик:

- Дадажон! Қозонни олиб кел! - деб қолди.

- Ҳозир, - дея ўрнимдан турдим. - Тоир, юр.

Тоир гап-сўзсиз орқамдан эрди. Менинг машинамга ўтириб дарахтзор ортида, қишлоқ чеккасида яшайдиган Мухтор аканинг кўрғонига қараб кетдик. Бу ерга келадиган бўлсак, ҳар сафар шу хонадоннинг қозонидан фойдаланардик.

Ярим йўлга етар-етмас машинанинг кўзгусидан кўнар жойимизда қора тутун кўтарилганини кўриб қолдим-у, машинани таққа тўхтатдим:

- Тоир, қара-чи, нима ёняпти? Ҳали ўчоққа олов ёқилгани йўқ эди-ю...

Тоир деразадан бошини чиқариб қаради-ю:

- Машинам! - деб бақариб юборди.

Зудлик билан орқа изимизга қайтдик. Тоирнинг «Жигули»си осмонга ўрлаётган

қора тутун орасида аранг кўринарди. Елдек учиб бориб, машинани чеккароқ жойда тўхтатдим. Тоир машинадан отилиб чиқдию, қуюқ тутун қуршовида элас-элас оқариб турган «Жигули»га интилди. Уни Дилмурод аранг ушлаб қолди.

- Ақддан озганмисан?! - деди уни кучогидан чиқармай. - Машинангга қўшилиб ёниб кетмоқчимисан?!

Бир чеккада йигитлар орасида турган Элик эса:

- Қочинглар, ҳозир портлайди! - деб булоқ томон жилди.

Тоир ял этиб унга қараб:

- Сен ўт қўйгансан машинамга! - деб бақирди.

- Эсинг жойидами? Нега мен ўт қўяр эканман? Ўзи ёниб кетди. - Элик яна нимадир демоқчи эди Тоир унинг гапини бўлиб:

- Нега сенинг машинангга ўт кетмайдую...

- Айб ўзингда. «Электр қурилмаларини алмаштир!» деб неча бор айтганман сенга. Замикание бўлган.

Тоир билан Элик ўртасида ана шунақа даҳанаки жанг кетар, атрофда туришган йигитлар эса қоринларини ушлаб кулишар эди. Бу ноўрин хохолашлардан жаҳлим чиқиб уларнинг олдига бордим.

- Ҳой, нега куласанлар?! - дея ўшқирдим. - Бировнинг машинаси ёнаётган бўлса-ю, сенлар...

Олимжон ёнгин томонга ишора қилиб:

- Қара, - деди.

Ажабо!.. Қора дуд тарқалиб бўлган, фақат орқа гилдираклар орасидан эшилиб чиқиб турган бир пилик тутун кўринар, гард тегмаган «Жигули» эса боягидек ялтиллаб турар эди.. Ўз машинам омон қолгандай шодланиб:

- Тоир! - деб қичқириб юбордим.

Тоир ял этиб орқага ўтирилиб, ўз кўзларига ишонмай бир зум анграйиб қолди. Сўнг бирон нарсадан ҳовфсирагандек, аста қадам босиб машинаси ёнига борди. Бармогининг учини авайлаб теккизиб кўрди.

- Совуқ!.. - деди ишшайиб.

Яна қаҳқаҳа бошланиб кетди. Жиддий қиёфада уни кузатиб турган Элик ҳам бизга қўшилиб кула бошлади. Тоир эса бир машинага, бир бизга қараб ханг-манг бўлиб турарди. Элик кулгидан тўхтаб:

- Ажабланмай қўя қол. Ҳеч қаңдай мўъжиза бўлгани йўқ, - деди. - Машинангнинг тагига тутун чиқарадиган шашка ёқиб ташлаган эдик.

Ҳозиргина, машинадан айрилиб қолдим, деб ўтақаси ёрилиб турган Тоирнинг юзига қон югурди. Сўкиниб, дўқ-пўписа қилиб ўтирмади. Фақат:

- Бу ҳам сенинг ишинг бўлса керак? - деб қўйди.

Элик жавоб бермади. Мен эса жаҳл билан:

- Бошқа ким бўларди! - дедим.

Бунга ишончим комил эди. Атайлаб шашка олиб келган ҳам ўша. Демак, бу ерга чиқишдан олдин режа тузилган. Яна шунга аминманки, агар қозон келтиргани Тоирнинг «Жигули»сида кетганимизда унинг куни ҳойнаҳой менинг бошимга тушарди. Элик дўстимиз шунақа, ҳазил жоиз бўлса отамини ҳам аямайди.

ОБУНА

Янги газеталарни кўздан кечириб ўтирардим. Кўча эшик қўнгироғи жиринглаб қолди. Кечаси ким бўлди экан, деб ташқарига шоқдим. Эшик олдида Тоир турарди.

- Кел, - дедим. - Тинчликми?

У дабдурустан:

- Ётгани келдим уйингга, - деди.

Ҳазиллашяпти, деб ўйлаб:

- Ўзингнинг уйинг йўқми, бола-чақанг йўқми?! - дедим кулиб.

- Йўқ, - деди Тоир жиддий. - Бугундан бошлаб йўқ.

- Бу нима деганинг? Ҳазилингни қўй.

- Ҳой, ўртоқ, қанақа ҳазил! - Тоирнинг овози синиқ эди. - Рост айтяпман. - У чўнтагидан бир қути сигарет олиб, бир донасини лабларига қистирди. Гугурт чақиб тутатиб устма-уст торга бошлади. Мен вазият жиддийлигини англаб:

- Қани, гапир, нима гап ўзи? - деб сўрадим.

...Зарифа рўзгор ишлари билан бўлиб имирсилаб юрган эди, кўча эшик қўнгироғининг жиринглагани эшитилди. У айвонга чиқиб:

- Эшик очик. Кираверинг, - деб овоз берди. Ҳеч ким кўринмади. Зинадан тушиб эшик томон юрди. Пойгақда уч-тўрт дона газета билан бир дона журнал ётарди. Демак, почтачи келган. Одатдагидек, қўнгироқ тугмасини босибди-ю, буларни эшик тепасидан ичкарига ташлаб кетибди. Тоирга, почта яшиги ўрнатинг, деб неча бор айтган эди. «Бугун яна бир карра эслатмасам бўлмайди шекилли». Зарифа шу фикрни хаёлидан ўтказиб ерда ётган журнал билан газеталарни қўлига олди. Орқага қайтар экан журналга кўз ташлади. «Акушерлик ва генекология № 1». Қизиқ... Балки почтачи янглишгандир? Йўқ, қора қалам билан кўчанинг номию уй рақами аниқ қилиб ёзиб қўйилибди. Таажжуби ошди. «Кимга, нимага керак экан?!» Айвонга ўтди. Супанинг бир чеккасига ўтириб журнални варақлай бошлади. Лекин саҳифадаги ёзувларни ўқимас, суратларни кўздан кечирар эди. Узала тушиб ётган яланғоч аёлнинг суратини кўриб ижирғанди: «Уятсиз!» Зарифанинг боши қотиб қолди. Нима деб ўйлашни ҳам билмасди... Ниҳоят газеталарни шолча устида қолдириб, журнални уйга олиб кириб, жавонга яшириб қўйди. Аммо ноҳуш ўйлар кун бўйи тинчлик бермади. У нима иш

қилмасин узала тушиб ётган аёлнинг сурати кўз олдига келаверар, эри ҳақида ҳар хил ёмон хаёлларга борар эди.

Кечга яқин Тоир ишдан келгач, Зарифа эрининг олдига бир коса овқат қўйди. Сўнг чой дамлаб келиб хонтахтанинг бир чеккасига ўтирди. Тоир ундан:

- Ўзинг ичмайсанми? - деб сўради.

- Йўқ...

- Нега?. Шошма-шома, - деди Тоир унинг юзига тикилиб. - Ҳа, ким арпангни хом ўрди? Қош-қовоғинг тушиб кетибди?

Зарифа нохушгина:

- Бошим оғриб турибди, - деб чойнақдаги чойни қайтаришга тутинди.

- Қон босиминг ошиб кетган. Бош асосан шунга оғрийди. Докторга бор.

- Тажрибангиз катта дейман! - Зарифа пичинг қилди.

Тоир бу пичингни тушинмади:

- Озгина бор, - дея кулган бўлди.

- Аёлларни даволашга устаман, денг!

- Аёлларни билмайман-у, лекин бошимдан ўтган. Қон босиминг...

- Аёлларни билмайман, денг. - Зарифа унинг гапини бўлди. - Нега билмас экансиз!

- У шартта ўрнидан туриб, журнални келтириб жаҳд билан «шап» этиб хонтахтага ташлади. Тоир қошиқни бир чеккага қўйиб журнални қўлига олди, ҳафсаласизлик билан бир-икки варақлаган бўлиб, Зарифанинг олдига суриб қўйди.

- Қаердан олдинг?

- Овсарликка солманг ўзингизни! Сизнинг журналингиз бу!

- Нима деяпсан?! - Тоир астойдил ажабланиб сўради.

- Обуна бўлган экансиз.

- Ҳой, бошимга урамани уни?! - Тоир жеркиброқ гапирди. - Бунақа журнал сенларга керак. Менинг бошқа ишим йўқми?

Зарифа эрини мугомбирлик қиляпти, деб ўйлаб, уни фош этишга шошилди:

- Почтачи ташлаб кетди.

Тоир пинагини бузмай яна вазминлик билан:

- Янглишган-да, - деди.

- Мана! - Зарифа бармоғини бигиз қилиб қора қалам билан қайд этилган уй адресига ниқтади.

- Адашиб ёзган-да. - Тоир ҳамон бепарво эди. - Эртага яна газета олиб келади-ю. Ўзига қайтариб бер, хурсанд бўлади.

Зарифа эрининг бу гапидан бир мунча таскин топгандек бўлди.

Аmmo... Эртаси куни Тоир ишдан келиши ҳамон ғиди-биди қайтадан бошланди. Зарифа почтачининг янглишмаганлигини айтиб дийдиёни авж олдирди. Тоир, ўламан, олло, обуна бўлмаганман, деб ишонтирмоқчи бўлди. Ахири:

- Ҳақиқий обуначи топилади. Мана, кўрасан, янаги ойда олиб келмайди, - деди.

Зарифа бу гапдан тасалли топмаган бўлса-да:

- Кўрамиз, - деб ўрнидан туриб кетди.

Орадан бир ой ҳам ўтади-ю, бир куни почтачи яна газеталарга қўшиб ўша журналнинг янги сонини ташлаб кетади. Босди-босди бўлиб қолган ғиди-ғиди бу сафар янада кучаяди. Жанжал қўйди-чиқдига бориб тақалади. Тоир жаҳд билан уйдан чиқиб кетади... Тоир бу ҳангомани ҳовлида туриб, устма-уст тамаки чекиб ҳикоя қилар экан пировардида:

- Почтачи Сафарбек бор-у, ўша билан ўзим гаплашгандим, - деди ух тортиб. - Адашганим йўқ, дейди. Майли, биз розимиз, келтирмай қўя қол, дедим. Майли, деган эди. Яна ташлаб кетибди номард! Атайлаб қилганими, билмайман.

Мен ўз-ўзимдан зил кетиб ўйланиб қолган эдим.

- Тоир, - дедим узоқ сукутдан кейин, - сен шошқалоқлик қилмай тур. Бу ерда англашилмовчилик бўлгани аниқ. Шундай экан, ярашиб кетасизлар ҳали.

- Йўқ. Бу журналга нима учун обуна бўлганингизни айтмасангиз бир кун ҳам яшамайман, дейди.

- Бўлмаса, гап бундоқ: Ҳозир Эликка телефон қиламан. Тезда етиб келсин. Зарифанинг олдига бирга борамиз.

- Дилмуродни ҳам олсак яхши бўларди.

- Яхши бўларди-ку, - дедим унинг таклифини маъқуллаб. - Лекин, афсуски. Дилмурод уйида йўқ, меҳмонга кетган.

Тоир бир зум ўйланиб туриб:

- Зарифа кўнармикин? - деб шубҳаланиб қолди.

- Кўнадиган далил топамиз.

- Қанақа далил?

- Бу ёғини бизга қўйиб берасан.

- Ҳозир чиқаман. Эликка кўнгироқ қилай, - деб уйга кириб кетдим.

Элик уйда экан. Машинанга ўтириб тезда Тоирларникига етиб кел, дедим. Жуда зарур. Келмасанг бўлмайди, оғайни, деб илтимос қилдим. Хўп, деб рози бўлди. Тоирларнинг дарвозаси олдида учрашамиз, деб тайинладим.

Элик тезда кела қолди. Ҳовлига кириб, даҳлиз эшигини тақиллатдик. Эшик очилиб остонада турган Зарифа кўринди. Йиглаган бўлса керак, кўзлари қизарган эди. Буни кўриб баттар зил кетдим. Катта хонага кириб, хонтахта атрофидаги кўрпачаларга жойлашдик. Тинчлик, тотувлик бўлсин, деб фотиҳа қилдик. Сўнг:

- Зарифа! - деб чақирдим.

Зарифа кириб савол аломати билан менга қаради.

- Кел, ўтир, - дедим.

У хонтахта оёғига келиб, яланг гиламга омонатгина ўтирди.

- Зарифа, - дедим яна, - Тоирда айб йўқ.

Элик иккимиз айбдормиз барига. Ҳазиллашган эдик.

Элик Тоирнинг оиласида бўлиб ўтган воқеадан беҳабар эди, ҳайрон бўлиб:

- Нима гап ўзи? - деб сўради.

... Ўтган йилнинг охирида Элик иккимиз идорада гаплашиб ўтирган эдик, гап айланиб келгуси йил учун қандай газета ва журналларга обуна бўлиш мавзусига кўчди. Элик столим устида турган газета ва журналлар рўйхати (каталоги)ни қўлига олиб варақдай бошлади.

- Дадажон! - деди бир пайт. - «Аккушерлик ва гинекология» деган журнал ҳам бор экан.

- Бўлса нима бўпти?

- Қизиқ бир иш қилмаймизми?

- Нима экан?

- Тоирнинг номига обуна бўлайлик. Пулини мен тўлайман.

Мен ўйланиб қолдим. Элик эса жилмайиб:

- Бу ҳам қизиқ-да, - деб қўйди.

- Майли, - дея рози бўлдим.

Элик обуна варақасини тўлдира бошлади, мен Тоирларнинг кўчасию уй рақамини айтдим.

Зарифадан такрор-такрор узр сўраб шуни гапириб бердим. Бошини пуноҳқорона эгиб ўтирган Элик ҳам:

- Тўғри. Шундай бўлган эди, - деб гапимни тасдиқлади.

Зарифанинг қуруқгапимга ишонмаслигини билганим учун уйда жавонда солиқлар тўлови патталари орасида ётган обуна варақасини ўзим билан бирга олиб келган эдим.

- Мана, - деб «Аккушерлик ва гинекология» журнаliga обуна бўлганлик тўғрисидаги варақни унга узатдим. - Эликнинг қўли билан ёзилган. Ишонмасанг солиштириб кўр.

Ярим кечаси бу ерга келганлигимизни энди тўлиқ англаган Элик яна:

- Тўғри, - деди. - Ассан мен айбдорман...

Бунақа чуқур кетишлигини қаёқдан билайлик... - У қўлини кўксига қўйиб: - Зарифа, кечир бизни, - деб узр сўради.

Бу гаплардан Зарифанинг чехраси бир мунча ёришган бўлса-да, миқ этмай ўтирди. Ниҳоят, Тоир тилга кирди:

- Одам эмассанлар!

Унинг топган гапи шу эди. Лекин гина сақламасди. Биз индамадик. Айбимизга иқрор бўлиб бошимизни эгиб ўтиравердик. Орага ноқулайлик ва жимлик чўқди. Тоир бу вазиятни енгиллаштириш учунми, яна бизга қараб, жилмайиб:

- Лекин, мен сизларга айтсам, йўқолган хотинимни топгандек хурсандман, - деди. Кейин Зарифага ўтирилиб тантилик билан: - Ўзимнинг хотингинамдан ўргилай! - деб шарақлаб кулди.

Зарифа:

- Уялинг-э! - деб ўрнидан турди... Остонага етганда бизга ўтирилиб: - Тайёр овқат бор. Олиб келай, - дея чиқиб кетди.

Бу кеча биз дўстлар ўртасида бўладиган ҳазил-мутойибаларга аёлларни аралаштириш ўтакетган индонлик эканлигини, умуман қалтис ҳазилнинг охири зил бўлиши мумкинлигини яхши англаган эдик.

Орадан яна бир ой ўтади. Кунлардан бирида Зарифа Тоир яқиндагина ўрнашган почта қутисидан газеталар билан бирга иккита журнал олади: бири ўша «Аккушерлик...», иккинчиси эса... «Бунимаси тагин...» Муқованинг учдан икки қисмини тағаллан суратда каттакон она чўчка талтайиб, кўзларини юмиб ёғар, ўндан ортиқ чўчкачалар унинг елинига тармашиб сут эмишарди. Тезага «Чўчкачилик № 1» деб ёзиб қўйилган эди...

ҚАЙТАР ДУНЁ

Ўн кишидан иборат ҳамфикр курдошларнинг «гап» ўйнай бошлаганимизга бир йил бўлиб қолди. Бугун Тоирнинг «гап» бериш навбати. Ишдан келдим-у, бир-икки пиёла чой ичиб базмхонага отландим. Айвонда имирсилаб юрган Тоирнинг ёнига бориб:

- Дилмурод билан Элик ҳали келишмадимми? - деб сўрадим.

- Дилмурод, эрталаб телефонда гаплашганимизда, вақтида бораман, деган эди. Келиб қолар. Лекин Элик... - Тоир ҳиринглаб кулди. - Унинг ҳаливери келиши гумон.

- Нима бўлди?

- Нима бўлганини ўзи келгандан кейин биласан.

- Шунчалик сирми?

- Ҳа, ҳозирча сир, - деди Тоир яна тиржайиб. - Қани, уйга кирайлик. Чақир йигитларни.

Айни шудамда ланг очилган кўча эшиқдан:

- Ассалому алайкум, - деб Элик кириб келди.

Тоирга маъноли қарадим. У ажаблангандек елкасини қисиб қўйди-ю, индамади. Биргалиқда пастга тушиб, йигитларнинг ёнига бордик. Эликнинг эғнида епти калта оққўйлак билан янги шим. Кайфи чоғ кўринади. Мен унинг майда чизиқли кулранг шимига қараб:

- Янги шим муборак бўлсин! - дедим.

- Раҳмат.

- Дилмуроднинг шимидан шекилли?

- Ҳа, икковимиз бир хилдан олганмиз.

- Дилмурод айтмади-ку.

- Э-э, хотин кишига ўхшаб билжираб ҳар нарсага суюнчи олаверадимми!

- Буюрсин. Ярашибди.

Олдинма-кетин уйга, ктга хонага кириб дастурхон атрофида давра қурдик. Нон ушатилиб, бир-икки пиёладан чой ичилган эди ҳамки. Дилмуроднинг овози эшитилди.

- Ассалому алайку-ум. Яхши ўтирибсизларми?

Дастурхонга қайта фотиҳа қилиниб, янги меҳмонга бир пиёла чой узатилди. Дилмурод ҳол-аҳвол сўрашиб бўлиб рўпарасида ўтирган Эликка юзланди:

- «Янги тўн муборак, почча!»

Элик ҳам ҳар галгидек ҳозиржавоблик билан:

- «Қуллуқ, Гофуржон ўғлим» - дея миннатдорчилик билдирган бўлди.

Дилмурод мийгида кулиб қўйди. Элик эса бир неча сония сукутдан сўнг эланиб:

- Дўстим, кечирасан. Шундай қилишга мажбур бўлдим. Вазият шунақа бўлиб қолди, - деди. - Аввало айб Тоирда.

- Шошма! - Дилмурод унинг гапини бўлди. - Нега Тоирни ўртага соласан? Кийимларим сенинг эгнингда-ку!

Бу гаплардан ҳеч нима англамадик.

- Нима бўлди? - деб сўрадим. - Гапирсаларинг-чи!

- Саунага борсам, - Дилмурод одатига кўра ним жилмайиб ҳикоя қила бошлади, - ечинадиган бўлмада яланғоч ҳолда ишшайиб ана у «акам»лар турибди... - У Эликка ишора қилди. - Чўмилиб бўлдим, дейди. «Озгина кутиб тур, Тоирларникига бирга борамиз» десам, «Хўп» деди. Апил-тапил ювениб чиқдим. Лекин Элик ғойиб бўлган, шимим билан кўйлагим йўқ. Ҳаммомчини чақириб: «Кийимларим қани?» деб сўрасам бечоранинг ранги оқариб: «Ҳайронман. Бирон кимса киргани йўқ. Жойимдан жилмадим, ўлай агар!» дейди. Хуллас. Элик оғайнимиз кўйлак-шимни ўмариб жўнаб қолибди. Ишонмасаларинг қаранглар: устидаги кўйлак-шим меники!

Даврада гур-р кулги кўтарилди. Дилмурод гапини давом эттирди:

- Бу дўстимизнинг кўп ҳазилларини кўрганман. Аммо... - У яна Эликка ўтирилди.

- Ҳой, ноинсоф, янги шим билан кўйлак керак экан, кийиб кетибсан. Майли. Ўрнига ўзингникини қолдирсанг бўлмасмиди, номард!

- Дилмурод! - деди Элик, - Менга ҳам

гапиришга навбат бер.

- Гапир. Нима ҳам дердинг!

- Аввало Тоир айтдор, деганимда жон бор... Яхшиси, Тоирнинг ўзи айта қолсин. - Элик Тоирга ўтирилди. - Гапир, Тоир! Виждонинг бўлса ёлгон гапирмассан.

Ҳаммамиз пойгакда пиқир-пиқир кулиб ўтирган Тоирга юз бурдик.

Тоир:

- Ҳали, энди уйга кетмоқчи бўлиб турган эдим Элик бориб қолди, - дея гап бошлади. - Чўмилиб чиқайлик, бирга кетамиз, деди у. Ўртогимнинг сўзи ерда қолмасин, деб унга қўшилиб мен ҳам саунага кирдим. Элик бугхонага ўтиб кетди. Мен ҳовузга бир-икки шўнғиб чиқиб, уни кута бошладим. Лекин Элик ҳали-вери чиқадиغان эмас. Мен эса уйга шошяпман. Сизларни кутиб олишим керак. Хуллас, кетавераман, ўзи борар, деб кийингани чиқдим... - Тоир яна ҳиринглашга ўтди. - Ечинадиган бўлмада Эликнинг кийимларига кўзим тушди-ю, шайтон таваса қилдим, билмайман, бир бошлай, деган фикр келди миямга. Хуллас, Эликнинг кийимларини сумкамга солиб жуфтакни ростлаб қолдим.

Даврада яна гур-р кулги кўтарилди...

Тошкентда Рўзимат аканинг ҳаммомида Тоирнинг узоқ вақт яланғоч қолиб кетгани эсимга туриб, Тоирга қараб:

- Рўзимат аканинг ҳаммомида доғда қолганинг учун ахир ўч олибсан-да, - дедим. - Қойил-э!

Мен пичинг қилиб гапирган эдим. Лекин у жиддий қабул қилди шекилли, гердайиб жавоб берди:

- «Элга бир навбат, ерга бир навбат!» деганлар. Аммо ростини айтсам, у воқеа алақачон эсимдан чиқиб кетган эди. Бу фикр тўсатдан пайдо бўлди.

У айна «гап» ейиладиган кунда Эликни бошлаб кетганидан мамнун эди. Аммо Элик, омади бор йигит эмасми, яна сувдан қуруқ чиқиб, ҳеч нарса кўрмагандек сипо бўлиб ўтирибди.

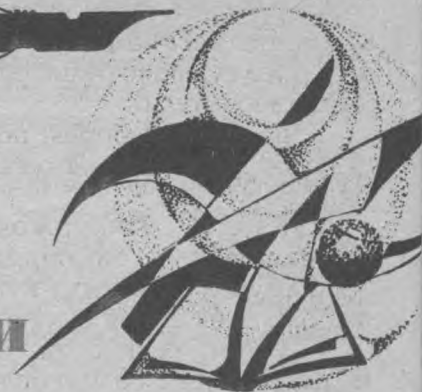
ХОТИМА ЎРНИДА

Бу йил кузақда яна жиянлар даврасига тушиб қолдим. Улар орасида фақат Элик йўқ. Минг афсуски, тўсатдан оламдан ўтган экан. Аммо унинг дилбар сиймоси дўстлари қалбида бир умрга сақланиб қолганлигига такрор-такрор амин бўлдим. Улар Эликни хотирлаб, у билан бевосита боғлиқ бўлган воқеаларни, қизиқ-қизиқ ҳангомаларни кула-кула ҳикоя қилишди.

Жиянларим ўртасида бўлиб ўтган баъзи ҳазил-мутойибалардан қисман хабардор эдим. Батафсил ҳикояларни эса ўша кунлари эшитдим-у, улардан айримларини қогозга туширишга жазм этдим.

Вафо ФАЙЗУЛЛО

ЙЎЛОВЧИ

Ҳикоя

(Хитойлик бир уйгур ҳаётидан)

1

Кунлардан бирида ишхонага ўтиб келиш учун-да чўнтагимда бир чақа қолмади. Лу Синнинг бир қаҳрамонига таклид қилиб, пиёда кетмоқчи ҳам бўлдим. Аммо унинг китобий тақдири, аср боши муҳити билан менинг тартибсиз ҳаётим ва аср сўнгидаги ғавғоларни бир-бирига солиштириб бўлмаслигига тентакнинг ҳам ақли етади. Бир чамалаб кўринг. Уримчидай азим шаҳарда, яна марказга элтадиган шоҳ кўчада яёв юриб бўладими? Бунинг иложи топилганда ҳам бориб-келишнинг ўзига ярим кун вақт кетади-ку. Менимча ҳам бу тежамкорлик-мардликни савдойидан бошқа бирор кас қилолмайди...

Лекин ишхонага бормасам ҳам бўлмасди. Нима қилишимни билмасдан, тақдирнинг йўриғига ҳолимни ташлаб автобуста илдиндим. Чикқанимдаёқ ҳамма менга қарагандек туюлди. Мен эса ҳеч кимга тикилмасдан салоннинг бир бурчагига ўтиб, ҳам ўзимни сўкиб, ҳам бу тирикчиликка лаънатлар ўқиб борарканман, орийатим кўзигандан-кўзир, ҳеч қачон бундай ҳолатга тушмаганлигимдан, ўзимни қўйишга жой топа олмасдим. Ҳар лаҳзада ич-ичимдан бир хўрсиниқ ила жавобсиз савол ҳам отилиб чиқарди: «Ахир ҳозир назоратчи паттага ҳақ сўраб қолса, унинг қўлига нимани тутқазаман? Ғўлдираб, мўлтираб, ўзимни йўқотиб қўйишим тайин. Бу ўламса ҳолимдан назоратчи ҳаволаниб, ўшқириб кетар экан, бир автобус одам олдида, улар ичида шубҳасиз учраб қоладиган таниш-билиш олдида нима деган одам бўламан? Бундан кўра овлоқда, ими-жимиди ўз ихтиёрим билан бу ҳаётдан этак силкисам бўлмасми?...»

Бироқ шунда ҳам, одамлар панасида, назоратчи эътиборидан ташқарида қолмоққа уриндим. Манзилга етганда орқа эшик очилишини кутмоқчи, очилган захотиёқ ўзни пастга уриб, апил-тапил оломонга қўшилиб кетишни мўлжаллаб олдим. Илкис-илкис, кўрқа-писа автобуснинг олдиниға қараб қўяман. Назоратчининг қачон ёнимга етиб келишини

чамалайман. Тахминим неча бор янгиланди... Одамлар камлигиданми ё ҳайдовчи билан гапи қизиганданми, назоратчи йўловчиларга бепарвороқ қарар, патта олган-олмаганларига ҳам унчалик қизиқмаётганини нигоҳидан ўқиб олса бўларди. Бундан бир лаҳза бўлса-да гўдакларча қувондим... Лекин бу кайфият гулхани ҳам зулмат қўйнидаги шам каби тушадиган бекатимга автобус яқинлашган сари сўниб борди...

Автобусда одамлар янада сийраклашиб қолди. Энди шофёр орқа эшикни фақатгина йўловчиларнинг «очинг, юк бор эди» ё «болаларни туширамиз» каби узрли илтимосларидан кейингина очар, назоратчи ҳам бемалол ўтирган жойидан паттанинг бор-йўқлигига кўз ташлаб, ўз юмушини ҳалводан қил сугургандай уринмай адо эта оларди. Бошқа пайтлар эса олдинги эшикни очиш билан кифояланишади.

Тушадиган бекатимда унақа бола-чақаликлар ҳам топилмади. Балки чиқадиганлар учун орқа эшикни очар, деб ҳам бир лаҳза кутдим. Бунақалар ҳам олдиндан чиқишди. Автобус ўрнидан жилди. Биттадан кейингиси охирги бекат... Унда назоратчига ҳайдовчи ҳам «ёрдамлашиб», йўловчиларни битта-битталаб текшириб туширишади. Қани бир ими-жимиди тушиб кет-чи? Йўк, охирги бекатда у бундай қилолмайди... Чорани уларнинг ўзига ташлаб қўйиш эса даҳшат... Ўшқирришар, сўкишар, ҳатто жазавалари тутиб кетса, калтаклашдан ҳам қочишмас. У эса шунча пайт орийат билан яшаб, шунга интилиб, энди муттаҳамга чиқадими? «Йўк, йўк, бу даражага етгунча бир иложини қилиши керак...»

Бутун ҳаёлимни бир ерга жамлаб, қандайдир йўл топишга ҳаракат қилсам-да, ҳаёлим тентираган барча кўчалардан қўлим бўм-бўш чиқар, лекин бу ҳаёл телбаларча, кўрқоқларча чарх уриб, юрагим дукурлаб, борган сари тез ураётганини аниқ-тиниқ эшитиб турардим. Бир муддатда бўларимча бўлдим: «Нима қилсам экан? Энди буёғи қандай бўлади?»

Автобус кейинги бекатга ҳам етиб келди... Яна орқа эшик очилмади. Очилар, дея яна бироз кутдим ҳам. «Эйя ана, автобус бу бекатдан ҳам жила бошлади-ку!..» Шу хаёлнинг сўнги дақиқаларида кўзим куйлагим чўнтагига тушди. Беихтиёр унинг бир четида тикилиб-уришиб қолган пул-мул қолганмикин, деб пайпасладим. Дастимга ишхонанинг тужжатигина илиниб чиқди. Уни-да ичини текшириб кўрдим. Ҳеч мўъжиза юз бермади. Сарик чақа йўқ. Хужжат ойлик йўл паттасига ўхшаб кетганда ҳам ҳозир ҳеч нарсадан тап тортмай, зумда уни кўрсатиб, тушиб олган бўлардим. Очиги, энди уларни бир йўли билан алдаёлмаслигимга иқрор бўлганим ҳолда ҳозир нима бўлса-да, автобусдан тушиб олишдан бошқа нарсани ўйламай қолдим. Сўнг юз бериши юз фоиз мумкин бўлган воқеаларни бир қадар сезиб турсам-да, нима бўлишини тўла идрок эта олмасдим. Шундан бўлса керак бехос ҳайкириб юборибман:

- Тушиб қолайлик, оғойи!

Бу пайтда автобус бекатдан эгриланиб, катта йўлга чиқиб борарди. Тақа-тақ тўхтади. Товушимнинг баланд чиққаниданми ҳеч нарса сўралмай, орқа эшик ланг очилди. Қандай ҳолатда автобусдан тушганимни тасаввур эта олмайман, аммо ерга оёғим тегиши билан бу азоб-уқубатдан ўзимни бутунлай фориг бўлгандай сездим. Автобус ҳам ноқулай аҳволда, катта йўлнинг анча-мунча қисмига чиқиб, кўндаланг тўхтаб қолган, ортидан келаётган машиналарнинг даккисидан қутилиш учун ҳам тезроқ фурсатни бой бермаслиги керак эди. Менга бундай қалтис пайтда йўл кирани ҳам сўрашмай жўнашлари шартдай туюлди.

- Нега индамайгина жўнаворяпсиз?

Бехос қулогим остида жаранлаган бу овоз мени жойимда михлаб ташлади. Юриш тараддудидаги автобуснинг олд эшигидан бошини чиқарган назоратчи таҳдидли назарда менга қараб турарди. Беихтиёр яна куйлагимнинг чўнтагига қўл юборибман, яна сабил қолгур анави хужжат илиниб чиқди.. Мен уни кўрсатмоқчи эмасдим, қандай кўрсатаман ҳам? Шу боис айбдорларча на назоратчининг кўзига боқа олдим, на бошқани кўра олдим...

- Хужжатиңизни вақтида кўрсатмайсизми, ҳе оғам...

Чамаси назоратчи хужжатни кўриши билан қониқиш ҳосил қилган, ҳалиги ўшқиригининг аксича юмшоққина сўзлаб огоҳлантирарди.

«Қизик, бунинг нимасига қаради? Алвон, ялтироқ муқовасини айтмаганда жўн бир, ишхонага тегишли жойларга кириб-чиқиш рухсатномаси. Шу билан ҳам юрса бўларканда?»...

Ишхонада биров «кимсан», демаса-да, бугун бўлакча кайфиятда жойимга чўқдим. Автобусда шунча эзилганимга қарамай, унинг натижаси ўлароқ текинга келганим бир қаҳрамонлиқдай туюларди. Лекин кўп ўтмай касбим ва шахсим ҳақидаги бир-бирига терс хаёллар пўртанаси мавжланиб, тобора мени ўз

комига тортди: «Кимман ўзи?»

Камина хизмат қиладиган ишхона эндигина фаолиятимни бошлаган бир пайтлар оти улуғ, юмушиям жаҳоншумул келарди. Ўзимизга ишонмасак-да, ташкилотимизга ишонардик. Бизга ишонишмасаларда ташкилотимизга ишонишардилар. Бирон-бир жойга бирон-бир манфаат кўзлаб кирсак, луқмамизни у ёқ-бу ёқдан излаб, гапни айлантириб, шундоғича ишнинг пишиши кўриларди. Бу лирик чекинишлардан натижа чиқмаслиги аён бўлгач эса «десант» ташлагандай ташкилотимиз номи тантанавор эълон қилинарди. Бундан бизга шу пайтгача лоқайд, нописанд Катгани бир пасда чакмоқ ургандай бўларди. Ҳозиргина олдимизда кўкрак кериб ўтирган йўлбарсвой акамиз кўй оғзидан чўп олмаган мусичаю беозорга эвриларди. Бизнинг шахсий манфаатимизга-да давлат ишидан ортик масъулият билан қараб, жонини нисор этишга ҳозирланарди... Бу паллада бизга ҳам кўз ташлаб, ўзгаришни сезса бўлади. Бир лаҳзада бир ғариби-ғурободан улуғ бир пешво, ҳамма нарсадан вофиқ алломайи замондек, қаддимиз рост, сўзимиз бурро-бурро...

Энди у замонлар ўтганга, қайтмасга ўхшайди. Ҳозир ташкилотимизнинг осмонлардаги обрў-эйтибори, доврўкли довуши ер билан қоришиб кетган. Ҳеч вақоси йўқ чалажон одамдай.

Буни ўйласам юрагим ёниб кетади. Мен нега бунчалик адашиб кетдим? Танлаган касбу коримиз нега бунчалик афтодаҳол бўлиб қолди? Наҳотки мен бир чақага олмаган, думбил деб билганларим ҳис қилган ҳақиқатларни англамаганман? Бутун ёшлигимни, бор кучимни нимага совурдим ўзи? Нима шунга арзийди? Мактабдаёқ, бу касбга бўлакча эйтиборни сезиб, уни танласам, истикболим фаровон бўлишига ҳеч шубҳаланмаганман. Шу боис бу касбга эришиш учун ўлиб-тирилиб билимимни оширига уринганимни кўрсангиз эди. Уч бора олий илмгоҳга кириш синовларидан ўтолмаган бўлсам-да, бошқа бир одмироқ хунарга қайрилиб ҳам қарамабман-а, тентак. (Синов-пинови йўқ, ўқиш муддати ҳам бир йилга етмас ҳисобчилик курсини битириб, чўтни у ёқ-бу ёққа уриш ҳадисини олганимда ҳам ҳозир...) Тан оламан, баъзи юмушлар, уларнинг соҳибларидан ҳам жирканардим.

Энди эса ўша «арши аъло»мдан кулаб тушдим. Мен ирганиш назари билан боққан «касбу кор» соҳибларининг аксарияти егани олдида, емагани ортида. Ҳатто кечагина ҳарбий хизматдан қайтиб, «шапка»сини чўзиб, шапка олган, миршаб бачаям мендақаларнинг унча-мунчасини одам қаторига қўшмайди. Ўйини тутса, туртиб ўтади, режаси тўлмаса қафасга тикади, чўнтаги шишмаса, шилмоқнинг янги усулларини тажрибадан ўтказлади. (Бу тажриба менга ўхшаганларда муваффақиятсиз чиқса-да...) Эвазига каминадан тўрт-беш баробар кўп маошлари нақл, яна транспортда текин

юрадилар... Ҳаммасидан ҳам ана шуниси юракка наштардай ботади.)

Авваллари ишхонанинг маошига қаноат қилмай, ҳар хил йўлар билан пул топувчилардан ошқора ҳазар қилардим. Эртадан-кечгача ишхона эшигини ҳатлаб кўчага чиқмасдан, ўтириб, ишимнинг унумини кўзлардим. Лекин яқин-яқиндан бундай ўтиришимда барака бўлиши мумкин эмаслиги, бунинг бошқаларга ҳам керак эмаслигини беҳос тушуниб қолдим. Бундан бошим жуда шишди. Энди на касбим билан овуна оламан, на рўзгорни амал-тақал тебратишнинг бошқа йўлини топаман. Мувозанатимни йўқотдим, жуда ҳам беқарор бўлиб боряпман. Энди нима қилсам экан? Бу нотинчлик, талваса боисми авваллари кўнглим тўлмаган ишлардан-да тўрт-беш баробар кам иш қилаётганимни сезиб эзиламан. Гоҳида бундан кўра уйдан чиқмай ўтирсамчи деб ўйлайман. Бу мумкин эмас. Кейин хўш, бошқа бир иш топсам-чи, деган хаёлларга бораман. Бошқа бир касб келармиди кўлимдан. Балки бунақа ҳаракатларга уриниш билан бошлиқнинг кўзига балодай кўриниб, ишдан ҳайдалиб кетишим ҳам эҳтимолдан узоқ эмас. Бу садақадек маошдан ҳам мосуво бўлиш эса мен учун даҳшат, энг улкан фалокат. Кейин нима қиламан?

Кейинги пайтда бари бир мен ҳам ишхонада нўмигагина ўтирадиган бўлдим. Олдингидан икки-уч баробар кўп юрадиган, дайидидиган одат чиқардим. Сабаби - керакли нарсанинг топилмаслиги, нокераклигининг текилиб ётгани... Йўқ нарсанинг борлиги, бор нарсанинг йўқлиги... Қанақа аралаш-қуралашлик бу... Гоҳида бир оддий егуликни излаб ҳам бутун Уримчини бошидан охиригача кезиб чиқишига тўғри келади. Оқибатда эрталаб режаллаган ишларим ағдар-тўнтар бўлиб кетади. Бунинг боиси йўқчиликка, қаҳатчиликка ҳам ўхшамайди...

Ғулжалик бир танишим айтиб қолди, улар хушламайдиган кўк чой пештахталарда текилиб ётганмиш, бизда у анқонинг уриғи, аммо ғулжаликларнинг севгани, бизнинг мижозимиз кўтармайдиган ҳинд чойи Уримчининг ҳамма жойида босилиб кетган. Демак бу озикни улар биздан, биз улардан бориб олиб келишимиз керак. Ҳолбуки, чойнинг иккиси ҳам адашмасам Қашқарда қадоқланади. Билишмайди дейсизми, қаерлик уйғур қайси чойни маъқул кўришини. Ҳа, булар атайин қилинаётгандек туюлади менга...

Шунга ўхшаш оддий бир нарсани топиб-топмай бугун Уримчини кезиб чиқиш ҳам менга икки ёқлама азоб. Вақтимни йўқотишимнинг устига чўнтакни чақадиган йўл кира ҳақидан ҳам кўнглим ғашланади. Бир пайтлар жамоат транспортининг тез юрарида бир маргалик кира ҳақи 10 қақа бўларди. Бир ойда кўп юрилиб, 150 марта автобусга чиқилганда ҳам 10-12 юан пулингиз кетарди. Ўртача иш ҳақингиз 150 юан бўлса, унинг етти-саккиз фоизигина йўл кирага сарф бўларди.

Энди-чи? Оладиган ойлик маошим 967 юан, энг кам ойлик йўл паттасининг ўзи 400 юан. Буни бир йўла олишга шунча пулни сарфлашга кўзим қиймайди. Биласиз бир маргалик йўл кира ҳақи ҳозир 5 юан, ойида юз марта автобусга тушилганда ҳам 500 юан кетиб турибди. Бу кира ҳақининг ўзи ярим ойликдан кўпини шипирма қилиб кетаяпти. Нега бундай қилиб қўйишди?

Шу орада яна қанча хаёллар сурганимни билмайман, бирга ишлайдиган ҳамхонам шошилиб кириб келди. Кўлидаги хўжалик сумкасида тўла ялтир-юлтур, хиндуларнинг соч қисқирғичи. Кеча бир сумкасини шаҳар яқинидаги ноҳияда ўтказибди, бугун яна сал узоқроққа кетмоқчимиз. Аммо харидори чаққон манзилни аниқ айтмади... У хонага шунчалик шошилиб кирган бўлса, ўшанчалик ошиқиш билан чиқиб кетди.

«Бунинг ҳам ишимиз орқасидан топиши меникидан бехтар эмас, балки бадтарроқ, аммо бунақа томонлардан тирикчилиги ёмон ўтмаётган кўринади. Мен нима қилай? Бировнинг ҳаққини ейишдан (охират учун эмас) асти кўрқаман, олиб сотарликка укувим йўқ, қаердан пул унишига ҳеч ақлим етмайди. Одамларнинг эса кеча-кундуз тинчимаётганликлари, тирикчиликларини юргизиш, ҳатто уни аввалгиданда яхшилаш учун ўзларини қандай фидо қилиш зарурлигини яхши билишлари ҳавасимнигина эмас, ҳасадимни келтиради, ўзимнинг бундай ношуд ва кўрқоқлигимга қаранг...

Йўқ, бундай яшаб бўлмайди. Шу кунгидек... ойига 300-400 юан тежаса-чи? Бу ҳам бориб турган фирибгарлик-ку! Билиб қолсалар шармандангни чиқаришади, хароб ишхонангдан ҳам ҳайдаласан...»

Лекин ичимдаги бошқа бир иддао бу овозни босиб кетади: «Кўйсанг-чи, бу тапур-тупир замонда ким ҳалол яшаяпти-ю, ким бу ҳалолликни тақдирлаб, қадрига етарди. Яна сенинг ҳалоллик деб билганларинг ҳам шубҳали, кулгули. Бор-йўғи кўрқоқлик. Назоратчининг дашномидан чўчимаганинг-да аввал бошдан ҳам йўл кирани тўламай юраверган бўлмасмидинг?! Худди ишхонага бошлиқингга кўриниш учун келиб-кетиб юрганингдек. Энди аввалгидек яшолмайсан. Қани бир алдашга, алдаб туриб кўрқмасликка уриниб кўр-чи. Ахир шу патта баҳосининг ўзида ҳам ноҳалоллик, очик ўғрилик кўриниб турибди-ку! Нега унинг баҳоси олдингидан ўттиз баробар кўтариб юборилди. Бунинг ярим баҳоси ҳам ўзини қоплаши, анча-мунча чўнтакларни қаппайтириши мумкин-ку... Эй, нима бўлса бўлар...»

Автобус ҳам тез кела қолди. Яқиндагина Уримчида пайдо бўлган Куриянинг, овозсиз кемадай шовуллаб кетадиган бу офатижонга

чиқар эканман, мендан бошқа бир йўловчи бўлганида Оврупо ва ўрисларнинг эски маркали шалақ араваларига солиштириб, ундан анча-мунча фазилат топган бўларди. Аммо вазиятимдан келибми, бошқаларга нуқсондай туюлиши аниқ бўлган жиҳатидан бир «фазилат» топдим. Шу боис салон тиқилинч бўлишига қарамасдан уриб-суриб орқага сурилдим... Негаки, бу автобус қариндошларига қараганда узун, энига эса камбар, ўриндикларидан ташқарида қолган ўрта йўлакда икки киши базур тура олади. Улар орасидан туртинмай-суртинмай, орқа ё олдинга ўтиш жуда мушкул. Бирон-бир бақалок ўтиши эса бундан ҳам қийин, у ўтгунча икки ёқдаги одам ўтирган йўловчилар устига чиқиб кетиши ҳам ҳеч гап эмас. Орқадан тушиб-чиқиш учун ҳозир иккинчи эшик эса салоннинг нақ ўртасида. Бу салонда эминроқ ҳаракатни қийинлаштиради. Тиқилинчда тўнғич бекатларда чиқиб, орқага бориб олсангиз, марра сизники... Тушадиган жойингизгача ҳеч бир кас сизни безовта қила олмайди. Назоратчи-да олдингизга келмайди...

Аммо бу назоратчи гапдон, безбет экан. Юмушига автобуснинг монёлик қиладиган ноқис жойини яхши билади чоғи, ҳа, деб салоннинг орқа томонига қараб бақариб-чақиради.

- Эй, мен сизларга айтяпман! Ё олдиларингизга алоҳида ўтиш керакми? Одамларда ҳам ўзи инсоф қолмабди. Шу арзимас 5 юан патта ҳақини ҳам беришни исташмайди...

«Қуён»ларнинг янгиси эмасманми, бу гаплар айнан менга айтилаётгандек қизариб-бўзаришга тушдим. Назоратчи томонга эса умуман қаролмайман. «Бу тиқилинчда кира ҳаққи узатсам, патта келармикан? Назоратчининг олдига ўтиб бўлмайди! Бу хижолат чекишдан қандай чиқиб кетсам экан-эй...»

Лекин шу заҳоти хаёлимда иккинчи бир овоз қиличини кўтаради: «Ў, қалтирок, кеча нима деб ваъда бергандилар ўзларига. Ё унутдиларми? Ҳолингиз шу экан-да...»

Йўл бўйи бир-бирининг ганими бўлган бу икки овоз миямда тўп ўйнаб борди:

«Олсанг-чи!»

«Кўйсанг-чи!»

Шаҳар четида турганлигим боис йўл олис, бу азоб-қийноқ муддати шартта қатл этишлари ўрнига одамни титраб-қақшатиб кўчалардан олиб ўтишга, ўлмасдан руҳан ўлдиришга яқинмиди, ҳар қалай, икки ўчакишган овозлар орасида қолиб, каллам ғувиллар, унга бирон-бир фикр келмас, гап кирмас, басир одамдай эдим. Автобус йўлдош шаҳарчамиздан айрилиб, бош кентга етмасдан, далаларни кесиб ўтаётганда ҳам дилимдаги бу вазвасалардан кутила олмадим. Ҳолбуки, авваллари бу далалар ёнида ўтаётганимда эсимга болалигим кечган уйгур ноҳияси тушиб, унинг ён-веридаги адоқсиз кунгай тепаларга туташиб кетган далаларга

хаёлан бориб келгандай, кўнглим ўз-ўзидан ёришиб кетарди.

«Эй худо, аzza-жалла, бу азобинг ҳам бормиди? Нега мени муҳтож, бир нарсага зор қилиб яратдинг. Чўнтагимда етарли чай-чақам бўлганила-ку бу фирибгарлик мусибати ҳам бўлмасди.»

Тушадиган манзилга яқинлашганим сари бу вазвасага ваҳима ҳам қўшилди. Юрагим тез-тез урар, ҳовлиқишим зўраяр, эҳтимолки, бу исмсиз кўрқувимдан оёқларим дир-дир титраётганлигини салон тиқилинч бўлмаганида айримлар кўрмасдан қолмаган бўлардилар.

«Назоратчи мени аллақачондан буён, эҳтимол чиққан жойимдаёқ кўриб, кўз остига олиб қўйган, ҳозир ҳужжатимни кўрсатсам, «сенда бир гап бор, нега матоҳингни аввал-бошдан кўрсатмадинг, чиқибок орқага уриб кетганингда эътибор бермади, деб ўйлаяпсанми, дея уни қўлимдан юлиб олади-да, сўкиб-сўйлаб жўнатади. Балки жарима тўла, деб чўнтагимдаги бор-будимни шилиб олсам керак...»

Кечаги ваъданинг идаоси барибир бундан баланд келди: «Бир марта нима бўлса бўлар...»

Тушадиган бекатга ҳаммадан кейин, назоратчи ҳамма кўриб бўлинди чоғи» қарорига келгач, ҳайдовчи автобусни кўзгатар арафасида тушишни мўлжаллаб олдим. Ҳар эҳтимолга қарши ҳалиги кундагидек воқеа қайтарилишини унутмаганлигим учун ҳужжатни ҳам кафтим орасига кўринар-кўринмас ҳолда ушлаб олдим. Айни тушарда мендан олдинги йўловчига шунчалик тиқилиб, яқин келиб қолдимки, тушаётганлардан кўз узмай ўтирган назоратчи қўлимдаги ҳужжатни кўрибми ё кўришга улгурмайми - индамади.

3

Уйга қайтиш учун автобусга чиқарканман, яна ўша жаҳаннам азоби бошланди. Бу сафарги автобус жонсарақ шаҳарликларнинг сабрсиз феълига жазо тариқасида юборилгандай ўрисларнинг тепса-тебранмас «лаз»иги эди. Қизилчил бу арава ҳар қадамда тўхтайверар, бўғоз хотиндай жойидан инқиллаб-синқиллаб жуда қийинлик билан кўзгалар, бу тиқилинч, юр-юр, тўхта-тўхтада соппа-соғ одам ҳам манзилга етгунча терлаб-пишиб, кунлик меҳнатидан ортиқ хорирди.

Ҳар ёмоннинг бир яхшиси - бу автобус кенггина, орқа эшиги олдида чоғроққина майдончаси ҳам бор. Икки эшик ёнидан ҳам назоратчининг қўли автобуснинг учдан икки қисмига бемалол етади. Салгина одам камайганда-ку, унинг ошиги янада олчи бўлиб, автобуснинг бошидан адоғигача бемалол сайру саёҳат этиб, ҳаммадан қира ҳаққини қурутдай санаб олган бўларди. Ҳозир эса бунинг имкони йўқ, ишдан қайтиш вақти ҳамма ҳам кулбаю кошонасига осилиб бўлса-да, тезроқ етиб олсам, дер, бу ҳам менга қўл келганди. Автобуснинг қоқ ўртасида, назоратчи боролмайдиган жойга туриб олдим.

Эшагига яраша тушови. Хайдовчи эринмас, назоратчи ўт-олов, улар манзилга тезроқ элтишдан кўра кўпроқ одам олишу, илинганларни кирасиз тушурмасликка кўпроқ эътибор беришарди. Хайдовчи бемайлихотир автобусни кўзгатар, назоратчи юриб кетаётган ҳолда-да, кира ҳақини ундиришга уринар, салон тўлиб кетган бўлса-да, чиқиб олишга уринаётганларни хайдовчи кутар, паттачи осилганларга кўмаклашиб, ташқарига қолмасликлари учун «Пул»ларни уриб-суриб, итариб, ичкарига тикар, эшикни бир амаллаб ёпарди. Бу орада бир зум жағи тинмай жаврар, имкони етгунча, патталарни бирма-бир текширар, салгина чўнтак пайпасласангиз, ўзингизни у ёқ-бу ёққа олсангиз, олдингиздан кира ҳаққини ундирмасдан, олган бўлсангиз, паттани яна бир бор кўрмасдан нарига жилмасди. Охири унинг хатти-ҳаракати, инсофга чақиритилари мени енгди. Кафтимда битта 5 юанни гижимлаб олдим. «Сўраса берарман...»

Бирок бир зум хотиржам тортмасимдан анови қасдим буровга олди: «хайф-е, сендай... Инсофлиман, деб, кўрқоқлигингни яширмай кўя қол, инсоф бўлганида кира ҳақида бўларди. Очикчасига шилиб олишяпти-ку. Бунга қарши озгина уринишни адолат деса бўлади. Кўлингдан келмаса, ожизлигингни тан ол-да...»

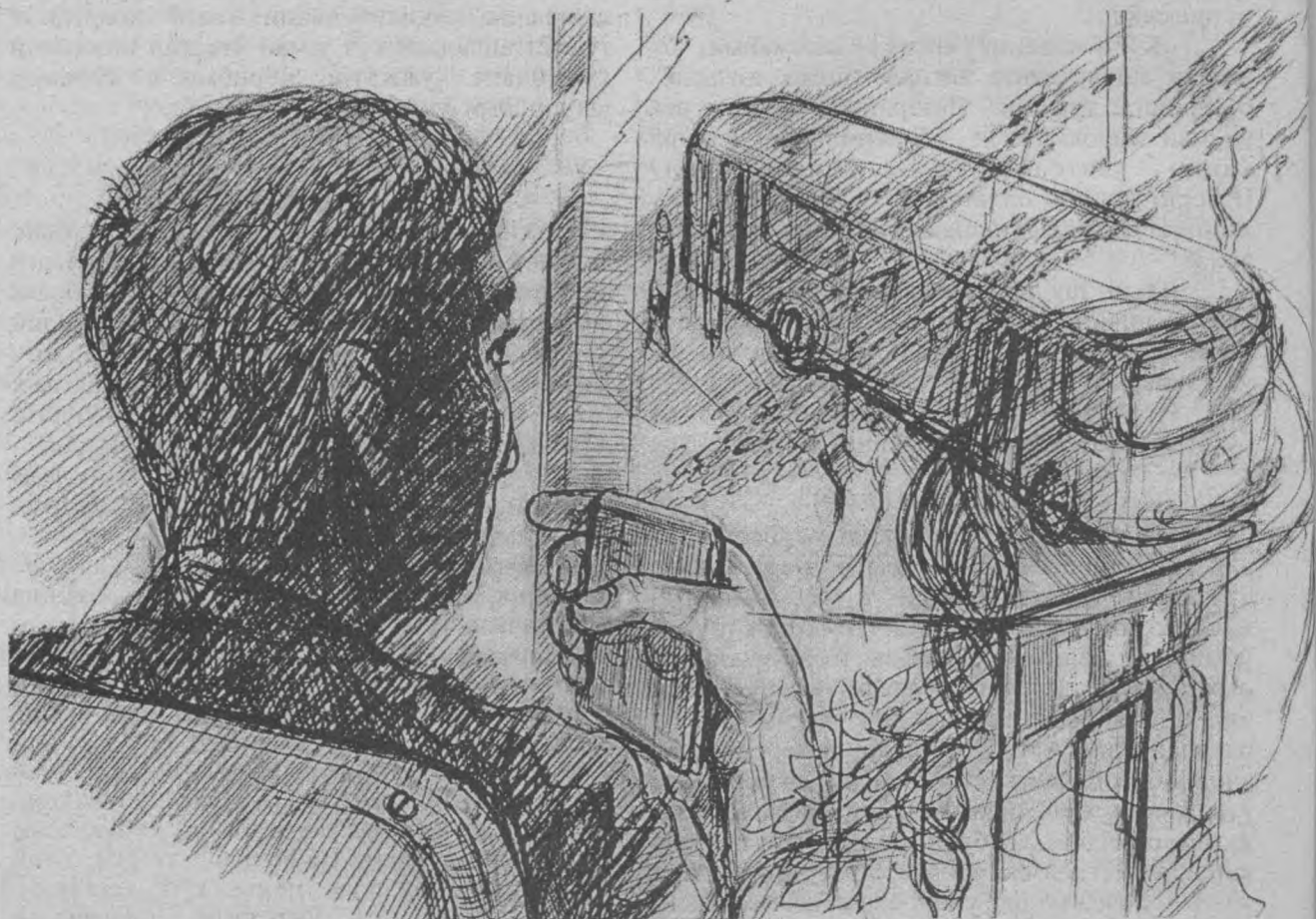
Бу овознинг шафқатсиз ҳақиқати, зуғуми энди мени бошқа кўчаларга бошлаб кетди. Назоратчи салоннинг убошига борганда кафтим

орасида терлаб, нам бўлиб кетган гижим 5 юанни билинтирмай чўнтагимга солиб кўйдим. Ҳамон одам кўп, айниқса орқа томонда дўржи эди. Назоратчи бир бекат олдинги эшикдан тушадиганларни текширса, икки-уч бекатда орқадагилар билан андармон бўлар, олдинни кўли етмасада, нигоҳи билан хайдовчи текширар деган умидда орқада улгуриб-улгурмай пул йиғарди. Мен манзилга яқинлашган сари олдинга силжидим. «Назоратчи орқага ўтганда, ҳужжатимни узоқдан кўрсатиб, тушиб кетавераман...»

Бирок айти мен тушадиган бекатда назоратчи олдинги эшикдагиларни паттасини текширадиган кўринади. Балки сўнгги бекатга яқинлашиб қолгани учун орқа эшикни очмай, битта-битталаб текширар. Шу боис ҳозир тушиб кетмасам, бўлмайди. Шу ҳадикда бир бекат олдин ҳаммадан кейин автобусдан тушдим. Ҳужжат кўлимда бўлгани ҳолда уни хайдовчига кўрсатмадим...

«Балки назоратчи билмаса ҳам хайдовчи яхши билар бу матоҳ текин юришга ўтмаслигини...»

Шу хаёлда ўзимни патта олгандек тутдим. Аммо дил-дилимдан тушган заҳотим қаёқларгадир қочиб кетишни, ҳеч бўлмаганда кўп қаватли уйлар панасига ўзимни олишни жуда-жуда истардим. Бирок бир бекат олдин тушганлигим боис автобусдан ўзимни узоққа ололмай, йўл чеккасидан олдга юришга мажбур

эдим. Ана шунинг важидан пасда ҳам мени кўрқув, шармандалик хавфи тарк этмади... Оёқларим ерга ботиб қолгандек оғирлик билан кўзгалар, ҳали замон тўғримда автобус тўхтаб, лақиллатганимни кейинроқ сезган ҳайдовчи ё назоратчининг уялтириши бегумонлигидан ўзимча эзилиб борардим. Назаримда автобуснинг ҳеч нарсадан ҳеч нарса бекатда узоқ тўхтаб қолганлигидан ҳам мен учун қандайдир хавфнинг иси келарди. Эндигина уйимга элтадиган йўлакка қайрилганимдагина автобус менинг бу холимдан қулгандек шитоб билан ўтиб кетди...

Ишхонада ҳеч иш қилмаган бўлсам-да, жуда ҳорғин, ҳолсиз аҳволда эшигимиз кўнгиругини босар эканман, эрта-да шундай ўтиши тасаввуримга сиғмас, «Менинг бор мардлигим шу кундан нарига ўтмайди!», деган эътирофга аллақачон келиб олгандим...

4

Кечаги даҳшатлар мендан бироз чекинди. Битта дўкон нонини тежаганим эса ҳеч хаёлимдан кетмасди. «Ора-сира шундай кўзларни шамғалат қилиб юрса бўларкан, аммо буни бирон-бир кўшни, таниш ёки ҳамкасб билмагани яхши...»

Уйдан чиқарканман, атрофга олазарақ қарадим. Олдинда кетаётганнинг юриши тепадаги кўшницага ўхшаб, кўнглимни ғаш қилди. Ростини, ҳозир улар кўринмаслигини, бекатда бўлмасликларини, айниқса автобусда мен-ла бирга кетмасликларини астойдил хоҳлардим...

Адашибман. Олдинда кетаётган йўловчи кўшним эмас экан - бекатга етмай, тор бир кўчага кириб, кўздан ғойиб бўлди. Бекатда ҳам танишлар кўринмади. Бундан кўнглим жойига тушди. «Қандай яхши. Ғаразли мақсадни нотанишлар орасида уялмай-нетмай амалга ошириш қанчалик осон ва қулай. Ярамас танишлар! Ҳар хил енгил-елпи кўчаларга кириб кетишга улар қанчалик ҳалақит беришади... Бир китмирлигини билиб қолишса-ку, бир умр маломатдан қутула олмайсан...»

Автобусга чиқсам, назоратчи салоннинг нариги томонида иш бошлаётган эди. «Яқинлашса бемалол кўрсатавераман». Хужжатни эндигина олишга чоғланаётган эдим, анчадан буён кўрмаганим - таниш бир чехра менга илжайиб қараб турарди. «Худо бир асради-да. Сал бўлмаса бу касбдошнинг олдида юзим шувит бўларди. Балки кўп ўтмасдан бутун касбдошлар ўртасида янги бир «қилиғим» овозаю дастон бўлармиди. Бошқаларни билмадим-у, бизнинг ишда амалимиздан кўра бир-биримизнинг тирикчиликка, умр дostonимизга оид «шахсий» маълумотларга кўпроқ қизиқамиз. У тўғрими ё тўқиб-бичилганми, бу унчалик муҳим эмас, ишқилиб бошқалар билмасидан олдин уни сен бошқаларга етказсанг, мазза, бўям даражангни кўтарарди.

Бу бемаврид учрашувдан ғашим келса-да, сир бой берармидим. Унга яқинлашиб,

кўришиб-сўрашдик. Ҳатто йўқламай кўйганидан, ишхонамга ўтмаслигидан ёзғиргандай ҳам бўлдим. Шу вақт орасида назоратчи тўғримизга келиб, бизга қаради. Ҳамкасб чўнтак кавлаштиргунча «мардлик» қилиб юбордим. Ҳамроҳим ўз ҳақини тутқазига қанчалик уринмасин, рад қилдим.

- Қўйсангиз-чи. - Нигоҳимдан у «Шундай ҳам паст бўладими одам», деган жумлани ўқигач мум тишлади: «Бир сафар мен ҳам тўларман...»

Аммо ўзим ҳам ростига кўчадиган бўлсам бир лаҳзада бой берилган ун юан учун ичимга олов киргандек бўлди. Ахир уни кеча қанчалик азоб-укубат-ла тежаганимни ўзингиз яхши биласиз!..

«Ўзингнинг ҳолинг ҳаминқадар, аравани тортишга кучинг етмайди. Тирикчилигинг ўтмагандан фирибгарлик қилиб юрибсан, яна бошқага катталиқ қилганингга ўлайми?...»

Ҳар бир кўргиликка ҳам ваз топилар экан. «Мен бу ўн юанни бировга катталиқ қилиш учун эмас, хасислигимни, афтода аҳволимни ғийбатчи ҳамкасбдан яшириш учун бой бермадимми?! Қани у менинг мағлубият-ғалабам ҳақида бировга бир оғиз гинг деб кўрсин-чи... Қайтага янада мик этмайди. Ҳолбуки «кўли очик» деб мақтаса бўлади...»

У тушиб кетгач, бундан кейин ҳам шунга ўхшаш воқеа юз бериб, тўсиндан танишлар учраб қолса, вазиятдан қандай чиқиб кетиш йўллари йўлаб бордим ва ўзимча тузган режаларим билан кўз олдимда анча-мунча манзаралар жонланди...

5

Бу сафар чиққан жойда хужжатни кўрсатишга тўғри келди. Кўнглимга хотиржамлик инмай, автобус навбатдаги бекатга етиб келди. Беихтиёр эшикка «ғув» этиб ўзини ураётганларга кўз ташладим. Улар ичида кечагина мен меҳмон бўлган ён кўшни ҳам бор эди. Дарров ўртароққа сурилдим ва ўзимни йўл бўйи уни кўрмаганга солиб кетишга уриндим. Шу боис ўша ёққа атайин қарамасдим. Бироқ беш-олти бекат ўтмай салон бўшиб қолган, ҳамма бемалол бир-бирини кўриши, танишлар истаган жойдан яқинлашиб, гурунглашишлари мумкинлиги шундоқ сезиларди. Бундай пайтда ўзини кўрмаганга солиш атайинлигини сезиш унчалик қийин эмас. Буни сезса, ўртага совуқчилик тушишидан ичимда зил кетиб, тўлғанишга тушдим. Ахир инсон қанчалик тубанлашган ёки комил бўлмасин атрофдагилардан ёлғизландими, у сувдан куруқликка улоқтирилган балиқ ҳолига тушади... Охири бу азобга чидай олмадим. Бир-икки кўшни томонга қарагимди, эътибор зоҳир бўлди. Қарашлар юзлашди. Биримиз орқа, иккинчимиз олдиндан ўртага сурилиб хўшлашдик. Ишдан, тирикчиликдан сўзлашиб бордик. Гап орасида қўлига разм солдим.

Паттаси кўринмайди, олган-олмаганлиги ноаник, назоратчи ўтиб етса-да пинагини ҳам бузмайди. Яна мени тушиш жойи арафасидаги таҳлика қамраб олди: «Патта олсаммикин? Йўқ, йўқ, яна икки кишига тўлашга тўғри келар, унга тўламаган тақдиримда ҳам менинг олдимдагина патта олди, деган хаёлга бориши тайин. Анови кунгидек бир бекат олдин тушиб кетсам ҳам хужжатни назоратчига кўрсатаётганда бу унинг эътиборидан четда қолмайди... Яхшиси, унга дўкондан нон олиб келишни баҳона қилиб, ўзимизнинг бекатда тушмай, кейинги бекатдан ортга яёв қайтаман...»

Уйга яқинлашарканман ўғри каби орқа-ўнгимга аланглаб қўяман, гўё менинг баҳонамга ишонмаган кўшним йўлни бемалол кузатса бўладиган деразасининг бир жойида ўзини олиб, менинг ҳолимни зимдан тамошо қилиб ўтиргандек эдт... «Йўқ экан», деб ҳам алдаёлмайман. Мендан сал олдинда сумкасиз бир кимса дўкондан олган нонни кўлида ушлаганча бемалол боряпти...

6

Ҳаммасига ҳам кўникса бўларкан. Қанча кўп текин юрганим сари виждон азобидан ҳам шунчалик халос бўлиб бордим, ўйлашимча кейинги кунларда автобусда чиқиш-тушишда анча ўзимни босиб олганман. Шунга кўра, ўзини катта ҳўжалардек тутадиган бўлдим. Энди мен назоратчиларни бир кўришдан тоифага айираман ва шунга кўра муомала қиламан. Мўминтойларга юқорироқдан туриб хужжат кўрсатилади, жаржокроқ аёлларга эътиборни тортмаслик учун анови қўлда ушлаб олинади, паттачи болалари учраб қолса, бир туқим ҳам қимирламай, катта холамнинг уйидагидек кетавераман, безори нухаларидан сал ҳадиксирасам-да, бахтимга, кейинги кунларда автобус қатнови камайиб, унақалар ҳам кайфимни бузолмай қолди.

Ҳозир ҳам бир чеккада жойлашиб олгунча, хотиржамгина кўчаларга қараб, Маутсезин орзулаган буюк тузум ҳақида кино кўраётгандек кўчаларни тамошо қилиб боряпман. Билинтирмай зингил солдим. Бу сафарги назоратчи ҳам сал безори нухадай туюлди. «Нима бўлибди, хужжатни кўрсатаману, тушиб кетавераман, ўзи йўловчиларнинг кўплигидан кира ҳақини йиғиштириб олишга улгура олмаяпти, бечора, шундай ҳолда хужжатимни ҳижжалаб ўтиришга холи келармиди унинг...»

Патта тушганимда унинг овози хаёлимни бўлди.

- Қани, оғойи, хужжатингизни бир кўриб кўяйлик-чи...

Ноилож узутарканман, у хужжатга разм солиш ўрнига, уни кўйлақ чўнтагига солиб кўйди-да, пул йиғиштириб олишда давом этди.

Бу муддат қанчага чўзилганини билмадим, ўтган фурсат орасида она сутим оғзимга келди. На кетаримни биламан, на тураримни. Хужжатни

олиб қўймаганда ҳам индамай жуфтакни ростлаган бўлардим. Мустар бўлиб, яна кўзимга дунё қоронғи бўлиб турганда неча бир таниш-нотаниш ёнимдан ажабланиб, устимдан кулиб ўтгандир.

«Қочиб қолсаммикин? Лекин қаергача борардим. Бу безорининг важоҳатидан орқамдан қувиб тутишдан, калтаклашдан ҳам тоймайди. Ҳа, у матохимни бекорга чўнтагига солиб қўймади, унинг сохталиги-ю, ўзимнинг тўнка ва ландовурлигимдан ҳам хабардор... Ҳозир тушувчилар билан баста-жавоб қилиб бўлади-да, мен билан ҳисоб-китоб қилишга тушади... Балки унга ҳайдовчи ҳам кўмаклашиб юборар. Эҳ, сен нега бунчалик пастликни ўзинга раво кўрдинг-а. Ахир 5 юанни тежайман, деб бошинг билан балчиққа калла ташлашинг шунчалик зарурми?!»

Ҳалиги кунгисини балки оқласа бўларди, бугун бўлса, ҳарқалай йўл кира учун пулинг етарли эди-ку. Мана ниҳоят «яллама-ёринг»га чек қўйиш вақти етди. Ҳамма-ҳамма тежамкорлигинг ҳозир бир пул, чилпарчин бўлади. Башарангга ёпиб олган ниқобинг сидирилади-да, сенинг қанчалик тубан, виждонсиз бир махлуқ эканлигингни халойиқ ҳам кўриб қўяди. Шу чапани, безори ҳам сендан минг қарра беҳроқ. Жилла курса, у қиладиган амали ҳалол, сенга берадиган жазоси адолатлигини жуда яхши билади... Мана, мана, ниҳоят...»

Нима қиларимни билмай қолдим. Бирок бундоқ ўтириш ҳам мени тобора жаҳаннам комига итариб борарди. Ва юз берадиган фалокатни янаям ортга суришга, уни ортик ҳаяжон билан кутишга ҳолим қолмади.

- Тезроқ кўрсангиз-чи, ўтиравераманми, бу ерда...

Бу гапни бақириб, таҳдид билан айтдимми ё ҳадик билан лабларим қимирлабгина ифодаладимми, буни очиги билмайман, таҳлил қилолмайман. Лекин титраётган бармоқларим хужжатим тиқиб қўйилган жойга узатилганини аниқ-тиниқ кўриб қолдим.

- Ҳозир... ҳалигина шунақа гувоҳнома билан биттасини ушладим. Ичини очиб қарасам, куппа-қуруқ, Вой ж...

У важоҳатини ўзгартирмай, хужжатимни чўнтагидан чиқарди-да, ичини очиб, ёзувларига кўз юборди. Ҳижжалаб ғалатироқ ўқиди. Чўзилган вақт мен учун даҳшатли эди. У бирдан:

- Кечирасиз, оғойи. Сиз у ёқданмисиз... - дедию, зипиллаб мендан нари кетди.

Автобус жўнади.

Эҳтимол, унинг ёзувга тиши ўтмас. Хужжатимнинг давлат иероглифида ёзилганининг ўзиёқ бечорага қаттиқ таъсир қилиб, мени бирон арбоб деб гумон қилгандир. Ё бўлмаса...

Бекат бўшаб қолди. Ҳозиргина автоҳалокатдан омон қолган одамдай гунгаранг турардим. Ниҳоят, судралиб йўлга тушдим...

Йўлдош СУЛАЙМОН

Иштирок этувчилар:

- Аҳмад** - 20 ёшлардаги олим йигит. Аҳмад ал-Фарғоний бўлиб танилган вақти 50 ёшларда.
Робия - 16-17 ёшлардаги Турон гузали.
Халифа Муътасим - 45 ёшларда.
Яхё ибн Мансур - аввал 35, кейин 65 ёшларда.
Қўрбони ал-Фазор - аввал 30, кейин 60 ёшларда.
Абу Машар Марғилоний - 50 ёшларда.
Нотаниш - 50 ёшларда.
 Эна, мулла, ёш йигит, вазир, эшик оғаси, мунажжим, олимлар, шоирлар, раккосалар ва бошқалар

БИРИНЧИ ПАРДА

Биринчи кўриниш

Парда очилади. Ойдин кеча. Саҳна ним қоронгу. Текис тепалик тоғларга туташган. Пастда, орқа тарафда баланд-баланд нақшинкор қасрлар, ҳиёбон, сой-анҳорлар, далалар, боғлар шундоқ кўришиб туради. Осмон тўла юлдузлар. Аҳмад у ёқ-бу, ёққа юриб, кимнидир кутяпти.

Аҳмад (томошабинларга қарайди):

Робияжон нега яна келмабди?
 Танимни ёндира юрагим тафтин!
 Оғригимга факат Робия малҳам,
 Нахотки келмаса, парим, бугун ҳам?
 (У осмонга узоқ тикилади).
 Жилмайишиб турар юлдузлар,
 Мендан нени сўрар юлдузлар.
 Хаёлимда суҳбат қуришар,
 Одамлардай ўй ҳам суришар!
 Робиями ёки юлдузлар кўхлик,

Драмагик достон

ФАРҒОНИЙ
 МУҲАББАТИ

Йўлдош СУЛАЙМОН. Ал-Фарғоний муҳаббати

Робияда бордир бекиёс чўглик!
(У яна осмонга қарайди. Шу пайт саҳнага
аланглаб кириб келаётган эллик ёшлардаги
одми кийинган киши Аҳмадни кўриб, уни
тинглайди)

Аҳмад: (кўкка тикилганича сўйлайди):

О, юлдузлар, гуж-гуж юлдузлар,
Нигоҳларим Сизларни излар.
Дилда Сизга муҳаббат ортган,
Чорлаяпсиз яна суҳбатга.
О, Ўтаруд, сен энг яқинсан,
Сен, эй, Зухро, бунча чақинсан?!
Ана Зухал, ху ана Миррих,
Бир-бирига қандайдир уруғ!
Боғлиқлик бор ораларида.
Осмон сирин бари-баридан -
Хабар топмоқ аҳди дилимда,
Адашмайин ё раб йўлимдан!
Бахшидадир элимга жоним,
Ушалса гар орзу-армоним:
Юлдузларга қўлим етади,
Кўк заминга хизмат этади.
Ва Ер яшар шунда хотиржам,
Эрку тенглик, тинчлик бўлиб жам -
Ҳалолликни суйиб-суйдирса,
Юлдузу Ой, Қуёш куйдирса -
Ёниб битса Ерда иллатлар!
Кўлни қўлга бериб миллатлар -
Туғишгандай яшаса, қани,
Ошини тинч ошаса, қани!

(Нотаниш киши Аҳмадга яқинлашади.)

Нотаниш:

Эй, кўксида кўзи бор инсон,
Дил титратар сўзи бор инсон -
Эзгуликнинг изи бор инсон,
Халқ йўқласа ўзи бор инсон -
Яхши куну ёмон кунда ҳам
Хоҳ офтобда, хоҳи тунда ҳам -
Инъомингиз муҳаббатми, не -
Ҳар бир сўздан топяпман маъни!

(Аҳмад унга хижолат аралаш ҳайрат билан
кўз ташлайди.)

Аҳмад:

Ассалому алайкум, буво,
Хизрмисиз, эй, Сиз ким, буво?

Нотаниш:

Ва алайкум ассалом ўғлим,
Кўринади кўнглингиз чўгли!

Аҳмад:

Ҳозиргина борлик эди жим,
Атрофимда кўринмай ҳеч ким,
Ёлғиз қолиб, аламдан чўккан -
Юрагимни ёзардим кўкка!
Келишингиз ўзи қаердан,
Бехос чиқиб қолдингиз ердан?
Тушдингизми ёки осмондан?

Нотаниш:

Ўтиб келдим, шундоқ, шу ёндан.
Кўкда эди хаёл-фикрингиз.
Мафтун этди ўтли зикрингиз!

Аҳмад:

Яқинроқдан, қарасам Сиз -
Ўзимизга ўхшаб кетасиз!

Қаерликсиз?

Нотаниш:

Келдим Ўзгандан!
Босқинчилар кўнглим бузганда -
Юрагимга катта тош осиб,
Ўлмай-нетмай ўзимни босиб,
Хонавайрон уйдан бош олиб,
Кўзларимга сўнгсиз ёш олиб -
Гоҳ у ерга, бу ерга кўчдим,
Таскин излаб Кубога тушдим!
Нигоҳ ташланг, ўғлим, қасрларга,
Тенгдош улар неча асрларга!
Уларда бор боболар руҳи,
Енгиллашди ғаму андуҳим!

Аҳмад:

Не кун тушди, бувожон, бошга?

Нотаниш:

Шўр пешонам урилди тошга!
Илон тушди қушнинг инига,
Оёқ босиб ўзин динига -
Имон қочди, диёнат қочди,
Босқинчилар кўзимни очди.
Хотиним, бир ўғлим бор эди,
Келиним ҳам бир гулзор эди.
Назоратчи қора арабий
Ифлосликда йўқдир таърифи:
Гўзалларнинг кўзи ёшланди,
Нечасини булғаб ташлади.
Эшак қурти ёғиб бурнидан,
Бизни кўрмай одам ўрнида -
Тоза ҳисни ҳаққадай чўқиб,
Келинимнинг йўлидан чиқиб -
Кўз олдимда уни кучоқлаб,
Жирканса қўл-оёгин боғлаб -
Бир буюмдай ўнгарди отга,
Лаънат бўлсин бундай ҳаётга!

Аҳмад:

Наҳот, ҳеч ким йўлин тўсмади,
Етмадими ўглингиз ҳадди?

Нотаниш:

Э, воҳ, ўғлим, нима деяпсиз -
Жон берди ва лекин нафсиз!

Аҳмад:

Нега нафсиз, нега бувожон?

Нотаниш:

Сўз айтишга тилимда йўқ жон:
Ўғлим отса отга ўзини,
Бийладилар қонга юзини.
Икки ёнда иккита сарбоз,
Қилич уриб боз устига боз -
Ўғлимни, оҳ-оҳ, иткитдилар,
Ўртоғини ҳам йикитдилар!
Зардобларга тўлган хотиним,
Юрак ўйноқ бўлган хотиним -
Тушганида бошига таёқ,
Қайтиш қилди ўша топдаёқ!
Менга калтак таъсир этмади,
Ажалим не учун етмади,
Қанотларим қайрилиб бўлди,
Бор-йўғимдан айрилиб бўлдим!
Қачон чиқар марду майдонлар,
Қайда қолди бахтиёр онлар?!
Қачон ўзи туради бўрон,

Қачонгача тобедир Турон?!

Аҳмад:

Буво, кўнглим бузилиб кетди,
Ичу ичим эзилиб кетди.
Ҳар ерда бор бундай воқеа,
Узоқлашди бизлардан зиё!
Бу хўрликка чидамай ахир -
Қисмат бўлди яна ҳам тахир!
Хўжанд билан Бухоро ёниб,
Кўтарилди Косон исёни!
Ғалаёнлар бўлди Кубода,
Не-не мардлар бўлдилар адо.
Ахилликни эпломмай Тўрон -
Бостирилди оловли бўрон!
Ўн йилдан кўп ўтди шунга ҳам,
Бизга раво кўрганлари ғам!

Нотаниш:

Ха-ҳа, яна енгди ўшалар,
Ўч оляпти энди ўшалар.

Аҳмад:

Ақлу идрок сустлашган дамда,
Хира тортар кўзлар ҳам намдан,
Ортиб борар қуллик чамамда,
Бойўғлилар сайрар чаманда!
Шу туйғуни ҳис этар дилим,
Ахиллигу дунёвий билим -
Эриштирар мустақилликка!
Ватан учун ўзини тиккан -
Бахт топади фақат ўқишдан!
Камситмасин ҳам эсу хушдан!

Нотаниш:

Нима излаяпсиз, ўғлим, кўк бағридан?

Аҳмад:

Очилмаган сирлар бор унинг қаърида!
Буво, юлдузларга, қани, Сиз ҳам
каранг,
Бири ёрқин, бири кўринади аранг!
(*Нотаниш нарироқда ўзини панага олиб,
уларни тинглаётган қизни кўриб қолди.*)

Аҳмад:

Икки юлдуз учди иккита жойда!

Нотаниш: (*қиз тарафга қарайди, секин
пичирлайди*)

Ерда ҳам юлдузинг борга ўхшайди.
Хайр, ўғлим, эрта кундуз келаман,
Яхши ухлаб, яхши туш кўринг, омон!

Аҳмад:

Бунча шошилдингиз?

Нотаниш: (*осмонга ишора қилади*)

Кутяпти юлдуз...

(*Кетади*)

Аҳмад:

Юраклари тоза, роса иссиқ юз!
(*Аҳмад бир дўнгликка ўтириб, яна осмонга
кўз тикади.*)

Бугун ҳаво жуда ҳам очик,
Юлдузларнинг кўзларида чўғ -
Тизилишган дурлар шодаси,
Кўринмайди улар адоси,
Улар ёритяпти Ойсиз бу тунни,
Тинглаяпман гўё ажиб бир унни!

Робия: (*яшириниб турган жойида*)

Ажиб бир ун, - дейди, - қани у?

Тинглаяпти ростдан ёниб у!
Осмон билан юзлашиб олсин,
Юлдуз билан сўзлашиб олсин -
Роҳат қилиб эшитай мен ҳам,
Уни тинглаш энг бахтиёр дам!

Аҳмад: (*осмонга тикилган*)

Осмоний жисмлар турли-туман шаклда,
Билса бўлар буни кузатишу ақдан!
Барин бир-бирига боғлиқлиги бордир,
Биз каби бир-бирин кўмагига зордир.

Робия: (*хиёл кўринади*)

Сизга фақат юлдузлар ёрдир,
Изингизда изларим хордир!
(*томошабинга қарайди*)
Наҳот олмас мени ёдига,
Қулоқ тутмас дил фарёдига.

Аҳмад: (*уйчан*)

Осмон сирин очади осмон,
Мен-чи унга юракдан дўстман.
Атрофимни ўраб коинот,
Ниятимни сўраб коинот -
Рухим билан руҳи гаплашар,
Ху ул юлдуз қаёққа шошар?!

Аҳмад: (*яна ўзи билан ўзи гаплашади*)

Вужудимда Кўк ишқи яшар,
Ақлу идрок гоҳида шошар -
Келажакка талпинаман мен,
Ё ёнаман, ё тинаман мен.
Ғаниматдир, ғанимат ҳар он,
Юлдузларга бахш этаман жон.
Бу дунёнинг ўйин-кулгуси -
Меҳнатим остида ўлгуси!
Керак эмас хуру парилар,
Оромлар ҳам мenden нарилар!

Робия: (*кўзи ёшланиб*)

Наҳотки, у шундай бераҳм,
Наҳот таъсир этмайди оҳим!
У фақат Кўк ишқи билан маст,
Энди менга дунё керакмас!
(*У ҳам осмонга қарайди*)

О, Кўк сенга келяпти рашким,
Холимни у билсайди кошки...
Хайр, эй, мурғак дилимнинг нури,
Сен, эй, дунё, кўзим шуури!
Сен, эй, севги, қандай чироқсан,
Айбим нима? Нега йироқсан?!

Аҳмад: (*кўзлари Кўкда*)

Кузатиб Юлдуз, Ой ҳаракатини,
Очамиз осмоннинг қати-қатини.
Излаганим фақат самовий ишқдир,
Ою Юлдуз боғим, Куёшим Кўшқдир!

(*Узоқлашган Робия орқага қайтади, унга
қулоқ туттади.*)

Робия:

Мен неман, мен Сизга неман,
Аҳмадим,
Фақат Сизда, фақат Сизда фикру ёдим.
Шошилма, шошилма, шошилма юрак,
Яна қайта-қайта ўйлашим керак.
Қаёққа бораман ўзимдан қочиб,
Ёки қутилайми хаёлни сочиб?!

Йўқ-йўқ бундай кун ҳеч тушмасин

бошга,

Ич-ичимга шодон туйғулар,
Унутилди номсиз қайғулар!
(Пастдан келәйтган йиги овози яқинлашади)

Овозлари ўхшар худди энамга!
(Робия овоз келәйтган тарафга югуради)

Аҳмад:
Не ўй уни ташлади ғамга!
(Робиянинг овози келади)

Робия:
Энажоним, Сиз бўлинг бардам!

Эна:
Гурс-гурс одам тушиб девордан -
Атрофимни бехос ўради,
Сени излаб, сени сўради.

Робия:
Кимлар экан?

Эна:
Кўрбоши одами!
Уларга ўйинчоқ кўзларнинг нами!
Қараб кўрсам ростдан ҳам сен йўк,
Юрагимга отилгандай ўк -
Ўғриларга ёпишиб кетдим,
Кейин эса арзу хол этдим -
Босқинчилар ниятин уқиб,
Ишонтирдим ёлғонни тўқиб!

Робия:
Қандай ёлғон?

Аҳмад: (етиб келди)
Нима гап ўзи?

Эна:
Қора бўлсин босқинчи юзи.
Улар жуда ҳаддидан ошди,
Қизинг қани, - дея сўрашди.
Марғилонга кетган дедим мен,
Уст-устига тепки едим мен!
Юрагимни ғашлади улар,
Бир шумликни бошлади улар!

Робия:
Эртанги кунимдан этгандай огоҳ,
Хаёлимга келди ажиб ўй ногоҳ:
Ёшлигимдан ўзи икболим негун,
Ичимга ўрнашган ечилмас тугун!
Отамдан, онамдан жуда ёш қолдим,
Энамдан ҳаётнинг сабоғин олдим.
Аммо орзуларим жуда кўп эди,
Уни ҳам босқинчи араблар еди!

Аҳмад:
Мард бўлса, майдонда кўриңсин, қани,
Кўзғатаман яна бутун Кубони!
Кўрқмай кут, Робия, бундай

кунни сен,
Сен Кубо орисан, тирик жонисан!
Эй, бадбахт жаҳолат, қўймайман сени,
Кучинг бўлса кўрсат, қани, қув мени!
П А Р Д А Ё П И Л А Д И

(Давоми келгуси сонда)

МИЛЛИЙЛИКНИНГ АЗАЛИЙ ТОМИРЛАРИ

Юртимизда асрлар оша яшаб келәйтган миллий санъатни ўрганиш, бойитиш ва тарғиб қилиш, ҳар томонлама ривожлантириш мақсадида қатор маънавий-маърифий ислохотлар амалга оширилмоқда. Жумладан, «Ўзбекистон - Ватаним маним», «Шарқ тароналари», Маъмуржон Узоқов, Комилжон Отаниёзов, Ҳожи Абдулазиз Расулов сингари устоз санъаткорлар номи, мактаби билан боғлиқ мусиқа ва қўшиқ танловларини эслаш кифоя.

Миллий ижрочилик санъатимизда сўз қудрати, ҳаракат шиддати, тасвир имконияти ва овоз сеҳри қоришиб, улар орқали қалб манзараларининг бутун жозибасини ифодалаш имконияти юзага келган. Қаламқаш истеъдоди, раққос маҳорати, расом иқтидори қашф этган гўзалликлар куй-қўшиқ орқали юракларга етиб боради.

Асрлар давомида сайқал топган санъатимиз тобора ривож топиб бормоқда. Албатта, жаҳон цивилизациясидан қайсидир соҳаларда ибрат олишимиз лозимдир. Аммо шеърят ва мусиқа борасида ҳавас қилгулик бебаҳо меросимиз бор.

Афсуски, бугунги кунда миллий мусиқа ва қўшиқ санъатимизнинг анъанавий ижрочилик усулларидан кескин фарқ қиладиган «янги эстрада» ансамблларининг пайдо бўлиши дилларни хира қилмоқда. Бу ансамбллар қўшиқчилик оламига қулоқни батанг қиладиган, кучли электр чолғу асбоблари жўрлигидаги бетайин оҳанглари билан, уларга мослашган пойинтар-сойинтар сўзлари, ҳеч бир қолипга сиймайдиган жазавалари, миллийликка тўғри келмайдиган либослари билан кириб келмоқдалар. Маънавияти ва дунёқараши ҳам шу хонандалар даражасида бўлган ёшлар эса уларнинг чиқишларини «завқу шавқ» билан томоша қилмоқдалар. Бир тўйда ёш хонандаларимиздан бири маъносиз, бачкана бир ашулани 24 марта қайтариб айтди-я! Одамлар, айниқса ёшлар «мириқиб, кайф қилиб» ўтиришибди.

Шеърнинг нималигини англамайдиган ёки шеър санъатидан мутлақо йироқ айрим ёш хонандаларнинг ўзлари ёзган чалакам-чатти жумлаларга куй боғлаб хониш қилиш иллоти авж олди. Ёш ижрочилар фарб мусиқа ва

дудор ёки най каби миллий чолғу асбобларини учратиш мумкин...»

Карнай, сурнай, доира, ногора ва чолғулардан тузилган ансамбллар хон саройларида, беклар ҳузурида хизмат қилган. Улар Тошкент, Қўқон, Фарғона, Андижон, Бухоро, Хоразм ва бошқа шаҳарларда кенг ёйилган. Бу ансамбллар байрамларда, оилавий маросимларда фаол қатнашган. Бу ансамбллардан ташқари най, қўшна, чанг, дудор, танбур, гижжак, доиралардан иборат бошқа типдаги ўзбек чолғу ансамбллари ҳам мавжуд эди. Уларнинг сафига қўшиқчи ва ўйинчи (бачча) ҳам кирган. Чойхоналарда, тўйларда, базмларда хизмат қилган бу муסיқачиларни халқ «отарчилар» деб атаган. Бу ансамбллар «Каримқул беги», «Роқ», «Қашқарча», «Латифа», «Мустаҳзод», «Сувор», «Ялла», «Дилхирож», «Баён», «Муножот», «Жонон», «Тановар», «Тарона», «Уфор», «Уфори мушкулоти сеғох» каби ашула ва рақс куйларини ижро этишган.

Ўзбек халқ чолғу ансамблларининг чойхоналарда берган концертларида кўп сонли томошабинлар тўпланишган. Чойхоналар ўзига хос концерт ўчоғига айланиб, қобилиятли ёшларни муסיқа чалишга ўргатиш мактаби бўлиб хизмат қилган. Бу ерда ижрочилик маҳорат бўйича мусобақалар ўтказилган. Устозлар ўз шогирдларини шу ерда синовдан ўтказишган.

Марказий Осиёнинг Россия томонидан босиб олиниши ўзбек халқининг маънавий ҳаётига, шунингдек муסיқа санъатига ўз таъсирини ўтказмай қолмади. Юртимизга маданият ва санъатнинг оврупоча турлари кириб кела бошлади.

Утган асрнинг 70-йилларидан бошлаб рус зиёлилари бўлмиш ўрта босқичдаги зобитлардан иборат муסיқа ҳаваскорлари турли тугараклар, муסיқа бирлашмалари ташкил эта бошладилар. 80-йиллар охиридан эса Верди, Россини, Чайковский, Глинка кабиларнинг асарларини ижро этувчи сайёр муסיқа ва опера труппалари юзага келди. Буларнинг барчаси маҳаллий аҳоли ўртасида гарб муסיқа санъати ёйилишига хизмат

қилди. Ўз навбатида илғор фикрли рус муסיқачилари фаолияти оқибатида Туркистондаги русийзабон халқ ўртасида ўзбек халқ миллий муסיқаси ташвиқ қилина бошланди.

Ўзбек муסיқаси намуналарини ёзиб олиш ва унинг ташвиқи, чор ҳукумати хоҳишига қарши, айрим муסיқачилар ташаббуси билан амалга оширилди. Бу даврда ўзбек муסיқачилари кенг тарқалган умумистеъмолдаги нота ёзувини ўзлаштириш имконига ҳам эга эмас эди. Барча таъқиқларга қарамай, Туркистонда бақамти келган икки муסיқа маданияти бир-бирини бойитди.

XX аср бошларида вужудга келган ўлканинг иқтисодий ва сиёсий ҳаётидаги ўзгаришлар билан боғлиқ ижтимоий тамойиллар Туркистон халқларининг ашула-муסיқа ижодий жараёнига кучли таъсир қилди. Юзага келаётган миллий-озодлик ҳаракати таъсирида чор ҳукуматининг босқинчилик сиёсатига қарши ҳаракат кучайиб кетди. Булар айниқса XX асрнинг биринчи ўн йиллигида ва 1916 йилдаги қўзғолон пайтида бор бўйи билан ўзини кўрсатди. Уша даврда ижод қилинган «Поезингни жилдирган», «Эликбоши», «Аршиллари - нахшиллари», «Минг лаънат» каби қўшиқларда халқнинг чоризмга нисбатан қаҳр-ғазаби ўз аксини топди.

Юқоридаги мисоллардан кўриниб турибдики, ўзининг теран ва чуқур илдизига эга бўлган муסיқа ва қўшиқ санъатимиз минг йиллардан буён халқимизнинг севимли санъати бўлиб келган. Бугунги кунда қўшиқчилик санъатимизни ўша азалий томирларга улаш жоиз.

Тўғри, Фарбнинг илғор қўшиқчилик санъатини инкор этмаймиз. Айниқса ёшлар учун бундай санъат оҳанрабодай таъсир қилишини яхши биламиз. Лекин ҳар қандай санъат илдизи миллийликдан озуқа олишини унутмаслик керак. Зеро, миллийлик - бизнинг юксак маънавиятимизнинг асосий бўғинларидан биридир.

Абдураҳим КАТТАБОЕВ,
Низомий номидаги ТДПУ доценти

Колорадо штатилик Фрэнк Талберт уйида ёлғиз ором оларди. Ташқарида шамол қутуриб, момоқалди роқ еру кўкни ларзага солади. Бир пайт эшик ортидан итнинг безовта акиллаши эшитилади. "Биронтаси нажот истаб келгандир", деган ўйга борган Фрэнк эшикни очиб, жониворни ичкарига чорлади. Бироқ сеттер зотли малларанг, октўш кучук уйга кириш ўрнига, ҳовлининг тўрига қараб кета бошлади.

Фрэнк, бу ерда бир гап борга ўхшайди-ёв, деб ит ортидан эргашди. Улар 30-40 метрлар масофага узоклашишгач, бирдан уйга чакмоқ тушиб, Фрэнкнинг ётоғи ловуллаб ёна бошлади.

Фрэнк ўзини ҳалокатдан сақлаб қолган итни излади. Бироқ кучук кўздан ғойиб бўлганди.

Кўшни-синикига етиб келгач, Фрэнк бўлган воқеани унга сўзлаб берди. Ҳамсоя нимагадир ҳаяжонланиб кетди. "Назаримда Сиз менинг Сэнди лақабли итим ҳақида ҳикоя қилаётгандайсиз", - деди у зўрға ўзини босиб. "Сэндингиз ховир қаерда?" Бунга жавобан итнинг эгаси: "Сэнди бундан икки ой муқаддам ўлган..." - дея шивирлай олди, холос...

Робин Деланд ҳам колорадолик. У ярим тунда ёлғиз ўзи машинасида бир томони кўкка бўй чўзган тоғ, иккинчи чети тубсиз жарликдан

иборат йўлда кетиб бобарди. Ногаҳон автомобил чироқлари ёруғида йўлнинг қоқ ўртасида туриб олган, кунук кўринди. Робин энчиллик билан машинани тўхтатди. Не кўз билан кўрсинки, унинг қаршисида бундан олти ой олдин ўлган ўзининг Жефф лақабли ити турарди. Деланд машинадан базўр тушиб, Жеффни чақира бошлади. Бироқ жонивор 20-30 метрлар юргач, кескин буриладиган йўлга қайрилиб кетди.

Робин кучукка эргашди. Олисни кўришга халақит бериб турган баланд қоядан ўтгач, Робин

йўлнинг қоқ ўртасига катта харсангтош қулаб тушганлигини кўрди. Башарти Робинни Жефф вақтида тўхтатиб

қолмаганида, у қоронғида харсангтошни дарров илғай олмаган ва машинасини тўхтата олмасдан тубсиз жарликқа қулаб кетган бўларди.

Деланд аланглаб вафодор кучукни излай бошлади. Лекин Жефф сирли равишда ғойиб бўлганди...

Рэй билан Сйүзэн ПЕТЕРСлар ярим тунда кучукнинг жон ҳолатда хуришидан уйғониб кетишди. Шотланд зотидан бўлган Мак лақабли ит тинмай вовуларди. Рэй ўрнидан турди. Шундагина у қаерлардандир тутун бурксиётганлигини сезиб қолди. Рэй чопиб бориб эшикни очганда, ваннахонанинг ичи тутунга тўлганди...

Бу пайтда Макнинг ўлганига уч ой тўлганди...

Илҳом ҲАФИЗОВ тайёрлади

ЕТОВДАГИ РУҲЛАР

Америка Қўшма штатларига чикқан "Барҳаёт жониворлар - дуస్తు содиқларимиз: уларнинг ҳаётдан кейинги ҳаёти" номли китобдан

Муассислар:
Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси,
Ўзбекистон Республикаси ёшларининг
"Камолот" жамғармаси

Бош муҳаррир:

Собир ЎНАР

Бош муҳаррир муовини:
Абдуқаюм ЙЎЛДОШЕВ

Маъсул котиб:
Акбарали МАМАСОЛИЕВ

Таҳрир хайъати:
Хотам АБДУРАИМОВ
Одил ЁҚУБОВ
Абдул Ғани ЖУМА
Абдусайд КЎЧИМОВ
Тўхтамурод РУСТАМ
Вафо ФАЙЗУЛЛО
Йўлдош ЭШБЕК
Ғаффор ХОТАМОВ
Шодиқул ҲАМРОЕВ

Жамоатчилик кенгаши раиси:
Абдулла ОРИПОВ

Жамоатчилик кенгаши:
Ўрол АБИЛОВ
Келдиёр ИСРОИЛОВ
Абулқосим МАМАРАСУЛОВ
Низомиддин МАХМУДОВ
Миркамол ОДИЛОВ
Нурмат ОТАБЕКОВ
Аҳмад ОТАБОЕВ
Қобил СОЛИХОВ
Йўлдош СУЛАЙМОН
Аҳмад УСМОНОВ
ШУКРУЛЛО

Ёшларнинг адабий-ижтимоий жўрнали
1982 йилдан чиқа бошлаган

Ушбу сон "Ёшлик" жўрнали таҳририятининг
компьютер марказида саҳифаланди.

Саҳифаловчи:
Саодат ТЎЛАГАНОВА

© "Ёшлик" № 4 (163) 1998 й.

Муқовамизнинг 1 - 4-бетларида Абдул Ғани
ЖУМА фотолари ўрин олган.

"ЖАМИЯТИМИЗ МАФҚУРАСИ ХАЛҚНИ
- ХАЛҚ, МИЛЛАТНИ - МИЛЛАТ ҚИЛИШГА
ХИЗМАТ ЭТДИН"

Ўзбекистон Президенти Ислоҳ Каримовнинг
"Тафаккур" жўрнали бош муҳаррири саволларига
берган жавоблари.

МУНОСАБАТ

Собир ЎНАР. Қалб уйғоқ бўлса... 13
Муҳиддин НАЗАРОВ. Қимматли қўлланма. 14

НАСР

Нормурод НОРҚОБИЛОВ. Увлаётган ит.
Қисса 17
Муҳаммад ХАЙРУЛЛАЕВ: Ёшлик, ёшлик...
Қисса 37
Вафо ФАЙЗУЛЛО. Йўловчи. Ҳикоя 50

НАЗМ

Салим АШУР Мен чин севдим... 15
Шавкат ҲАСАН. Дарёлардай жўнагим
келди 30
Баҳриддин САДРИДДИНОВ. Имкон -
хурлик деб билгин 35

АЛ-ФАРҒОНИЙНИНГ 1200 ЙИЛЛИГИ

Йўлдош СУЛАЙМОН. Ал-Фарғоний муҳаббати.
Драматик дoston 57

БИРИНЧИ УЧРАШУВ

Озода ТЎРАҚУЛОВА. Мадад бер, моҳ ойим 31

ЖАРАЁН

Абдулла УЛУҒОВ. Адабиётни авлодлар
янгилайди. 32

САНЪАТ

Абдурахим КАТТАБОЕВ. Миллийликнинг
азалий томирлари 61

ҒАРОЙИБ ДУНЁ

Илҳом ҲАФИЗОВ. Етовдаги руҳлар 63

Манзилимиз: 700000, Тошкент, Жавоҳарлаъл Неру, 1-уй
Телефон: 133-40-83.

Босишга 16.07.1998 йилда руҳсат берилди. Қоғоз
формати 60x84 1/8. Шартли босма тобоғи 12,2. Нашриёт
ҳисоб тобоғи 12,0 Буюртма № 2776

Жўрналдан кўчириб босилганда "Ёшлик"дан олинди
деб изоҳланиши шарт.

Ўзбекистон Республикаси "Шарқ" нашриёт-матбаа
концернининг босмаҳонаси, Тошкент, Буюк Турон
кўчаси, 41-уй.